HONISMERET

1971

2—3.

Sopron (*Varga Ferencné* felvétele

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Honismeret 1977. 2—3. sz.

KEDVES OLVASÓINK!

Kérjük, hogy azok az intézmények, amelyeknél honismereti témájú kiadványok látnak napvilágot, ezekből egy példányt küldjenek el szerkesztőségünk címére, egyrészt azért, hogy a könyvészeti adatokat tartalmazó listába belekerülhessenek, másrészt pedig, hogy a jelentősebbekről részletesebb ismertetést készíthessünk. Olvasóinktól pedig azt kérjük, hogy ha tudomásuk van egy-egy honismereti jellegű kiadvány megjelenéséről, néhány sorban közöljék velünk annak szerzőjét, címét, kiadóját, megjelentésének évét és oldalszámát.

A Szerkesztő Bizottság

Aluta VI—VII. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum Kiadványa. 1974—1975. 503 old.

A tartalomból: **Egyed Ákos:** Erdővidék társadalma a XVIII. sz. közepén; **Incze László:** Céhpecsétek és céhbehívótáblák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében; **Székely Zoltán:** Adatok Gál Sándor és Gál József 1848—49-es forradalmi tevékenységéhez; **Kósa—Szánthó Vilma:** Néprajztudomány és szociológia; **Molnár István:** Népi vadfogás a borszéki medencében; **Gazda Klára:** Pásztorkodás az esztelneki gyermek életében; **Seres András:** Kovászna megye régi fazekas központjai; **Tarisznyás Márton:** Részletek a gyergyói határhasználat múltjából; **Kocsis Lajos:** Jobbágyfalva helynevei; **Székely Zsófia:** Ikafalva földrajzi nevei; **Salamon Sándor:** Rétyi tájszótár (D—É); **Kónya Ádám:** Népi udvarházak Bikfalván; **Kisgyörgy Zoltán:** A miklósvári reneszánsz-klasszicista műemlék kastély; **Zágoni Jenő:** 130 éve született Szentkatolnai Bálint Gábor; **Csia Jenő:** Árvay József; **Kristó András:** Adatok a Kászoni medence geomorfológiájához; **Kisgyörgy Zoltán:** Kovászna megye északnyugati részének ásványvizei és gázömlései.

Babus Jolán: Néprajzi tanulmányok a beregi Tisza-hátról. (Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban II.) A Jósa András Múzeum Kiadványai 6. Szerk.: **Németh Péter** (Nyíregyháza, 1976. 163 old.)

A kötet anyagát **Erdész Sándor** válogatta össze Babus Jolán hátrahagyott írásaiból. Fejezetcímek: Rákóczi nyomában a Tiszaháton, 1848-as néphagyományok Lónyán, A beregi zomokkígyó, Régi halászat egy beregi faluban, Beregi »tudalmasok«, Adatok Lónya történetéhez, Jeles napokkal kapcsolatos szokások és hiedelmek Lónyán, A lónyai nép és a madarak, Gombagyűjtögetés, Közmondások és szólások Lónyáról.

Balla Demeter: Miskolc (Fotóalbum.) Bev.: **Fekete Gyula.** Corvina, Bp. 1976. 23 old. + 64 t.

A kötet fotói bemutatják a kohók világát, az új lakótelepeket, a XVI. századi Avasi templomot és harangtornyot, a múltat idéző kis házakat, a zsúfolt főutakat stb. A bevezető a szociográfiai információkat, a város történetéről való tudnivalókat foglalja össze.

Bács-Kiskun megye múltjából. (Tanulmányok.) Szerk.: **Iványosi-Szabó Tibor:** Kecskemét 1975. 251 old. (A Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai 2.)

A kötet tanulmányai tudományos színvonalon tárgyalják a megye egyes tájainak, községeinek, településeinek történetét, fejlődését. A fejezetek címei: **Illyés—Szőts:** Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei; **Rusvay K.:** Kecskemét város ménese; **Bárth J.:** Fajsz népessége a XVIII. század közepén; **Mészáros L.:** Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez; **Lóránd N.:** Adatok a kecskeméti volt »Szentlélek« gyógyszertár történetéhez; **Romsics I.:** A történeti Dél-Pest foglalkozásszerkezeti viszonyai a XX. sz. elején; **Selmeci—Kovács A.:** Az olajosnövény kultúra kialakulása az Alföldön: **Romsics I.:** Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében — egzakt források tükrében.

Dr. Botka János: A csépai szőlőművelés. Tiszazugi Füzetek 6. Kunszentmárton, 1976. 58 old. + 13 old. kép.

A tanulmány a Tiszazug paraszti szőlőkultúráját mutatja be. Olyan vidék szőlőtermelését, ahol már a XVI—XVII. századtól jelentős szerepet játszott a szőlő.

Budapest régiségei. (A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve.) Statisztikai Kiadó. Bp. 1976. 1//2. kötet.

A szöveges kötet 32 tanulmánya feltárja a főváros területén végzett ásatások-kutatások történetét, az Óbudán, Pesten és a budai Várhegyen végzett legújabb ásatások eredményeit. A rajz, illetve fotókötet 114 ábrát és 353 fényképet tartalmaz.

Budapest statisztikai évkönyve. Statisztikai Kiadó. Bp. 1976. 354 old.

A debreceni színészet története. (Szerk.: **Katona Ferenc.** Kiad. Debrecen, Megyei Városi Tanács.) Debrecen, 1976. 513 old.

A kötet tanulmányai eredeti kutatások, levéltári dokumentumok, színházi zsebkönyvek, színlapok, korabeli sajtóanyag stb. alapján dolgozzák fel a debreceni színészet több mint százéves történetét. A tanulmányok után a kötet tartalmazza a debreceni színházban bemutatott darabok időrendi táblázatait, a társulati tagok névsorát és a debreceni színészet válogatott bibliográfiáját.

Demográfiai évkönyv. Magyarország népesedése. Statisztikai Kiadó. Bp. 1975. 1976., 399 old.

Az adatgyűjtemény az összefoglaló fejezet után adatokat közöl a házasságkötésekre, a válásokra, a születésekre, a vetélésekre, a halálozásokra és halálokra valamint a belföldi vándorlásra (lakóhelyváltoztatások) vonatkozóan.

Fazekas György: Miskolci toronyóra. (Visszaemlékezések.) Bp. 1976. Magvető. 206 old. (Tények és tanúk)

A század első évtizedeinek Miskolca, egy gazdag vidéki kereskedőváros sajátos belső világa, az észak-magyarországi ipari központ kialakulásának, az ottani munkásmozgalom megerősödésének évei, egy vidéki város közéleti, politikai és szociális mikroklímája; ezek a témái ennek a sajtótörténetből és személyes emlékezésekből szőtt írásnak.

Fejér megyei Történeti Évkönyv 9. (Szerk.: **Farkas Gábor**) Székesfehérvár, 1975. 443 old.

Ez a szám Dunapentele—Dunaújváros múltjával és jelenével foglalkozik, s megtaláljuk benne a település történetére vonatkozó legfontosabb művek bibliográfiáját is.

Fejér megye Történeti Évkönyv 10. (Szerk.: **Farkas Gábor**) Székesfehérvár, 1976. 317 old.)

Ebben a számban elsősorban üzemtörténeti tanulmányok kaptak helyet. Cím szerint felsorolva: A Székesfehérvári Gázgyár története 1872—1973 (**Sárvári Elemér,**) a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár RT. székesfehérvári üzeme az alapítástól az államosításig 1939—1948 (**Farkas Gábor**), A Székesfehérvári Könnyűfémmű története 1941—1946 (**Jenei Károly**), A Dunai Vasmű első évtizede 1950—1960 (**Dunai Lukács**), a Szabadegyházi Szeszgyár Története (több szerző), A Fejér megyei szénbányászat története 1920—1973 (**Jera Ferenc**). Ezen kívül néhány rövidebb közleményt olvashatunk a megye múltjáról.

Fél Edit: Magyar népi vászonhímzések. (Magyar Népművészet 8.) Corvina, 1976. 64 old. 31 fekete-fehér és 22 színes kép.

Féner Tamás: Kőszeg (Fotóalbum) Bev. **Dercsényi Dezső.** Bp. 1976. Corvina. 7 old. 42 t.

A bevezető tanulmány a város történetét tárgyalja az őskortól napjainkig, a képek pedig a legjellemzőbb, leghíresebb épületeket, városrészleteket ábrázolják.

Fodor László: A termelőerők területi koncentrációja, agglomerációk, Budapest, Bp. 1976. Akadémiai Kiadó. 197 old.

A szerző az idevágó külföldi szakirodalom áttekintése alapján kialakítja a budapesti agglomeráció elméleti-vizsgálati modelljét. Egzakt adatgyűjtés, reprezentatív mintavétel alapján felállítja 14 budapesti ipari ágazat adatainak inverzmátrixait, s igen komplex adatösszefüggéseket mutat be táblázataiban.

Dr. Forgó István: Tagosítás Makón (1949—1952) A Makói Múzeum Füzetei 17. (Szerk.: **Dr. Tóth Ferenc**) Makó, 1976. 41 old.

Gerő Győző: Török építészeti emlékek Magyarországon. Corvina, 1976. 46 old. + 40 fénykép.

Gink Károly: Tatabánya. (Fotóalbum) Bev.: **Szunyogh László** Corvina. Bp. 1977. 11 old. + 41 t.

A 100 fotót tartalmazó album Tatabánya rost tükröző felvételekig mutatja be a település életét, múltját és jelenét.
lés életét, múltját és jelenét.

Hortobágy a nomád Pusztától a Nemzeti Parkig. (Szerk.: **Kovács Gergelyné, Salamon Ferenc**) Bp. 1976. Natura. 351 old.

A kötet bemutatja a Hortobágy természeti viszonyait, vízgazdálkodását, valamint vízviszonyait az ármentési munkák előtt és után, jellegzetes növény- és állatvilágát: foglalkozik a vidék mezőgazdaságának múltjával és jelenével, a népi halászattal és vadászattal. Szól a táj néprajzáról, folklórjáról és a mai Hortobágyi Nemzeti Parkról.

Horváth Ferenc: Természetvédelmi terület a széptájú Somogyban. (Iskola és Levéltár, szerk.: **Kanyar József**) Kaposvár, 1976. 45 old.)

Az általános és középiskolák számára készült kiadvány röviden áttekinti a megye természetvédelmének történetét és tételesen felsorolja, bemutatja Somogy természetvédelmi objektumait.

Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Akadémiai Kiadó. 1976. 344 old.

A kötet első fejezete történetírásunkban először tárgyalja egy polgári városnak mint földesúrnak magatartását volt jobbágyaival szemben, a jobbágyfelszabadítást megelőző és az azt követő úrbérrendezések időszakában. A második fejezet nyolc különböző szempontú statisztikai táblázattal és a hozzájuk kapcsolódó bevezető ismertetéssel ad képet Sopron megye községeinek gazdasági és társadalmi viszonyairól: az úrbéres birtokviszonyok alakulásáról, a népesség, földterület, állatok, gabonatermés, kézműiparosok, céhek stb. helyzetéről. A harmadik fejezetben a megye 198 községének és 38 mezővárosának címeres, rajzos pecsétjeinek leírását és köriratát adja meg a szerző egészen 1906-ig.

Dr. Jenei Károly: A Nitrokémiai Ipartelepek története 1921—1946. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. 1976. 206 old.

Kelemen Ferenc: Régi idők — régi emberek (Karcolatok Makó múltjából) A Makói Múzeum Füzetei 18. (Szerk.: **dr. Tóth Ferenc**) Makó, 1976. 27 old.

Kiss Károly: Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárának eredményei. Bp. 1976. M. Helikon—Európa. 275 old.

A szemelvényes forráskiadás végén található Papp Lászlónak, a csatatér neves kutatójának tanulmánya a mohácsi csatatér feltárásáról. Az 1975-ben és 1976-ban talált újabb tömegsírokról a kötet még nem ad tudósítást.

Dr. Kós Károly: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion. Bukarest, 1976. 386 old.

Tartalom: Fekete-Körös völgyi gyűjtés, Hétfalusi szekeresség. Csángó néprajzi vázlat, Csíki fazekasfalvak és fazekasságuk. Régi parasztteleк és lakásbelső Dorohojban, Vásárok és vidékek.

Könyvek Bács-Kiskun megyéről 1945—1974. (Válogatott bibliográfia). Kiadja a Katona József megyei Könyvtár, 1976. 290 tétel.

Kuczy Károly: Vízi élet, népi hajózás Foktőn (Történeti, néprajzi és nyelvészeti tanulmányok 1. (Kiadja a Bács-Kiskun megyei Tanács Járási Hivatal, Kalocsa, 1976. 144 old.

Lengyel Dénes: Irodalmi kirándulások. 2. kiad. Bp. 1977. Tankönyvkiadó. 264 old.

A kötet földrajzi egységenként veszi sorra a fontosabb helyeket, irodalmi vonatkozásokat, adott esetben nem szorítkozva a magyar irodalomra. A két nagyobb rész közül az elsőben néhány budapesti kerület (I—IX. és XI—XIV.), a másodikban a megyék kerülnek sorra.

L. Szabó Tünde: Somogy műemlékjegyzéke. (Iskola és Levéltár, szerk.: **Kanyar József**) Kaposvár, 1976. 48 old.

Az általános és középiskolák számára készült kiadvány képekkel illusztrálva, lexikonszerűen közli a megye nyilvántartott műemlékeit.

A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. (Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfiájához. Szerk.: **Sándor István.**) Akadémiai Kiadó. Bp. 197. 1165 old.

A helyismereti tájékozódás céljaira az egyes részek földrajzi alfejezeteiből keresheto vissza a tájakra, helységekre vonatkozó irodalom.

Magyarország. (Fotóalbum.) Fotó: **Balla Demeter, Bérczi Lóránt** stb.) Corvina. Bp. 1976. 34 lev.

A magyar, angol, francia, német, olasz, orosz, lengyel szerb-horvát és cseh nyelvű képaláírásokat tartalmazó fényképgyűjtemény szép, de szokványos fotókat tartalmaz.

Mátyás Vilmos: Utazások Erdélyben. Panoráma, 1977. 216 old.

Molnár József: A török világ emlékei Magyarországon. Corvina, Bp. 1976. 126 old.

Munkáshagyományok (Tematikai filmjegyzék 1976) (Írta és összeállította: **Nagy Dezső**) A TIT Néprajzi Választmányának kiadványa, 1976. 32 old.

Múzeumi Közlemények. 1976. 1. sz. 97 old. Az Országos Múzeumi Tanács kiadványa; (szerk.: **Kodolányi János**) A tartalomból: **Dávid Lajos:** Múzeumaink és munkásművelődés; **Mikiós Róbert:** Irodalmi emlékhelyeink jelene és jövője; **Szekeres László:** 150 éves Jókai; **Vass Tibor:** Az ózdi gyártörténeti bemutató; **Környey Attila:** Idegenforgalmi tapasztalatok a Széchenyi István emlékmúzeumban.

Nagy Olga: A szegény ember táltos tehene (Mérai népmesék). Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1976. 189 old.

Népismereti Dolgozatok (Szerk.: **dr. Kós Károly**) Kriterion, Bukarest, 1976. 162 old.

A tanulmánykötet áttekintést ad a romániai magyar néprajzkutatásról.

Néprajzi előadások I—II. A TIT Néprajzi választmányának kiadványa. (Szerk.: **Filep Antal**) Bp. 1975/76. 124 old.

Honismereti szempontból érdekiődésre tarthatnak számot a kötetben megjelent Régi magyar **népviseletek** (**Gáborján Alice**) valamint a Mai magyar népviseleteink (**Varga Marianna**) c. írások.

Népszámlálás, 1941. évi. (Kiadja a Központi Statisztikai Hivatal, Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat: Magyar Országos Levéltár. Bp.) Statisztikai Kiadó 2. Demográfiai adatok községek szerint. (Fel. szerk.: **Dányi Dezső**) 1976. 433 old.

A kiadvány az 1941-es népszámlálás demográfiai adatait teszi közzé községek (városok) szerinti bontásban.

Paks nagyközség monográfiája. (Szerk.: **dr. Németh Imre**) Kiadja Paks nagyközségi Tanács, 1976. 410 old. Fejezetcímek: P. társadalmi és politikai története; P. természeti földrajza; P településföldrajza: P gazdaságföldrajza.

Pénovátz Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára. Kiadja az újvidéki Hungarológiai Intézet, 1975 172 old.

A rövid nyelvészeti ismertetést követően az anyag túlnyomó részét a gazdagon illusztrált tematikus tájszótár adja.

Püspöki Nagy Péter: Zseliz város címere (Heraldikai és történelmi monográfia). Kiadta a Zselizi Városi Nemzeti Bizottság a Madách Könyvkiadó Gondozásában. Bratislava, 1976. 298 old.

Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljairól. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976. 25 old.

Sebestyén Ádám: Népdalcsokor. Bukovinai, Andrásfalvi népdalok. Kiadja a Tolna me-1976. 290 old.

Sipos Zsuzsanna: Utazó munkások. (Tanulmányok) Szerk.: **Rádics József. Bp.** 1975. NPI. 178 old.

A falun élő, városban dolgozó, szabad idejük nagyrészét közlekedési eszközökön töltő, nagyobbrészt munkásszállásokon lakó ingázók életformájáról, művelődési lehetőségeiről szóló írások gazdag helyismereti anyagot tartalmaznak, Budapest, Pest, Heves, Borsod és Fejér megyék vonatkozásában.

Szabó István: Agrárforradalom a Viharsarokban (1945—1947). Bp. 1976. Akadémiai Kiadó. 193 old.

A Viharsarok (A Tisza—Maros—Körösök közét magába foglaló, kb. tízezer km² nagyságú, csaknem egymillió lakosú terület Békés és Csongrád megyében) területén, sajátos körülmények között lezajlott földosztás történetét dolgozza fel a kötet. Szabó István (nem azonos az 1969-ben elhunyt neves történésszel) a forradalmi események résztvevőjeként saját élményeit is feldolgozza a kitűnően dokumentált tanulmányban.

Szabó István—Szabó László: Házasodjunk hajaj ... (Lakodalmi szokások régen és ma Szolnok megyében) Szolnok, 106 old.

Szabó Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. 2. jav. kiadás Bp. 1976. Corvina (Hereditas.)

A dunántúli és az észak-magyarországi megyék számára helyismereti szempontból is fontos magyarországi kelta kultúra sajátosságait, történetét foglalja össze a kötet.

Szász János—Szigetvári János: Népi építészetünk nyomában. (Fotó): Szász János (Szöveg): Szigetvári János. Bp. 1976. Műszaki Kiadó. 275 old.

A kiadvány a népi építészet jelentős és megőrökítésre méltó emlékeit mutatja be. Adatanyaga elsősorban a Dél-Dunántúl, közelebbről Baranya megye legjelentősebb tájegységtípusaihoz kötődik. A szerzők a tudományos igényű bevezető tanulmány és mintegy kétszáz fotó segítségével mutatják be a vizsgált terület történetileg kialakult településszerkezet-típusait, a különböző jellegű lakóházakat s a gazdasági udvar építészeti szempontból értékelhető tárgyi emlékeit.

Szűkebb hazánkról. A mezőkovácsházi járás a szépirodalomban (Szöveggyűjtemény) (Összeállította: **Balogh György**) A Nagyközségi és Járási Művelődési Központ Helytörténeti és Honismereti Bázis kiadványa, Mezőkovácsháza, 1976. 86 old.

Tamás István: Tizenhárom hónap. Eszék, karcolatok, visszaemlékezések. Bp. 1977, Szépirodalmi Kiadó, 365 old.

A szerző éveken át Veszprém megyei tudósító volt, válogatott kötete számos fontos információt tartalmaz a megyéről, lakóiról, mindennapi életéről és fejlődéséről.

Tanúságtevők (Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1905—1918. október) Kossuth iKadó Bp. 1976. 432 old.

Ez a kötet időrendben folytatása a sorozat elsőként megjelent kötetének. A kilencszázas évek elejétől 1918-ig, az őszirózsás forradalmat megelőző eseményekig ad válogatást a korabeli írásokból, az er-

ről az időszakról szóló memoárokról, valamint a közöttünk élő veteránok emlékezéseiből.

Táncsics Mihály: Fővárosunk. (Pest 1867, Bartalits.) (Hasonmás kiad.) Bev. és jegyz. **H. Kohut Mária** Bp. 1976. 140 old. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 8.)

A várospolitikai röpirat Táncsics városrendezési javaslatait, a főváros jövőjével kapcsolatos terveit tartalmazza.

Teleki Sámuel és a Teleki-téka. (Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Deé Nagy Anikó**) Téka sorozat, Kriterion, Bukarest, 1976. 260 old.

Természeti és társadalmi—gazdasági jelenségek a sásdi járásban I—II. (Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének Közleményei) Pécs, 1976. 322 old.

Az I. kötet a gazdasági élet történetét tekinti át, külön vizsgálva a mezőgazdaság és az ipar ágazatát. A II. kötet a termelés természeti feltételeit ismerteti.

Területi idősorok. 1965—1974 Statisztikai Kiadó, Bp. 1976. 303 old.

A kiadvány a hatvanas évek elejétől, közepétől tekinti át a megyék és tájegységek népességi, gazdasági, egészségügyi és kulturális adatait. Első része a tervezési—gazdasági körzetek, a második pedig megyék és a főváros adatait tartalmazza.

Területi statisztikai évkönyv. Statisztikai Kiadó, Bp. 1975. 388 old. és 1976. 420 old.

A megyék és városok, a hosszú távú területi tervezés gazdasági körzetei, a településhálózat azonos szerepkörű területeinek csoportjai, valamint a kiemelt községek adatai találhatók a kötetben. Figyelemre méltó a térképeket és grafikonokat tartalmazó gazdag illusztrációs anyag.

Thiery Árpád: A rend. Irodalmi riportok. Bp. 1976. Táncsics Kiadó, 203 old.

A riportkötet baranyai és veszprémi munkásokkal, vezetőkkel, veteránokkal készített interjúkat, munkásasszonyokról, cigányokról, búvárokról készített portrékat tartalmaz.

Timaffy László: A néprajzi anyag felhasználása a történelem szakköreiben. (Történelemszakköri Füzetek 12.) Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 94 old.

Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában. (Az észak-bánáti népballadák élete) A balladákat gyűjtötte **Katona Imre** és **Tóth Ferenc.** Kiadja az újvidéki Hungarológiai Intézet, 1975. 301 old.

Tóth Ferenc: A makói rév és híd. A Makói Múzeum Füzetei 19. (Szerk.: **dr. Tóth Ferenc**) Makó, 1977. 64 old.

Tóth Tibor: Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 373 old.

A Magyar Kegyes Tanítórend egykori uradalma mintegy félszáz ezer holdon Közép- és Dél-Dunántúl négy megyéjének tetemes részét foglalta el. Tóth Tibor a nagybirtok nagyüzemmé válásának folyamatát a birtok másfél évszázados történetének példáján elemzi.

Túrkeve (Várospolitikai kiadvány) 1977. 1. szám. 80 old. A Kevi Kör című kulturális kiadvány megújult utódja.

Az újhegyi üzem története (A Mecseki Szánbányák újhelyi üzemének története 1914—1974.) Készítette: a Rudas László hároműszoros aranykoszorús szocialista brigád. 1975. 80 old.

Útmutató a Rákóczi szabadságharc tanulmányozásához (Szerk.: **R. Várkonyi Ágnes**) a Hazafias Népfront kiadása, Bp. 1976. 101 old.

A tartalom: II. Rákóczi Ferenc az új kutatások tükrében **(Köpeczi Béla),** Levéltári útmutató **(Heckenast Gusztáv),** A kuruckor politikai és vitézi költészete **(Esze Tamás),** A Rákóczi-kor zenéje **(Sárosi Bálint),** a A Rákóczi szabadságharc irodalma **(Hopp Lajos),** A képes forrásanyag **(Rózsa György),** Időrendi áttekintés **(Varga István),** Válogatás a kuruc küzdelmek forrásaiból **(Varga István).**

Dr. Várday György: A Főváros »Hegyvidék-város« kerülete, a II. Kerület. (Kézirat gyanánt) 1975. 27. old.

Szerepel benne egy rövid történeti áttekintés.

Vártúrák kalauza 1—2. 1. Észak-magyarországi, alföldi várak és vártúra-útvonalak. 2. Dunántúli várak és vártúra útvonalak. (2. átdolgozott kiadás) Sport Kiadó, Bp. 1976. 380 old.

Veres Dániel: Mikes és a szülőföld (Tanulmányok) Kriterion, Bukarest, 1976. 150 old.

Végh Oszkár: A mi Terézvárosunk harminc éve. Kiadja a VI. ker. Tanács V. B. Bp. 1975. 55 old.

Vilhelm Károly: Festett famennyezetek (Alakos ábrázolások a XV—XVIII. századi erdélyi templomokban.) Kriterion, 1975. 36 old.

Zákonyi Ferenc: Régi épületek Balatonfüreden. Pécs, 1976. 78 old.

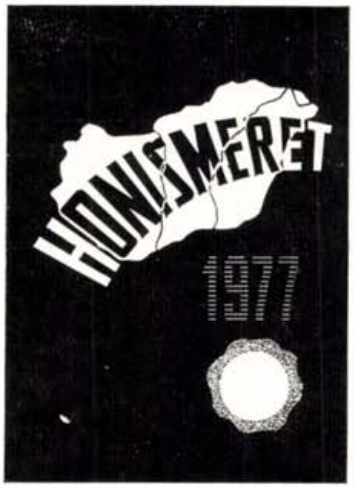
Zoltán Zoltán: Bizakodó Alföld (Bev.: **Hatvani Dániel**). Kecskemét, 1976. 1—2. köt. 123 + 173 old. (Forrás könyvek)

A tanulmánykötet szerzője a közgazdász szakemberek személyével, statisztikai adatok és személyes élmények felhasználásával vizsgálja a tájgység városainak jellegzetességeit, kutatja viszonylagos elmaradottságának történelmi okait. Tárgyalja a mezőgazdaság szocialista átszervezésével jelentkező, de máig is ható gondokat, lehetőségeket, elemzi a mezővárosok és tanyák jelenét és jövőjét, az agglomeráció kérdéseit, az ingázók helyzetét stb. A kötetet több mint száz tételes bibliográfia zárja.

HONISMERET

1977. 2—3. szám

KIADJA A HAZAFIAS NÉPFRONT

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

BERECZKY LÁSZLÓ
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
GERELYES EDE
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KAMARÁS REZSŐ (elnök)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SZABÓ BÉLA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
TÓTH LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rakpart 24. Telefon: 182-855
A kiadásért felel:
Juhász Róbert, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának osztályvezetője
Készült 6000 példányban, 8 (B/5) ív terjedelemben
77-1937 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
A nyomdáért felel: *Farkas Béla* igazgató

Az Országos Közművelődési Tanács Elnökségének állásfoglalása a honismereti munka tapasztalatairól és továbbfejlesztéséről[1]

A Hazafias Népfront Országos Titkárságának előterjesztése

I.

A szervezett honismereti mozgalmat 1960-ban a Hazafias Népfront és a Népművelési Intézet indította útjára. A szűkebb környezetük megismerésén fáradozó önkéntes gyűjtőket, kutatókat szakkörökbe szervezték és megkezdték vezetőik képzését. Ezt követően az egyes ágazatokban tevékenykedők számára módszertani útmutatókat adtak ki, híradót jelentettek meg. A szakköri mozgalom az iskolákra, művelődési házakra is kiterjedt. 1967-ben a KISZ KB és a Hazafias Népfront Kalocsán megrendezte a középiskolások és szakmunkástanulók I. Országos Honismereti Tanácskozását. A helytörténet- és krónikaírás a tanácsi szervek támogatásával, az üzemtörténetírás, a szakszervezetek és a gazdasági vezetők anyagi, erkölcsi támogatásával honosult meg a mozgalomban, a tudományos intézményeket, közgyűjteményeket a tevékenység tudománysegítő haszna ösztönözte részvételre. A mozgalom szocialista jegyeinek, politikai tartalmának — különösen a Tanácsköztársaság és a felszabadulás kerek évfordulóin tömeges méretekben is megmutatkozó — erősödése segítette a mozgalom további kibontakozását.

A Magyar Szocialista Munkáspártnak a hazafiság eszmei tartalmát tisztázó elvi útmutatásai, a Hazafias Népfront összefogó munkája nyomán — az általános társadalmi fejlődés eredményeként — az 1970-ben megtartott I. Országos Honismereti Konferencia megfogalmazhatta, hogy a mozgalom legyen a szocialista haza megszerettetésének nagy alkotó műhelye, amely az egyetemest, a nemzetit és a helyit elválaszthatatlan egységben láttassa. Kiemelte a konferencia a tevékenység mozgalmi jellegét, benne az öntevékenység, a közösségi művelődés kívánalmait.

1972-ben az Országos Helytörténeti Bizottság beolvadt a HNF Országos Honismereti Bizottságába. Ezzel a közművelődési feladatok igényesebb ellátásának személyi, intézményi feltételei is megteremtődtek. Az MSZMP Központi Bizottságának 1974. évi márciusi közművelődési határozata elismeréssel szólt a honismeretről és a Hazafias Népfront feladatává tette, hogy a mozgalom révén is járuljon hozzá a művelődés ügyéhez. A határozat végrehajtása növelte a közgyűjtemények, a művelődési, oktatási és ismeretterjesztő intézmények részvételét a honismereti mozgalomban.

Az 1976. februárjában megtartott II. Országos Honismereti Konferencián a párt- és a tanácsi szervek, a HNF, a SZOT, a KISZ KB, az MTA, a Kulturális, az Oktatási, a Honvédelmi Minisztérium, a tudományos és oktatási intézmények képviselői, népművelők, szakkörvezetők egybehangzóan a honismereti mozgalom közművelődési-nevelési hatásának fejlődéséről adtak számot, és bírálatokkal, javaslataikkal hozzájárultak a honismereti munka továbbfejlesztéséhez.

A Hazafias Népfront VI. kongresszusa 1976-ban a honismereti munkát a közművelődési párthatározat szellemében a Hazafias Népfront művelődési tevékenységébe illesztette.

---

[1] Az Országos Közművelődési Tanács Elnöksége a Hazafias Népfront Országos Titkárságának előterjesztésében 1977. január 10-i ülésén megtárgyalta a honismereti mozgalom helyzetét és feladatait. Abból a célból, hogy ezt a fontos értékelő, elemző, irányítószabó dokumentumot a honismereti mozgalom közösségei, munkásai, irányító intézményei tanulmányozhassák, megismerhessék, valamint, hogy a megvalósításban érdekelt politikai, állami és társadalmi szervek munkáját elősegítsük, az előterjesztést és az állásfoglalást teljes terjedelmében közöljük. **(Szerk. Biz.)**

Az 1976. évi V. törvény a közművelődési könyvtárak, múzeumok, levéltárak és művelődési otthonok feladatává teszi a helytörténeti kutatás és a honismereti mozgalom segítését. Az a körülmény pedig, hogy az Országos Közművelődési Tanács Elnöksége szükségét látta a honismereti munka tapasztalatainak és továbbfejlesztése lehetőségeinek megtárgyalását, — a honismereti mozgalmat összefogó Hazafias Népfront, valamint a honismereti munkában jelentős szerepet vállaló tömegszervezetek, állami és társadalmi intézmények tevékenységének elismerése, és a honismereti munka erkölcsi megbecsülése.

A honismereti tevékenység tehát az elmúlt 16 év folyamatos fejlődése nyomán szervesen beilleszkedett az egységes magyar közművelődésbe. Az irányító szervek meghatározták a honismereti mozgalom célját, munkaterületeit, kapcsolat- és feladatkörét, szervezeti kereteit. A honismeret a Hazafias Népfront által összefogott országos tömegmozgalommá fejlődött, amely a közművelődés feladatain túl hatékony eszköz a szocialista nemzeti egység alakításában, a hazaszeretet és közéletiség általános erősítésében.

II.

A honismereti munka jellemzői

1. A honismereti munka lényegét a következőkben határoztuk meg: „A honismeret a közoktatás, a közművelődés, a tudományos, irodalmi és művészeti élet, a termelőmunka minden területén, valamint a társadalmi szervezetek és mozgalmak keretében folyó, vagy kialakítható tömegpolitikai-közművelődési tevékenység a helyi kötődés, a nemzeti önismeret, a szocialista tudat elmélyítésére, a közös kultúra, haladó hagyományaink ápolására, az alkotó szocialista hazafiság, a nemzetköziség érzésének fejlesztésére. A honismereti mozgalom a társadalom minden tagját segíteni kívánja — érdeklődési köre szerint — a szülőföld, a lakókörzet, a munkahely múltjának, jelenének jobb, teljesebb megismerésében, képességei közhasznú kibontakoztatásában, közösségre találásában".

2. A honismereti munka minden településen, munkahelyen (beleértve az iskolákat is), minden közösségben kialakítható. Településkrónikát például nagyon sok községben, városban vezetnek. A tartalmukban gazdagodó brigádnaplók máris forrásai az üzemtörténetírásnak, a tanuló közösségek naplói is az iskolatörténetnek, s mindkettő kapcsolódik a helytörténethez. Ez utóbbi területen végzett folyamatos kutató, feltárómunka révén ismeri meg nagyon sok ember a városokban, falvakban egyaránt települése múltját, kulturális értékeit, a szocialista fejlődés eredményeit, a társadalmi szükségleteket stb., amelyek a tudatos állampolgári létnek alapvető feltételei.

A honismereti tevékenység — hagyományápolás, történeti kutatás, helyi gyűjtemény stb.... formájában — a magyarországi nemzetiségek körében is meggyökeresedett, s minden nemzetiségi szövetség keretében alakult honismereti bizottság a nemzetiségi nyelv és kultúra ápolására.

3. A honismereti munka változatos formái alkalmazkodnak az élet gazdagságához. Lehetőséget kínálnak arra, hogy ki-ki a maga tehetsége, adottsága szerinti érdeklődési körben kutasson, gyűjtsön, bővítse ismereteit, hasznosítsa tapasztalatait.

Ezt a változatosságot az ágazatok egy részének elsorolásával is érzékeltetni tudjuk: helytörténet, üzem-, technika- és munkásmozgalom-történet, néprajz, földrajzi nevek gyűjtése, műemlékvédelem, a természeti értékek számbavétele, történelmi-, művészeti, irodalmi emlékhelyek számontartása, évfordulós megemlékezések, baráti körök, honismereti országjárás, amatőr művészeti mozgalmak segítése a néprajz, a helytörténet eszközeivel.

Az azonos téma iránt érdeklődők vonzódnak egymáshoz és könnyen tömörülnek tartós művelődési közösségekbe. Egyesíti őket a közös munka, foglalkozás, az azonos cél elérése (a honismeret esetében a szülőföld, lakóhely iránti szeretet is), a minden emberben megtalálható közlési vágy.

A honismereti munkában tudatosan építünk ezekre a tényezőkre és a mozgalom fejlesztésénél számolunk velük. Ugyanakkor arra törekszünk, hogy az adott érdeklődési kör bővüljön és a kialakult tevékenység kapcsolódjék a szocialista társadalmi fejlődés, a közművelődés, a közélet, a kultúra egészéhez.

4. A honismereti mozgalmi tevékenységet a haladó múlt, a jelen és a jövő láttatásának dialektikus egysége jellemzi. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy a mozgalom minden tagja foglalkozik minden időszakkal, hanem azt, hogy a honismereti munkában egyre jobban előtérbe kerül a szocialista jelen kutatása: az életmód-

változás, az átrétegződés, a nagyüzemi termelés, az új technológiák, közösségi szokások leírása, városrészek, gyárak létesítésének megörökítése és az ezekre irányuló közösségi erőfeszítések ábrázolása. Továbbra is fontos feladatnak tartjuk népünk múltjának, a különböző osztályok, rétegek harcának feltárását, megismerését, marxista értékelését, különösen pedig a felszabadulás utáni időszak hatalmas építőmunkájának, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség tárgyi emlékanyagának gyarapítását, összegyűjtését.

A honismereti munkában a múlt kutatása is a jelen megértetéséhez visz közelebb. A hazaszeretet szocialista és internacionalista elemei tapasztalati úton gyülemlenek fel, rögzítődnek, ezért társadalmi méretekben hatékony, maradandó eredményeket hoznak.

5. A honismereti munka jól szolgálja a szocialista hazafiságra, az internacionalizmusra történő nevelést, a szocialista hazához, a szocialista közösséghez való kötődést, a testvéri szolidaritást, a népek közötti barátság gondolatát. Bizonyították ezt a felszabadulás 30. évfordulójára kibontakoztatott honismereti akciók, a szocialista építés sikereinek dokumentálása, a hazafiság gazdasági tartalmának kutatása, bővülése a mozgalomban.

6. A honismereti közösségek a közéletiség iskolái. Tagjaik saját vagy együttes kutatásaik révén olyan ismeretek birtokába jutnak, amely felkészíti, aktivizálja őket a közéletben való részvételre. A városhoz, a községhez, a gyárhoz való erősebb kötődésük révén felelősségérzetük is növekszik.

A honismereti együttesek cselekvő közösségek. A bennük résztvevők akár a múlt tárgyi, szellemi hagyatékát gyűjtik, akár a jelen eseményeit kutatják, tárják fel vagy örökítik meg, az alkotás örömével, a hasznos időtöltésnek magasabb rendű, nemes formájával élnek, s ennek révén a nagyobb közösség is gazdagodik.

A honismereti munka nemzedékek összekötője (pl. idős adatszolgáltató — iskolás szakköri gyűjtő), művelődési közösségek együttműködésének serkentője (pl. fotószakkör — krónika írócsoport, helytörténeti közösség — filmklub vagy kertbarátkör, évforduló rendezése — művészeti együttesek fellépése stb.)

A honismereti munka szervezett mozgalmi jellegénél fogva meg tud újulni, alkalmazkodni képes a változó követelményekhez. Az új feladatok révén más rétegekhez jut el, újabb embercsoportokat kapcsol be a közművelődés áramlási köreibe. A tudománysegítés mellett a munkásművelődést is szolgálja a nyelvi, a néprajzi-munkásmozgalmi gyűjtés, az üzemtörténetírás, a technika- és szakmatörténet, a munkamozgalmak, a munkásegyüttesek történetének kutatása, a szocialista brigádnaplók, évkönyvek vezetése stb. Ha a testedzést kívánja a mozgalom segíteni, többet foglalkozhat a népi sportjátékok összegyűjtésével, felújításával, népszerűsítheti a honismereti jellegű országjáró túrákat stb.

7. A honismereti munka művelődési mozgalomként indult és állandó követelmény, hogy az is maradjon. Ez a feltétele további társadalmi bővülésének, munkaterületei növekedésének, eredményei gazdagodásának. De a közművelődés emberformáló céljait tudatosan kell szolgálnia és irányított mederben tartott mozgalomnak kell lennie. Ennek főbb feltételei:

— A Hazafias Népfrontnak a párt ideológiai irányelveit követő, fokozottabb egybehangoló, összefogó tevékenysége;
— A tömegszervezetek — elsősorban az ifjúsági és szakszervezetek —, a tanácsok, az üzemek, szövetkezetek, vállalatok honismereti tevékenységének belső indíttatású fejlesztése;
— A tudományos, oktatási, közgyűjteményi és közművelődési intézmények, a műszaki és tudományos ismeretterjesztő társaságok, egyesületek aktív közreműködése.

Amikor minden hasznos kezdeményezést felkarolunk, egyidejűleg gondoskodunk arról is, hogy a honismereti akciók mögött ott álljon a hozzáértő, a szakszerű, a módszertani irányítást is megadó, az eredményt közhasznosító illetékes intézmény. Néhány példa: a honismereti továbbképzés a Népművelési Intézet feladata, amelybe az egyetemek, főiskolák is bekapcsolódnak. A nyelvjárási gyűjtőmunkát az MTA Nyelvtudományi Intézete tartja kézben. A Baranya megyei községi krónikaírás intézményi felelőse a levéltár. A néprajzi gyűjtés, az Országos Helytörténeti Pályázat múzeumi irányítással folyik stb. Ez a módszer megelőzi az esetleges ösztönösségből fakadó hibákat.

8. Az intézményesített irányításon belül a munkamegosztás és az együttműködés szabályozása elengedhetetlen. A munkamegosztás nagyjából kialakult, az együttműködés még hiányos. Folyamatos a Hazafias Népfront együttműködése a Kulturális-, az

Oktatási Minisztériummal, a Népművelési Intézettel. A felügyeletük alatt álló megyei intézményekkel (művelődési központokkal, közgyűjteményekkel) már megyénként eltérőek a kapcsolatok. Ez olykor a Hazafias Népfront összehangoló munkájának hiányosságaiból, olykor az önkéntes mozgalmi munka lebecsüléséből, a közművelődési határozat nem egyöntetű értelmezéséből fakad.

Kedvezően tovább erősödött a népfront együttműködése a Honvédelmi Minisztériummal, a szakszervezetekkel, a KISZ-szel, s a Magyar Úttörők Szövetségével. Az ifjúsági mozgalmak sok népszerű honismereti akciót, tábort, továbbképzési fórumot szerveztek, a szakszervezetek pedig az üzemtörténetírásban, üzemtörténeti klubok létrehozásában tettek sokat.

A TIT szakosztályai helytörténeti, földrajzi, évfordulós előadásokkal, nyári egyetemek rendezésével részesei a honismereti munkának, s fejlődik a természettudományi ágazat is. Ez utóbbinál azonban erősítenünk kell a kapcsolatot a METESZ-szel és a különböző tudománytörténeti ágazatokkal, társaságokkal.

Kitűnő, folyamatos az együttműködés a Párttörténeti Intézettel, az MTA néprajzi, történeti és nyelvtudományi intézményeivel, a hely- és üzemtörténeti tagozatokkal, az Országos Műemléki Felügyelőséggel és az Országos Természetvédelmi Hivatallal. Közvetlen kapcsolatot tartunk jelentős társadalmi szervezetekkel (Természetbarát Szövetség és tagegyesületei, Írószövetség, Könyvtártudományi és Módszertani Központ, országos múzeumok, levéltárak stb.) és közös akciókat egyeztetünk.

9. Noha a honismereti mozgalom belső fejlődésétől indíttatva is egyre szervezettebbé válik, nem tudunk pontos számot adni arról, hogy mekkora tömegek kapcsolódnak hozzá. Azt mondhatjuk, hogy megyénként 30—120 szakkör átlagával számolva, az országban mintegy 1400—1500 honismereti szakkör működik, hozzávetőlegesen 30 ezer szakköri taggal, ezek mellett nagyon sok a krónikaíró, múzeum- és egyéb baráti kör, s ezekkel az állandó közösségek száma megsokszorozódik. Vannak olyan megyék (Baranya, Bács-Kiskun, Fejér, Hajdú-Bihar, Pest, Vas), ahol majdnem minden községben működik krónikaíró, vagy helytörténeti kör. Számolhatunk azokkal a lazább-szorosabb kötődésű művelődési közösségekkel is, amelyek honismereti tevékenységet végeznek (népdal-, díszítőművészeti, kertbarát-körök, továbbá zenekari, tánc- és színjátszó együttesek stb....) Hozzávetőlegesen több százezres, állandóan növekvő aktívahálózattal számolhatunk.

10. A honismeret különböző területein folyó munka iránt örvendetesen megnövekedett az érdeklődés a televízió, a rádió, a napi- és hetilapok szerkesztőségei részéről. Számos ilyen jellegű közlés lát napvilágot.

Növekszik a helytörténeti és az egyéb honismereti jellegű kiadványok száma. A Hazafias Népfront Országos Titkársága által évente hatszor megjelentetett Honismeret c. folyóirat és a Népművelési Intézet kiadványai mellett sok megyei módszertani útmutató, üzemi újság segíti a honismeret munkásait, amelyeket a megyei művelődési központok, levéltárak, múzeumok, könyvtárak tanácsi hozzájárulással jelentetnek meg. Számos megyei, városi, községi honismereti híradó, üzemi, iskolai és egyéb intézményi tájékoztató lát napvilágot.

Ma már a különböző szervek által meghirdetett pályázatok, vetélkedők, akciók, programok ráirányítják a figyelmet a honismereti mozgalom fő feladataira, de a folyamatos politikai mozgalmi irányítás, a tudatosan végzett képzés, továbbképzés, valamint módszertani útmutatás az, amely a honismereti mozgalmat a hazafias-internacionalista nevelés, a közművelődés hatékony, dinamikusan fejlődő, nagy nevelő erőt képviselő ágazatává teszi.

III.

Javaslatok a honismereti munka fejlesztésére

1. A Hazafias Népfront a mozgalomban résztvevő szervek, intézmények, tömegszervezetek és a rokon tevékenységű mozgalmak között alakítson ki ésszerű, céltudatos munkamegosztást és együttműködést. Erősítse, szélesítse közöttük a közművelődési kapcsolatokat, igyekezzék minél jobban tájékozódni az országszerte különféle szervezeti, intézményi keretekben folyó honismereti tevékenységről és gondoskodjék az eredmények népszerűsítéséről. Fokozott mértékben segítse az országos, a megyei, a városi és községi honismereti munka összehangolását.

2. A Népművelési Intézet — a közreműködő szervek együttműködésével — dolgozza ki a honismereti vezetők képzésének, továbbképzésének rendszerét. Ebben fokozottan vegye figyelembe a honismeret fejlődő területeit (természettudomány, szocia-

lista brigádmozgalom, üzemtörténet, nemzetiségek stb.). Jobban építsen a szomszédos megyék összefogására, a TIT honismereti nyári egyetemeire, s vegye számításba a különböző szervek jelenlegi képzési rendszerében rejlő lehetőségeket is. Az országos és megyei közművelődési szervek, intézmények közreműködésével tartsa számon a honismereti szakkörök alakulását, megszűnését, tartalmi munkájuk változását, és ezekről tájékoztassa az érdekelt irányító szerveket.

3. A tanácsi szervek — a Hazafias Népfronttal és az érdekelt intézményekkel közösen — tanulmányozzák a településkrónika legjobban bevált típusait, vezetésükhöz adjanak erkölcsi, anyagi támogatást, és a helyi adottságoknak megfelelően segítsék elterjesztésüket, tartalmi gazdagodásukat, hitelességüket. Gondoskodjanak arról, hogy az elkészült krónikákat szakszerűen megőrizzék és feltárják.

4. A szakszervezetek — a Hazafias Népfront, a KISZ, a Népművelési Intézet, valamint a közgyűjtemények és az üzemtörténészek bevonásával — alakítsák ki a brigádnapló írásának, vezetésének olyan új formáit, amelyek hitelesen örökítik meg a munkáskollektívák termelési, társadalmi, művelődési munkáját, közösségi szokásait. Vezetésükhöz adjanak módszertani útmutatást. Szervezzenek az üzemi évkönyvek szerkesztőinek, a krónikaíróknak, naplóvezetőknek tapasztalatcserét, gyarapítsák az üzem- és technikatörténeti körök, klubok, gyűjtemények számát.

5. A KISZ és a Magyar Úttörők Szövetsége — a Hazafias Népfronttal együttműködve — segítse a honismereti mozgalom ifjúsági ágazatának fejlődését. Különös gondot kell fordítani a munkás fiatalok megnyerésére, teljesebb bevonására. Szervezze az ifjúság szocialista hazafias nevelése, alkotó életre való felkészítése szempontjából egyaránt jelentős országos és megyei ifjúsági honismereti táborokat, a különböző emléktúrákat, akciókat, a népi sportjátékok megkedveltetését stb. Segítse az ifjúsági mozgalmak történetének és hagyományainak kutatását, tárgyi emlékeinek összegyűjtését, új iskolai és területi szakkörök létrehozását, a meglévők fejlesztését, és segítsék elő a szakkörvezető tanárok megbecsülését.

6. A honismereti mozgalmat támogató szervek a maguk területén segítsék az öntevékeny munkásművelődést: minél több tanuló fiatalt, aktív dolgozót és nyugdíjast vonjanak be a szakma-, az ipar- és technika-történet, valamint a munkásmozgalom kutatásába. A hely- és üzemtörténeti tevékenységnek, az üzem és a lakóhely kölcsönhatása vizsgálatának nyerjenek meg szocialista brigádokat, helytörténeti szakköröket, segítsék ezek együttműködését a lakóterületen. Tárják fel a munkásmozgalmi tevékenység és művelődés sok múltbeli emlékét, értékes hagyományát; a felkutatott eredményeket tegyék közkinccsé.

Fejleszteni szükséges a honismereti munkában a települések, városrészek, körzetek helytörténeti tevékenységére támaszkodó környezetismereti, településtörténeti kutatást. A tanácsok, a művelődési és oktatási intézmények támogassák a települések honismeretét, múltjuk, szocialista fejlődésük megismertetését szolgáló helyi és országos akciókat, kiállításokat, vetélkedőket, honismereti szakkörök, klubok alakítását. A megyei közművelődési bizottságok fordítsanak fokozott gondot a honismereti tevékenységet folytató művelődési közösségek munkájának segítésére, módszertani eredményeik összegyűjtésére és terjesztésére.

7. A honismereti ország- és természetjárás, táborozás minél jobban segítse hazánk természeti, történeti és kultúrális értékeinek, szocialista alkotásainak élményszerű megismerését. A Hazafias Népfront és a tanácsok támogassák a Budapest kerületi és a megyék között kialakult kapcsolatok erősítését, a szülőföld és az onnan elszármazottak közötti érintkezést szolgáló megye-, város- és iskolabarát közösségeket.

A Hazafias Népfront és a tanácsok — a honismereti mozgalom közreműködésével, az Országos Természetvédelmi Hivatal szakirányításával — vegyék számba az ország természeti értékeit s szorgalmazzák ezek hatékony társadalmi védelmét. Az Országos Műemléki Felügyelőség szakirányításával erősíteni kell a műemléki albizottságok, várbarátkörök mozgalmi tevékenységét, a hazafias nevelésben jelentős szerepet betöltő műemlékeink, ipartörténeti, népi alkotásaink védelmét.

8. A fegyveres testületek és intézmények hatékony közreműködésével minden vonatkozásban erősíteni, bővíteni kell azokat a közművelődési-honismereti formákat, amelyek a csapatok, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint az MHSZ klubokban kialakultak és a hazafias-honvédelmi nevelést segítik. A szocialista hazafisággal foglalkozó egri tanácskozások legyenek ennek hatékonyabb eszmei és az eddiginél szélesebb körben gyűrűző fórumai.

9. A Hazafias Népfront által fenntartott és a közművelődés számos területén felhasználható tájékoztató módszertani folyóiratnak, a Honismeretnek a terjesztését a népfront megyei, városi és nagyközségi bizottságai az érdekelt intézményekkel össze-

fogva körültekintően végezzék. A Hazafias Népfront és az közművelődési szervek kezdeményezzék, támogassák az olyan kiadványok megszületését, amelyek módszertani segítséget adnak a honismereti munka fejlődéséhez, illetőleg publikálják a mozgalom közművelődési és tudományt segítő eredményeit, s a szaklektori eljárás jobb megszervezésével járuljanak hozzá a helyi honismereti kiadványok színvonalának további emeléséhez.

10. A közművelődési szervek kísérjék figyelemmel és fokozottan támogassák a nemzeti (történelmi, munkásmozgalmi, irodalmi, művészeti stb.) emlékhelyeken folyó honismereti tevékenységet. Hívják fel a figyelmet a kínálkozó kutatás lehetőségeire, ösztönözzék a feltárt eredmények felhasználását a hazafias nevelésben és a környék kulturális életének gazdagításában.

A honismereti mozgalomban érdekelt szervek fordítsanak nagy gondot az évfordulókra, s a helyi kutatások kezdeményezésével, pályázatokkal, kiállításokkal, vetélkedőkkel járuljanak hozzá a korszerű történelmi ismeretek terjesztéséhez, a helyes történeti tudat kialakításához.

Állásfoglalás

1. Az Országos Közművelődési Tanács Elnöksége a HNF által előterjesztett honismereti munkáról szóló jelentést elfogadta. Megállapította, hogy a mozgalom egészségesen fejlődik, jelentős eredményeket ért el.

2. Az OKT Elnöksége javasolja a megyei közművelődési bizottságoknak, hogy az OKT Elnöksége által megküldött beszámoló alapján tárgyalják meg a megye (főváros) honismereti munkájának tapasztalatait és a továbbfejlesztés érdekében tegyék meg a szükséges intézkedéseket.

Takács Kálmán s. k.
az OKT titkára

Dr. Orbán László s. k.
az OKT elnöke

A helytörténet, a regionális történelem, valamint a nemzeti történelem viszonya és problémái az iskolai oktatásban[1]

A helytörténetről sokan azt tartják, hogy fontosságát elsősorban a hazafias nevelés igényei szabják meg. A valóságban a helytörténet szerepe sokkal szélesebb körű ennél, jelentőségét a történelmi megismerés sajátosságai határolják körül. Az tény, hogy a jelenségekkel való találkozás a történelmi megismerésben általában közvetett, sőt sokszorosan közvetett. Minél messzebb van a jelenség a megismerőtől időben és térben, annál nehezebbnek tűnik a közvetettség láncát lerövidíteni. Mire a megismerőhöz jut, mindenképpen veszít valóságértékének gazdagságából, s élményerejéből.

Ugy látszik, hogy a történelemtanításnak ez a legnagyobb problémája, legalább is erre enged következeteni az a sok panasz, amely az utóbbi időben világszerte elhangzik: a történelem az emberi élet valóságából unalmas iskolai tanulandó általánossággá szürkül, csupán a történelmi tények és absztrakciók szövevényévé, az érdekfeszítő társadalmi cselekvés regénye helyett unalomba fulladó megtanulandók halmazává. S ha ezek a vádak túlzottak is, az vitathatatlan, hogy a történelemtanítás nem aknázza úgy ki az emberi közösségi élet állandóan változó, roppant sokszínű fejlődésregényében lévő nevelési és oktatási lehetőségeket, mint a művészetek. Ez a lépésvétés nem csupán az iskolai stúdium tudományos és művészeti kifejezésmódjának különbségein alapul, hanem megszokásokon, konvenciókon, tradíciókon, s mondjuk ki nyíltan: bizonyos mértékig bátortalanságon és tehetetlenségen. Kétségtelenül igaz, hogy tételesen és legfőbb tényeiben meg kell tanítanunk a történelmet, s közben ki kell alakítanunk a történelmi gondolkodást, ki kell művelnünk a történelmi elemzőkészséget, ha úgy tetszik

[1] A szerzőnek a brünni egyetem regionális történelem-helytörténet konferenciájára készített előadása, kissé rövidítve.

a gondolkodásmechanizmust. Csak az a kérdés, hogy mindezt hogyan, egy tételesen felsorolt, előre gyártott, kész történelemmel, vagy a megismerés primérebb eszközein keresztül? S itt jutunk vissza alapkérdésünkhöz, a jelenség és a reprodukált jelenség kérdéséhez, s ezen keresztül a helytörténethez.

A jelenség élményerejét önmagában is nehéz pótolni, még nehezebb azonban a jelenség észlelésétől az összefüggések bejárásán keresztül eljutni a törvényszerűség felismeréséig és követni a meggyőződésig vezető tudati és érzelmi folyamatot. Nem véletlen, hogy majd valamennyi iskolai tantárggyá szervezett diszciplína már régen eljutott az élménykiindulás igényéig. Az irodalomban, rajzban, zenében fel sem merülhet, hogy nem maga a jelenség, a mű a megismerés kiindulópontja. Ki gondolná józan ésszel, hogy lehet tanítani pl. Shakespeare Rómeó és Júliáját, a Hamletet vagy az Othellót csupán az irodalomtörténeti és esztétikai tudományos magyarázattal, a mű vagy legalább annak egy része közvetlen megismerése nélkül. A kísérletezés — akár a fizikában, kémiában biológiában is — az élménnyel való közvetlen találkozás értelmet és érzelmet megragadó, érdeklődést keltő és gondolatsorokat indító varázsát jelenti. Milyen egyszerű és hatásos az oldódást egy pohár vízzel és egy szem kockacukorral bemutatni, a kétkarú emelőt egy sima lappal meg egy alátéttel. Milyen képe lenne annak az embernek a természetről, aki egész életét egy zárt szobában tölti, s csak meséket vagy tudományos fejtegetéseket hall a fűről, a fákról, a folyókról, a felhőkről, a virágokról, a madarakról. A példa bármennyire is bizarr, mégis kísértetiesen analóg történelemtanításunkkal. S ezen csak egyetlen módon segíthetünk: ha a jelenséget magát közelebb visszük a tanulóhoz. Lerövidítjük a jelenség és az észlelés közötti utat, az áttételek számát; közelebb hozzuk a közvetlen tapasztalatot a történelmi megismerőhöz.

Szinte máris hallom a nagyon logikus ellenvetéseket. Miért van közelebb a tanulóhoz az, ami 50 évvel ezelőtt a megyeszékhelyen történt, mint ami a szomszéd országban? Időben mindkettő egyformán távoli, térben pedig mindkettő közel hasonló távol van a mai 10—17 éves fiatal tapasztalati világától, lakóhelyétől akár 50 akár 500 kilométerre történt. S bizonyos szempontokból ezek az ellenvetések igazak is, meg nem is. Igazak annyiban, hogy az 50 éves események más gazdasági, társadalmi, civilizációs, kulturális környezetben, más életviszonyok között történtek, s ennek következtében más volt az életérzés, mint a mai fiataloké akár a szomszédban, akár távolabb. Ilyen szempontból tehát nem önmagában a távolság a meghatározó tényező. Az időtényező mindenképpen hat, de ennek ellenére nem adekvát a térbeli tényezővel. Mert ha elfogadjuk a történelmet egy olyan fejlődésfolyamatnak, ahol a múlt, a jelen és a jövő között szoros kontinuitás van, ahol a jelen a múlt értékeinek továbbvivője és hibáinak kritikusa; más szóval, ha marxista módon értelmezzük a történelmet, akkor a jelen tapasztalata a múlt tapasztalatait is magában hordozza, nemcsak áttételesen az egyes emberek tudatában, hanem közvetlenül is maguknak a dolgoknak, a történelmi jelenségeknek a lényegében is. Nem nehéz belátni, hogy egy terület jelene, gazdasága, társadalma, életviszonya, emberének gondolkodásmódja a múltat is magába foglalja, mint annak folytatását, tagadását, korrekcióját. Hogy egészen egyszerű példát mondjak: egy falu jelene jelenségfelismerési szempontból sokkal közelebb áll saját, mint egy 500 kilométerrel távolabbi, más életvitelű falu múltjához. A közvetlen tapasztalati környezetben tehát természetesen jobban érzékelhető a múlt és a jelen kapcsolata jelenségszinten is, mint távoli környezetek között. Ha valamilyen szabályba akarnánk ezt foglalni vagy áttenni a matematika nyelvére, talán azt állíthatnánk: a társadalmi és történelmi tapasztalat összhangja és egymással való azonosítási lehetősége egyenesen arányos a térbeli közelséggel. A történelmi megismerés lehetősége pedig mintegy számtani sorként nehezül az élményalapú primér megismeréstől az áttételek (reprodukciók) számával és mértani sorként valóságminőségével.

Az eddig elmondottakból nyilvánvaló, hogy felfogásunk szerint *a helytörténet szerves és nélkülözhetetlen része az iskolai történelemoktatásnak, s ha azt jól felhasználják, különleges értékű része.* Persze maga a helytörténet értelmezése, a terminológia használata sem egységes. Nagyon is különböző. A helytörténeten mi nem a német Heimatgeschichtét vagy Heimatkundét értjük. A helytörténet — felfogásunk szerint — a közvetlen környezet múltja. Tehát a helytörténet kategóriába tartozhat a család, az utca, a falu, a gyár, a mezőgazdasági termelőegység, az iskola, s sok más története, egészen addig, amit az átlagegyén szemhatára belát vagy beláthat. Ezen a szférán belül lehet a történelemtanítás legnagyobb mértékben és arányban élményalapú vagy lehet az élménytől a tanítási élmény reprodukálásáig vezető út a legrövidebb. Mindez arra utal, hogy *a helytörténetet nagyobb szerephez kell juttatni, a történelemtanításban általában s az iskolai történelemtanításban különösen.*

A helytörténetnél szélesebb szféra a regionális történelem, amelyre már kevésbé vonatkoznak a helytörténet ismeretelméleti, történelmi megismerési sajátosságai. Egy tájegység vagy közigazgatási egység, ha nem is olyan közvetlenül, mint egy falu vagy város, de még mindig viszonylag közvetlenül belefér az azon belül élő személy tapasztalati horizontjába, s ha élményereje már nem is a filozófia egyedi kategóriájába, de föltétlenül az egyed által átélt különösbe vagy sajátosba tartozik. Része a nemzeti (országos) történelemnek, de az egyed élményanyagához közelebb eső sajátos része. Tehát, ha a világtörténelmet vesszük egyetemesnek, a nemzeti történelmet vesszük általánosnak, akkor a regionális a sajátos, a helytörténet a különös, s a legszűkebb környezet története az egyedi.

Ezekből a sajátosságokból származnak iskolai tanításunknak a problémái is. A történelemtanítás országosan előírt anyaga, s az erre épülő tankönyvek természetesen csak az általánost, az országos történelmet tartalmazhatják (szoros egységben az egyetemes történelemmel). Nem így a tantervek, a curriculumok és a reájuk épülő követelményrendszerek. A korszerű tanterv többrétű ennél, nem az anyagfelsorolás a központi része, hanem a célok-feladatok-követelmények egymásra épülő rendszere. A tanterv tehát központi részeiben, a feladatok és követelmények rendszerében megjelöli a helytörténetet és a regionális történettel kapcsolatos variációkat általában. Amíg azonban a tananyag-felsorolás, az általános a tantervben konkrét, addig a helytörténettel és a regionális történettel, tehát a sajátossal kapcsolatos feladatok és követelmények csak jelöltek, de nem anyagszerűségükben konkrétan meghatározottak. Amíg a nemzeti történettel (és az egyetemessel) kapcsolatos feladatokhoz a legáltalánosabb tanítási munkaeszköz, a tankönyv köteles megvalósítási alapot adni, addig a helytörténettel és a regionális történelemmel kapcsolatos feladatok megvalósítása helyi kérdés, lényegében kizárólag az adott iskolára, tanárra van bízva. Az 1978-tól bevezetésre kerülő új, korszerű tantervek a feladatok és követelmények között jelzik a helyi és a regionális történet felhasználásával kapcsolatos igényeket. Egyrészt külön időt hagynak a helytörténettel és a regionális történettel való foglalkozásra, másrészt igényt jelölnek meg az általános történet feldolgozásakor a helyi és a regionális elemek felhasználására. Ezt segíti a tanári szabadság növelése nemcsak a módszerek, de a helytörténeti anyag kiválasztásában is. E kérdés az új tantervekkel került reflektorfénybe, de közel sincs megoldva. Amíg ugyanis a nemzeti és egyetemes történelem tanításához a tanárok rendelkezésére áll a tankönyv, s az olvasókönyvek egész légiója, addig a regionális történet és a helytörténet tanításához az anyagok megszerzésének lehetősége véletlenszerű, s nagyon egyenetlen az ország területein.

A múlt évtől épp ezért több évre szóló terv született, s fokozatosan valósul meg a történelem helyi forrásainak feltárása, közreadása és iskolai felhasználása érdekében. Megindul a szoros együttműködés az iskolák (tanárok), a levéltárak (levéltárosok) és a múzeumok (muzeológusok) között. A helyi történelem (helytörténet és részben regionális történelem) tárgyi emlékeinek hivatásos őrzője a múzeum, írásos emlékeinek pedig a levéltár és a könyvtár. Ha a jelenség élményalapú történelemtanítására gondolunk, nyilvánvaló, hogy a jelenségerejű dokumentumokat őrző, gondozó és feltáró történészek és a történelemtanárok összefogása alapvető kérdés. Ezért 1976-ban megrendeztük a muzeológusok és történelemtanárok országos találkozóját Debrecenben, a levéltárosok és a történelemtanárok találkozóját Kaposvárott. A múzeumok kérdésében már országos intézkedési terv született, s számos múzeum megkezdte a múzeumi történelmi órák, tematikus iskolai látogatások, versenyek és vetélkedők szervezését. Egymás után születnek meg az iskolai történelemtanítás folyamatába tervszerűen illeszkedő múzeumi programok, feladatlapok, munkafüzetek stb. Egyes múzeumok pedik duplikált anyagaikból felhasználásra letétbe adnak iskoláknak, ezzel gazdagítva az ilyen jellegű — már kialakult vagy alakulóban lévő — iskolamúzeumokat. Több levéltár adott közre iskolai igényeket figyelembe vevő helytörténeti olvasókönyveket. A szervezeti feltételek tehát egyre kedvezőbbeknek látszanak. Ez azonban nem jelenti, hogy a pedagógiai folyamatba való beépülés és a felhasználás módszerei megoldottak. Ebben a kérdésben általában kulcsember a tanár. A helytörténetben pedig különösen az. Mert amíg az egyetemes és nemzeti történelem tanítási anyagát hozzávetőleg készen kapja, a regionális történelemhez kap olvasókönyveket, múzeumi és levéltári feltárt anyagot, addig a helytörténet anyagát jórészt magának kell összegyűjtenie, feltárnia és feldolgoznia. A jövő történelemtanításának eszménye tehát a kutató, a helytörténetet művelő tanárt kívánja meg, aki nemcsak a helytörténeti anyaggyűjtésben jártas, hanem mint kutató újra és újra bejárja a történelmi megismerés útját az élménytől a törvényszerűségig, s ezeket az élményeket és a bejárás útját saját tapasztalatai alapján is képes átadni tanítványainak.

Szabolcs Ottó

KRÓNIKA

A sokszínű magyar nyelv

A XI. magyar nyelv hete rendezvényei Somogy megyében (1977. III. 7—12-ig)

Az idén tizedik évébe lépett magyar nyelv heteinek rendezvénysorozatára ezúttal Kaposváron került sor. 1977. március 7-én, az ünnepélyes megnyitón *Pozsgay Imre* kulturális miniszter méltatta az eddig végzett munkát és az anyanyelvi műveltség társadalmi jelentőségéről beszélt. Hangsúlyozta: „Az anyanyelv ápolása, tisztaságának védelme, az írott és beszélt nyelv közelítése és fejlesztése mindenkinek kötelessége. Nincsen semmi túlzás abban, ha ezeket a feladatokat kulturális forradalmunk központi kérdései között tartjuk számon. Az anyanyelv olyan csodálatos alkotása az emberi szellemnek, amit jól ismerni, tanulni és tanítani a műveltség alapvető feltétele."

A megnyitó ünnepségen hangzott el *Benkő Loránd* akadémikus előadása, amely a magyar nyelv három évezredes történetét vázolva nyelvünk múltjának jobb megismerésére ösztönzött. Az est programját nagyon jól egészítette ki *Szentpál Mónika:* Krónika az magyaroknak dolgairól c. előadóestje. Az előadásokat rendező szervek mintegy harmincféle anyanyelvi előadástéma közül választhattak, s a hét során összesen több mint másfélszáz előadást rendeztek. A program összeállításakor *Kazinczy Ferenc* gondolatát írták fel mottóként: „A nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez." A kibocsátott témajavaslatból a rendező szervek — a hallgatóság igénye alapján — leggyakrabban a következő témájú előadásokat kérték: A szép magyar beszéd, Az anya szerepe a kisgyermek beszédtanulásában, A somogyi nyelvjárások, A közéleti nyelv, Hogyan beszél a mai ifjúság?, A magyar szólások világa, Miről vallanak a somogyi helynevek? stb.

A magyar nyelv hete somogyi rendezvényeinek 57 előadója volt, ebből 37 somogyi, a többiek Budapestről és az ország más egyetemeiről és főiskoláiról jöttek. Nagyon jó érzés volt megfigyelni, hogy egyetlen tudósunk sem tartotta rangon alulinak az ismeretterjesztő munkát, s készségesen vállalkozott a nyelvtudomány eredményeinek bemutatására, a közönség kérdéseinek megválaszolására. Több napon át voltak vendégeink pl.: *Imre Samu* és *Kálmán Béla* akadémikusok, *Deme László, Sebestyén Árpád, Szathmáry István* egyetemi tanárok, *Bachát László* és *Benkő László* főiskolai tanárok, *Grétsy László* és *Gulya János* tudományos kutatók. A sort még lehetne folytatni. Külön köszönet illeti a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvtudományi tanszékének oktatóit, akik *Temesi Mihály* főiskolai tanár vezetésével — a jószomszédi kapcsolat példájaként — segítségünkre siettek, és több mint húsz előadást tartottak.

A hagyományos ismeretterjesztő előadásokon kívül még egyéb rendezvények is gazdagították a résztvevők anyanyelvi műveltségét. Minden általános és középiskolában megrendezték a szép magyar beszéd versenyét, a Tanítóképző Főiskolán emellett még mesemondó verseny is volt. Ez utóbbin a bíráló bizottság a leendő tanítók meseválasztását, kapcsolatteremtő képességét és nem utolsósorban a kifejező, szép magyar beszédet értékelte. Ezen a héten a legtöbb iskolában és ifjúsági klubban játékos anyanyelvi vetélkedőt rendeztek, a Tanítóképző Főiskolán pl. 15 csapat versengett a díjakért.

A nyelvi játékok összeállításához nagy segítséget nyújtott a kaposvári megyei könyvtár bibliográfiája és forgatókönyve, s a helyi előadók számára is készítettek egy színvonalas ajánló irodalomjegyzéket. Más iskolákban ünnepélyes szakköri ülés vagy rendhagyó nyelvtanóra formájában kapcsolódtak az ünnepi hét programjához.

A magyar nyelv hete szervező bizottsága — a mozgalom történetében először — szókincsgyűjtő pályázatot hirdetett. A kiíráskor a honismereti mozgalom munkásaira,

a nyelvjárási anyaggyűjtés régi és új önkéntes munkatársaira számítottunk. Nem csalódtunk bennük, hiszen a rendelkezésre álló rövid idő ellenére a felhívásnak nagy sikere volt. A pályázatra nyugdíjas és működő pedagógusok, diákok és más foglalkozásúak küldték be munkáikat, összesen 22 dolgozatot. A bíráló bizottság vezetője Deme László egyetemi tanár volt.

A ragadványnevek gyűjtésének témakörében kiemelt első díjat kapott a *Krénusz János Általános Iskola magyar szakos tanárainak munkaközössége*, akik 11 felső tagozatos osztály mintegy 400 tanulójának iskolai ragadványneveit gyűjtötték össze és dolgozták fel tudományos alapossággal. Második díjat *Simon József* postafelügyelő nyert balatonszentgyörgyi ragadványnév-gyűjtésével. A harmadik díjat *Kiss Lajosné* tanárnő kapta Tapsony és Nagyszakácsi ragadványnevei c. pályázatáért.

A második meghirdetett pályázati téma *tájszójegyzék összeállítása* volt egy somogyi település nyelvéből. Első díjat *Mike Györgyi:* Lábodi tájszótára nyerte, több mint kétszáz valódi tájszóról készített szócikket. A bíráló bizottság három második díjat adott ki: az egyiket *Rózner Katalin* mosdósi tájszójegyzékének, a másodikat *Magyar Julianna* szógyűjtésének, aki a buzsáki lakodalom szakszótárát készítette el, a harmadikat *Puska Rózsa* göllei kendermunkáról szóló tájszógyűjtésének juttatták.

A harmadik pályázati téma címe: *Hogyan beszél a mai ifjúság?* volt. Az első díjat *dr. Fülöp László* érdemelte ki a kaposvári Gyakorló Általános Iskola tanulóinak nyelvéről készített elemzéséért. *Kónya Zsuzsa* és *Péter Ágnes* közös dolgozatának tárgya diáknyelvi szójegyzék volt, ezért második díjat kaptak. A harmadik díjat szintén diáknyelvi szókincsgyűjtésnek, *Biczó Ilona* pályamunkájának ítélték oda. A bíráló bizottság még négy dolgozatot érdemesített munkajutalomra.

A pályázók olyan természetű anyaggyűjtést végeztek, amelyet igazán csak önkéntes gyűjtők tudnak jól ellátni. A valódi tájszavak gyűjtésére ugyanis nem lehet kérdőívet szerkeszteni, igazában ezeket csak passzív megfigyelőként tudjuk ellesni. A ragadványnevek feljegyzését, történetük magyarázatát legjobban szintén csak a népi adatközlők között élő honismereti munkások képesek elkészíteni. A pályázaton ezért szerepeltek eredményesen a falusi pedagógusok; de remény van az utánpótlásra is, hiszen a tanítóképzősök is „kitettek magukért", közülük öten nyertek különböző díjakat.

A magyar nyelv hete befejezéseként *Tessék kérdezni — a nyelvészek válaszolnak* címmel magyar nyelvi fórumra került sor a Megyei Könyvtárban. A közönség érdeklődését jól bizonyította a sok érdekes kérdés és az élénk eszmecsere.

A rendezvények mindenütt sikerültek, de a legnagyobb érdeklődés mégis a kis falvakban volt. Manapság nem mindennapos jelenség az, hogy 300—400 lelkes kis községben 50—70 hallgató jöjjön össze, pedig ez pl. Kazsokban, Fonóban és más községekben ezúttal így volt. A helyi tanácsok, tsz-vezetők tevékenyen bekapcsolódtak a szervezésbe, több esetben autóbusszal szállították egyik községből a másikba az érdeklődő hallgatókat. Jól vizsgáztak a falusi pedagógusok is, akik előadóként vagy az előadások szervezőiként munkálkodtak.

A somogyi magyar nyelv hete legnagyobb eredménye az, hogy ráirányította a figyelmet az anyanyelvre, a helyes nyelvhasználat és az anyanyelvi műveltség fontosságára. Somogyban ezt megelőzőleg a magyar nyelvtudományi ismeretterjesztő munka nagyon gyenge volt, a közönség nem is igen igényelte. A jövőre vonatkozóan remélhető, hogy az anyanyelvi nevelés közügy lesz, s folyamatos nyelvművelő tevékenység bontakozik ki.

Király Lajos

„Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport lelki életének. Csak így jutunk hozzá ahhoz, ami másképp nem adható át, mint élő lényről élő lényre, szemtől szembe való találkozással."

Kodály, 1933

A harmadik szociográfus találkozó Kecskeméten

Ezt a találkozást *Erdei Ferenc* emlékének szánták az ország szociográfusai, de a témára való tekintettel ez esetben. Olyanok, akiket a nagyben mások is részt vettek gondolkodó iránti tisztelet hozott el a hirös városba.

Az ülésszakon négy főreferátum hangzott el: *dr. Gajdócsi István*, a Bács-Kiskun megyei Tanács elnöke Erdei Ferencről, a gyakorló mezőgazdésügyi miniszter a tudós közPál, mezőgazdasági és élelmedászról beszélt; *dr. Romány* gazdász és agrárpolitikus eszmei fejlődését szakaszolta és elemezte; *Czine Mihály* egyetemi tanár az író Erdei Ferencről tett fontos megállapításokat; *Huszár Tibor* tanszékvezető egyetemi tanár pedig a forradalmár, politikus, a tudós, a cselekvő Erdei Ferenc életútját, emberi és világnézeti fejlődését foglalta egészbe.

Tekintve e beszámoló lehetséges terjedelmét, valamint azt, hogy az utóbbi referátum közelítette a legtöbb oldalról a témát, ezt az előadást ismertetem.

Huszár Tibor mondandójának két magva volt: Az egyik az életmű elemzése, a másik pedig Erdei Ferenc emberi-gondolkodói fejlődésének értékelése.

Fejtegetése első részében az előadó azokról a kicsinyítésekről és ellenhangokról beszélt, amelyek Erdei Ferenccel szemben megvannak. Némely tudós számára politikus volt, míg vannak politikusok, akik szeretik tudóssá minősíteni; viszont akik mindkettőt túlzásnak tartják, azok írót, szociográfust emlegetnek, vagy esetleg csak „Rákosi Mátyás miniszterét". Mindez a vitatott személyiség nagyságát bizonyítja, mert azt mutatja, hogy tovább él, hogy nem lehet elhallgatni, háttérbe tolni. A Valóság című folyóirat 1976. áprilisi és májusi számában jelent meg egy félbemaradt műve. A negyvenes évek első felében írta, a két háború közötti Magyarország állapotáról. Ebben olyan átfogó és mély elemzését adja a kornak, mint senki más. Huszár Tibor egyetértett Czine Mihállyal abban, hogy Erdei Ferenc teremtette meg a magyar szociológia szép, erőteljes, kifejező és közérthető nyelvét, és megtoldta azzal, hogy ugyanő lépett fel a magyar nyelvű szociológiai gondolkodás mindeddig legmagasabb csúcsaira. Kezdte az első éltető közeg, a paraszttársadalom újat adó elemzésével, s folytatta a nagyobb, a teljesebb közösség állapotának, tennivalóinak taglalásával. Ha így látjuk Erdei Ferenc útját, tetteit, s még hozzászámoljuk, hogy ez az ember az újkori magyar történelem talán legsúlyosabb öt évtizedével nézett szembe, akkor nem kisebbnek, csak nagyobbnak fogjuk őt látni; egyre nagyobbnak a múló időben.

Huszár Tibor így szakaszolta az életutat:

1931—1937. Harmincegyben jelenik meg a királyhegyesi monográfia, első tanulmánya, s utána gyors ütemben a többi dolgozat és könyv. Ebben az időben alakul ki a világképe, mégpedig elsősorban nem elméleti ismeretanyagból, hanem a tapasztalás útján. Makói ismereteiből, s az ezekre később módszeresen „ráépített" egyéb tapasztalataiból bontja ki a paraszti tipológiát, de gazdaságtudományi, szociológiai megállapításait is. Ebben az időszakban úgy látja, hogy a magyarországi kibontakozás fő ereje a parasztság polgárosodása. Ekkor még nem marxista. Öccsének írott leveléből kitűnik, hogy a tulajdonos és termelő kategóriákat nem tudja egyeztetni a kizsákmányoló—kizsákmányoltak alaptétellel, de töpreng rajta. Egyelőre azonban nem szűnnek fentartásai a marxizmussal, pontosabban a marxista közgazdaságtannal szemben. A Magyarságtudomány c. folyóiratban jelent meg egy cikke 1935-ben, ahol a többi között ezt írja: „Nem tudta korrigálni azonban a szocialista tudomány a gazdaságtalan iszonyát a konkrétumok figyelembevételétől... Alapos gyanú támasztható

abban az irányban, hogy éppen a konkrét helyzetek injorálása, és a munkásság absztrakt sorsközösségének a túlbecsülése akadályozta meg a szocialista mozgalmat és tudományt abban, hogy több helyen győzedelmeskedjék, és viszont a konkrét helyzet ösztönös felfogása révén juttatta uralomra Lenin zsenije az orosz szocializmust... A lenini gazdaságtan jobban ismeri a konkrétumok erejét, mint a marxi, azonban, mint lényegében szocialista gazdaságtan, a polgári illúziók antitézise-képpen gyakorta épít a proletár illúziókra a tényezők könyörtelen felderítése helyett."

1937—1943. Erre az időszakra esik a haladó tömegmozgalmak fellendülő ívének törése szerte Európában, s ezzel egyidőben a Márciusi Front mozgalmának visszaesése nálunk. Ezek a mozzanatok Erdei Ferencet új töprengésekre késztetik. Ebben az időben találkozik kommunista fiatalokkal — debreceniekkel, szegediekkel, pestiekkel —, akik a Komintern VII. Kongresszusa után sok mindent újraértékeltek. Ebben az időben válik marxistává, de nem úgy, hogy korábbi nézeteit elhagyja, hanem saját koncepcióinak megoldatlan pontjait tisztázza a marxizmus—leninizmus segítségével!

Ebben a korrekcióban nagy segítségére van az a vonzalom, amit Lenin iránt mindig is érzett. Fejlődésének előző szakaszában a Válasz körétől és a részben abból kinövő Márcicusi Fronttól várta a haladást. S amikor kiderült, hogy nem tudnak „határozatképes" tömegeket megmozgatni, kereste a hanyatlás okait. A Kelet Népében írja, 1941 augusztusában: „Ha abban az időben van soraink között legalább egy olyan politikus, aki ösztönnel és ítélőképességgel ismeri a politikai cselekvés elemeit... akkor a fölgerjesztett politikai hangulat mozgalom lehetett volna..." Nem volt. De akkor legalább: „Ha lett volna olyan módszerrel látó és olyan rendszerben gondolkodó elme, aki egységben és értéssel tudta volna felfogni mindazt, amit felfedeztünk, akkor egy nagyszerű társadalmi szemlélet, szociológiai irány született volna meg, ami hosszú időre megkönnyítette volna társadalmunk ismeretét, és elősegítette volna a kívánatos politikai eszme és mozgalom születését. Ilyen sem volt."

Huszár Tibor sem tehette, és ebben az ismertetésben nekem sem áll módomban, hogy közöljem Erdei Ferenc töprengéseinek minden mozzanatát. Annyi azonban világos: ebben az időben Magyarországon Erdei Ferenc volt az, aki a legnagyobb érzékenységgel, a legátfogóbban, s a legérvényesebben értékelte a harmincas évek magyar progressziójának helyzetét. Ő az, aki itthon olyan élességgel és mélységgel lát, hogy még az erővonalakat is kiméri, a taktikát is felvázolja. Látja például, hogy a háború utáni magyarországi átalakulás csakis polgári demokratikus lehet, s csak ha ez a mélyreható és viszonylag hosszú folyamat lezajlik, akkor csaphat át szocialista forradalomba, mégpedig nem szubjektív elhatározásokból, hanem a történelem logikája szerint!

1943—1949. Erdei Ferenc soha, egyetlen „történelmi pótvizsgára" sem „jelentkezett" addig, amíg az új helyzetet a valóság új elemein le nem mérte. Így történt ez a második világháború vége felé is. Huszár Tibor kiemeli: Erdei megnyilatkazásaiból jól látszik, hogy ez az ember felmérte: a magyarság következő korszaka abban a szerkezetben zajlik majd, amit a háború végére kialakuló világpolitikai realitások szabnak ki. Aki ezen kívülre megy, az megőrizhet talán valamilyen erkölcsi integritást, de kívül marad a történelmen — s voltaképpen cserbenhagyja népét, nemzetét, amelyik viszont nem vonulhat félre, semerre, mert helyben kell maradnia!

1949—1958. Ugyanakkor Erdei Ferenc sohasem adta föl azt a reményét, hogy a munkásmozgalomban elkövetkezik egy olyan belső fordulat, amelyik a magyarországi paraszttársadalom, a falu, a mezőgazdaság területén lehetővé teszi a lenini szövetségi és szövetkezeti politika jobb érvényesülését. Ötvenhétben hosszú ideig járta a Futóhomok vidékét, a Három Várost. Tanulmányozott, tanult, okult. Készült.

Az ötvenes évek végétől lehet számítani Erdei Ferenc új, és sajnos, utolsó, ugyanakkor azonban leggazdagabb alkotói szakaszát.

Huszár Tibor végül arról beszélt, hogy mind e pillanatig fennáll a veszély: Erdei Ferencet ugyanúgy „készítjük ki", mint annyi más nagyságunkat. Magasra emeljük, néhány mondatát kedvvel idézgetjük, de ismeretlenségben hagyjuk életművét, s nem vonjuk le annak tanulságait.

Kunszabó Ferenc

Falusi múzeumokról

„Minden faluban hagyjatok majd meg néhány kaszát, a marokszedők sarlóit, egy-egy kapát, a bányászok csákányait, a favágók baltáit, a koraszülést okozó, görnyesztő mosóteknőket; az eszelős fáradságok és igavonások emberi járomfáit; a szerszámokat, amelyekkel betörték, csenevésszé tették azt a szépálmú emberfajt, amelynek arca-lelke a népművészet motívumain virágzott csak ki igazán.

Csináljatok majd egyszer múzeumot azokból a villanyelekből, amelyeket a béresek sebes tenyere csiszolt üvegfényesre. Gyűjtsétek majd össze a katonaládákat, melyek két világháborút jártak be, és leltározzátok fel a szívszorítóan nyomorult kis kacatokat, egy cselédember minden istálló-otthoni és lövészárokba vitt, meghitt vagyonát. Gyűjtsétek össze majd a kenyérsütő lapátokat, a rozskenyerek kora hajnali dagasztóteknőit, a balták, kapák, kaszát nyeleit. Gyűjtsétek össze a régi szerszámnyeleket, ha kezet akartok szorítani azokkal, akiknek jogutódai vagyunk a boldogságigényben.

Gyűjtsétek össze a szerszámnyeleket, a mi ereklyéinket, a szerszámnyeleket, melyekről még ma is süt, parázslik, fényesen ragyog sok-sok nemzedék erős, szigorú, kétségbeesett és biztató kézfogása.

Állítsuk ki ezeket az ereklyéinket — ha csak jelképesen is — mindenütt és mindenkinek hozzáférhető módon, életünk keresztútjain.

S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az ereklyéket. Nagy szükség van rá."

(*Váci Mihály:* A mi ereklyéink)

A tarpai falumúzeum

A nagy szabolcsi költő idézett gondolatai is vezéreltek bennünket, amikor két évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy tájházat létesítünk községünkben.

Tarpát, mint a beregi Tiszahát egyik legjellegzetesebb, néprajzi hagyományokban leggazdagabb települését tartják nyilván. A népi fafaragásnak évszázados hagyományai vannak itt. A famegmunkálásról, a zsindelykészítésről, a bognármesterségről már a XVI. században híresek voltak a tarpaiak. A házak tornácainak oszlopait díszesen faragták, igen sok használati tárgyukat is maguk készítették. Ezek ma már mind becses emlékek a néprajzzal foglalkozók számára, a mai embernek pedig érdekes látnivalók. Az eszközök többnyire padlásokon, fészerekben hányódtak. Összegyűjtésük, az utókor számára való megmentésük parancsoló kötelesség.

Történelmi emlékekben is gazdag községünk. Itt született *Esze Tamás*, a magyar szabadságmozgalom kiemelkedő paraszti származású alakja. Itt bontották ki 1703. májusában Rákóczi zászlait. Itt talált otthonra és politikája támogatóira *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, a haladó polgári politikus, a fasizmus elleni küzdelem mártírja. Kevés hasonló nagyságú falu dicsekedhet ilyen gazdag történelmi múlttal. A község lakossága igyekszik méltóképpen ápolni ezeket a haladó hagyományokat. 1966-ban életnagyságú szobrot állítottak Esze Tamásnak a falu főterén. 1975-ben követte ezt Bajcsy-Zsilinszky Endre mellszobra, a művelődési ház előtti parkban. Kossuth szobor is található a községben. 1969-ben Bajcsy-Zsilinszky emlékszobát rendeztünk be. Mindezek a kezdeményezések a megyei és járási szervek támogatásával valósultak meg. De nem csak külsőségekben jelentkezik a hazaszeretet. A község lakosai mindennapi munkájukat is úgy végzik hogy méltók legyenek haladó őseik szelleméhez.

1974-ben született a határozat: létesítsünk tájházat Tarpán. A költségeket felefele arányban a Nagyközségi Közös Tanács és az Esze Tamás Termelőszövetkezet vállalta. A járási szervek 100 ezer forinttal támogatták a kezdeményezést. Az összes költség 600 ezer forintra rúgott.

Már ekkor úgy számítottunk, hogy két év elegendő lesz a megvalósításhoz, és 1976-ban avatjuk a közművelődési intézményt. A kiszemelt épület a falu központjában, a terményforgalmi vállalat tulajdonában volt. Első lépésként ezt kellett megszerezni, majd átalakítani. A tulajdonjog átruházása kisebb zökkenőkkel ment, de végül sikerült. Az épület alakítását termelőszövetkezetünk építőbrigádja végezte.

A szakmai munka — a kiállítások tervezése, rendezése, forgatókönyvek írása — a Múzeumok Megyei Igazgatóságának irányításával történt. A forgatókönyveket *dr. Németh Péter, dr. Vigh Károly* és *dr. Erdész Sándor* írták. A kiállítás tervezője *Molnár Szilárd* grafikus, kivitelező a MEZIPSZOLG kiállításrendező cég. Értékes szakmai segítséget adott a vajai Vay Ádám Múzeum és a vásárosnaményi Beregi Múzeum is.

Nagyon jelentős volt az a segítség, amellyel Tarpa lakosai hozzájárultak a tájház létesítéséhez. A néprajzi kiállítás tárgyait helyben gyűjtöttük. Sokan bekapcsolódtak ebbe a munkába. Idős emberek, a termelőszövetkezet nyugdíjasai készségesen felajánlották értékes eszközeiket a tájház számára. Voltak közöttük olyanok, akiktől múzeumi szakemberek vagy „kereskedők" korábban jó pénzért megvásárolták volna ezeket a tárgyakat, ők azonban nem adták, a helyi kiállításnak viszont ingyen felajánlották. Éppen a megvalósításban való tevékeny közreműködés miatt, a tarpaiak magukénak érzik a tájházat. Megnyitásakor — 1976. május 23-án — sokan megjelentek az avatóünnepségen — ahol *Spisák András*, a járási pártbizottság első titkára, országgyűlési képviselő mondott beszédet, adta át a tájházat — és azóta is sokan látogatják a kiállításokat. Mondhatjuk, hogy széles körű helyi megmozdulás eredményeként valósult meg a célkitűzés. Példaként is jó a kibontakozott társadalmi összefogás, továbbá az is, hogy egy mezőgazdasági nagyüzem hogyan segíthet a közművelődési feladatok megvalósításában; támogatva egy-egy életképes javaslatot, vagy éppen kezdeményezve: egy-egy jó ötlettel.

A kétszintes tájház földszintjén található a helytörténeti kiállítás. Ennek kb. egyharmada Tarpa történetét mutatja be. Viszonylag kevésnek tűnik ez, de a rendezéskor figyelembe vettük, hogy a vajai múzeumban már van egy Tarpa és Esze Tamás című kiállítás. Semmi értelme nem lett volna ugyanazt megismételni. Értékesek viszont és a maga nemében egyedülállóak az 1975-ben Tarpán feltárt honfoglaláskori női sír leletei: ezüst karperecek, gombok stb. Itt találhatók a Tarpa határában nemrég napvilágra került, felbecsülhetetlen értékű, mezolitkorból származó kincsek is, amelyek a nyolcezer évvel ezelőtt a környéken élt népesség mindennapjaira utalnak.

Gazdagabb a Zsilinszky anyag. Ide kerültek a megszűnt emlékszoba darabjai, kiegészítve újabb, a haladó politikus tevékenységét bemutató fotókkal, levelekkel és

más dokumentumokkal. Megtalálható a tárlókban, tablókon több, Bajcsy-Zsilinszky által szerkesztett újság korábbi példánya, a választást megelőző körútjainak emlékei és azok a levelezések, amelyek ma már igen nagy értékű relikviáknak számítanak.

A második szinten látható a néprajzi kiállítás. Az építkezést bemutató részben jellegzetes tarpai parasztházak fotói, faragott kiskapu, faragott tornácoszlopok kaptak helyet. Az érdeklődők megtekinthetnek egy eredeti bognárműhelyt, megismerkedhetnek a zsindelykészítés munkafolyamataival, láthatják azokat a mindennap használt, fából faragott eszközöket, amelyeket ügyes kezű tarpai parasztemberek készítettek.

Az utóbbi években fellendült megyénkben az idegenforgalom. Tapasztaljuk ezt Tarpán is. A főszezonban szinte naponta érkezik egy-egy látogatócsoport. Pontosabb, részletesebb, érdekesebb tájékoztatásukban nagy segítséget jelent a tájház. Itt sűrítve megtalálható mindaz, amit Tarpáról tudni érdemes. A tarpai kirándulás teljességéhez tartozik a Bajcsy-Zsilinszky sír, valamint a tarpai Nagy-hegy megtekintése. Érdemes megnézni a XV. században épült, gótikus bejáratú műemlék templomot is, valamint egy gazdaságtörténeti érdekességet — a szárazmalmot —, amelynek eredeti, működésképes helyreállítására már megszületett az elvi döntés.

Ifj. Faggyas Jenő

A szarvasi szárazmalom

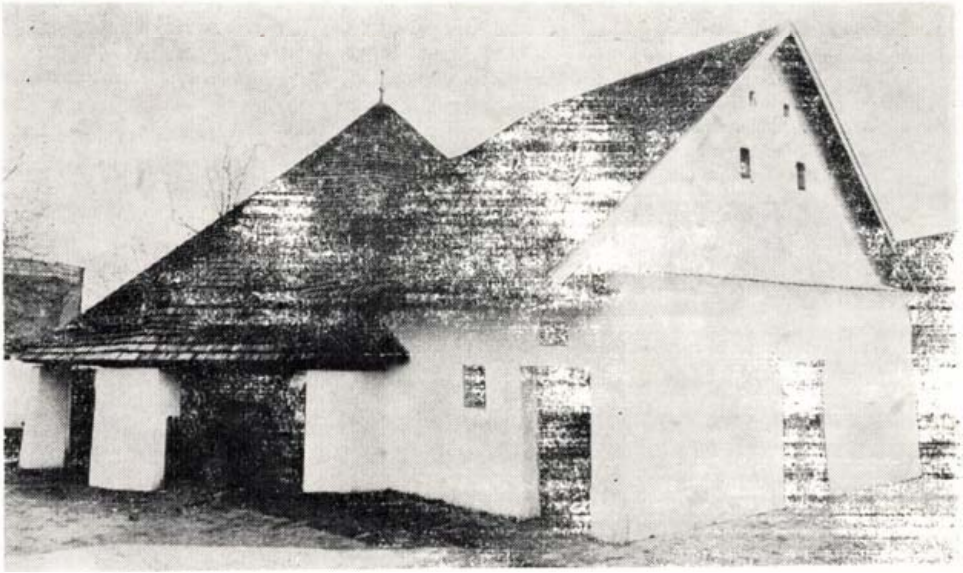
A *szárazmalmok* sok évszázados múltra visszatekintő, gabonaőrlő szerkezetek. A malomtípust azért nevezik *száraznak*, mert nem a víz hajtotta, hanem *állati, néha pedig emberi erő* működtette. A történészek szerint a szárazmalmok az ókori Rómában alakultak ki, majd egész Európában elterjedtek. Magyarországi meghonosodásuk kezdeteiről nem maradtak fenn adatok. A XV—XVII. századi írott emlékek már számos ilyen malomról tesznek említést — mint pl. a pozsonyi (1434), a debreceni (1556), a kecskeméti (1597), a budai (1663) szárazmalmokról. A XIX. század közepéig általánosan használt őrlőszerkezetek voltak az Alföld vízi erővel nem rendelkező helységeiben: pl. Hajdúböszörményben 95, Kecskeméten 81, Makón 54, Szarvason 48, Orosházán 33, Mezőberényben 20 szárazmalmot említ a helytörténeti irodalom. Nem hiányoztak azonban a vízi erővel rendelkező helységekből sem, ahol a folyók befagyása és csekély vízhozama idején a vízimalmok szerepét vették át. Pl. Szegeden 1828-ban a városban 36 szárazmalom őrölt, a Tiszán pedig 68 vízimalom.

Hanyatlásuk a XIX. század második felében indult meg és a *gőzmalmok* térhódításával függött össze. A statisztikai adatok szerint Magyarországon 1863-ban 7966 szárazmalom működött, 1906-ban csupán 619. Ugyanezen években a gőzmalmok száma 227, illetőleg 2075. Hazánkban 1950-ben csak négy szárazmalom létezett: Vámosoroszban, Tarpán, Nagykőrösön és Szarvason. Az egykor virágzó, majd a malomipar műszaki fejlődése nyomán elpusztult malomtípusról tanúskodik a napjainkig fennmaradt *szarvasi szárazmalom*.

A *malom 1836-ban épült*. Épületét a keringősátor és a malomház alkotja. A *keringősátor* sokszög alaprajzú, téglapilléreken nyugvó építmény. Gúla alakú tetőzetét fazsindely fedi. Belső átmérője 14,3 m, magassága 9,6 m. A sátor alatt helyezkedik el a malom járókereke — a 13,3 m átmérőjű *keringő*, amelynek talpába 420 akácfafog ékelődik be. A keringő tengelye a 4,8 m magasságú *bálvány*. A bálvány alsó végén acélcsap található, amely a *bálványtalp vasperselyében* — csapágyában — nyugszik. Ezen forog a keringő. Felső csapja saját fájából kifaragott és a *járomgerendák* között kialakított csapházban helyezkedik el. Felette a *csillaggerendázat* található, amely a tetőzet szarufáit fogja össze. Ennek közepéből ered a *császárfa*, amely a sátor csúcsán kinyúlva díszes *csillagban* végződik.

A *malomház* négyzet alaprajzú, vályogfalú, nyeregtetős, fazsindellyel fedett épület. Benne található a *kőpad*, amely vaskos faoszlopokból és pallókból áll. A kőpadon helyezkedik el a *kásakő* és a *darálókő*. Az előbbi eredetileg kenyérgabonát őrölt, majd később kölest hántolt, az utóbbi takarmánynövényeket darált. A kövek egy darabból készültek, átmérőjük 100 cm körüli, súlyuk 115—120 kg, közepükön 20 cm átmérőjű nyílás — a *kőlyuk* található.

A keringőt *két-három lóval húzatták*. Ahhoz, hogy a lovakat a keringő küllői közé bevezethessék, a *keringőt meg kellett dönteni*. Ez úgy történt, hogy a járomgerendák közötti *kapcsológerendát* kötéllel felhúzták. A bálvány felső csapja ezzel szabad-

dá vált. A keringőt ezután megdöntötték a sátor bejáratának irányába, a lovakat bevezették a küllők közé, majd *a keringőt visszaemelték eredeti helyzetébe.*

Húzatáskor a lovak körben és lépésben jártak. Eközben a keringő fogai a *faorsóba kapaszkodva* forgásba hozták az orsó függőleges *szálvasát* — tengelyét — és a rajta nyugvó *felső követ.* A felső és az alsó kő közötti távolságot működés közben szabályozni kellett. Erre szolgált a kőpadra erősített szárnyas facsavar — *a kőemelő* — és a vele kapcsolatos emelőkarok, amelyek a szálvasat a rajta levő felső kővel együtt emelték vagy süllyesztették — az őrlemény kívánt minőségének megfelelően.

A szarvasi szárazmalom a XIX. században *lisztesmalom* volt. Ebben az időben a kenyérgabonát általában csak egyszer *öntötték fel a garatra* és szorosan állított kövek között őrölték meg — óránként mintegy 130—150 kg-ot. A törtet az őrletők hazavitték, és különböző lyukbőségű *kéziszitákkal* választották szét egy-két lisztféleségre és korpára. 100 kg töretből kb. 60 kg lisztet szitáltak ki. A nyert liszt általában durva volt — inkább darának vagy kásának volt tekinthető, és a benne maradt korpától többé-kevésbé barna volt.

A századforduló éveiben a szarvasi szárazmalom köleshántoló *kásamalommá* alakult át. A köleshántolás lényege az volt, hogy a kövek leválasztották a kölesszemek héját, majd az aláhulló őrleményt egy forgó *vitorla* szélárama *köleskására* és pelyvára — *ondóra* — osztályozta. A kölest általában háromszor öntötték fel. Az első *felöntés* után a szemek 75 %-a hántolódott meg, a harmadik után a kásában alig maradt hántolatlan szem. A köleshántoló kőpár óránként 50—60 kg köleskását állított elő.

A malom *kukoricát és árpát is darált.* A kenyérgabona őrléséhez hasonlóan a takarmánymagvakat is csupán egyszer öntötték fel. A daráló kőpár óránként 150 kg darát állított elő.

A szarvasi szárazmalom 1962-ben szüntette be működését — az országban utolsóként. Műemléki helyreállítása 1973-ban fejeződött be, s azóta látogatható. Részletes és gazdagon illusztrált ismertetője a helyszínen szerezhető be. A műemlék-malomnak a tavaszi és a nyári időszakban átlagosan ezer látogatója van havonta, a téli hónapokban ennek mintegy fele. Joggal mondhatjuk, hogy szarvasi szárazmalom nemcsak malomiparunk történetének jelentős láncszeme, hanem technikatörténeti emlékeink sorából is kiemelkedik.

Dr. Palov József

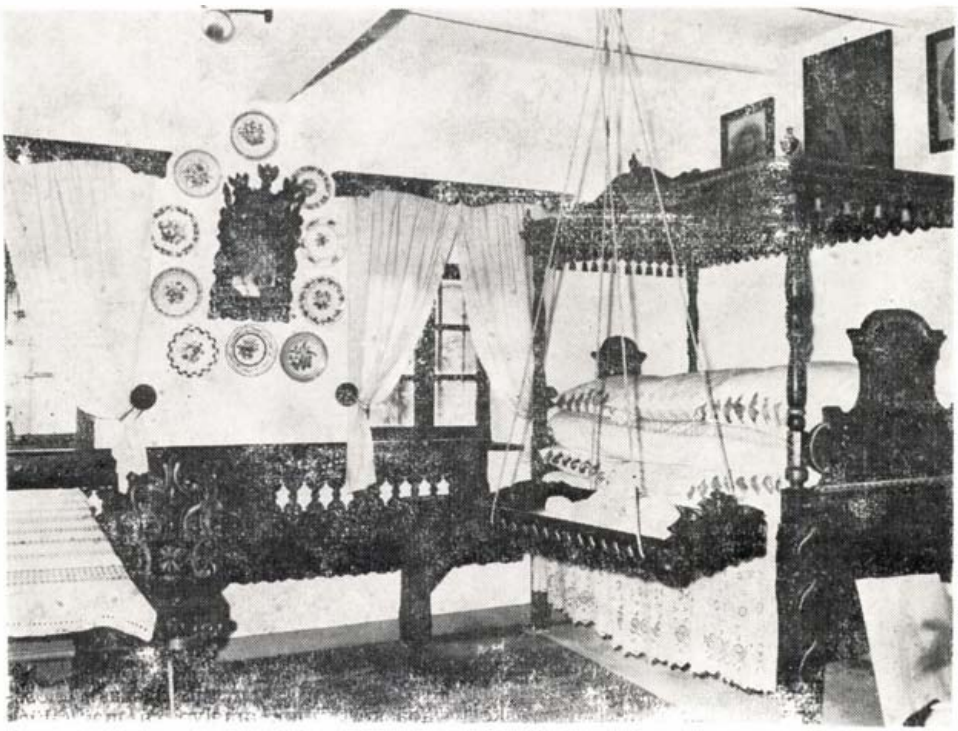
A békéscsabai szlovák tájház

Békés megye etnikai képe a XVIII. században lejátszódott nagyarányú telepítések eredményeként igen változatossá alakult. A magyarokon kívül szlovákok, románok, szerbek és németek élnek itt testvéri egyetértésben. Ők teremtettek új életet a török pusztítás, a Habsburg-zsoldosok garázdálkodásai, valamint a járványok következtében lakatlanná vált megyében. A jobb élet reményében ideszökött jobbágyok szorgalmas és kitartó munkával tették ismét termővé az elpusztult békési tájat.

A megyében élő magyarságon kívül, ötvenezer körüli lélekszámával a szlovák nemzetiség a legszámottevőbb. A jelentősebb települések közül ők alapították újra a megyeszékhelyt, Békéscsabát. A város újjátelepítése 1718-ban vette kezdetét, amikor is a megye földesurának, *Harruckern János György* udvari hadiélelmezési biztosnak a felhívása nyomán az első szlovák családok Békéscsaba földjére léptek. Az áttelepüléssel a korábbinál lényegesen kedvezőbb helyzetbe kerültek a Felvidékről szökött jobbágyok. A telepítés évtizedekig tartott: a Csabán elsőként gyökeret verő szlovák telepeseket több hullámban követték a jobb sorsra, szabadabb életre vágyó társaik.

A szlovák tájház, a megye legrangosabb népi műemléke, a város szívében felmagasodó evangélikus nagytemplomtól alig három percnyi járásra, a Garai utca 21. szám alatt található. Az öt évvel ezelőtt megnyitott házzal a város a települést alapító szlovákoknak kívánt méltó emléket állítani. (A békéscsabai példa nyomán létesült azóta a tótkomlósi és a szarvasi szlovák tájház, s tervezik a békési magyar, valamint a kétegyházi román tájház megnyitását.)

A múzeumnak helyet adó népi lakóépület típusa a múlt század hatvanas éveiben jelent meg, s kezdett terjedni Békéscsabán, elsősorban a módos parasztgazdák körében. A népi-klasszicizáló, ún. *podsztyenás* lakóház a simléderes, tornácos háztípust váltja fel, amely a XIX. század első évtizedeiben volt általánosan elterjedt. Az alföldi

(Lásd még a hátsó borítón lévő fényképet)

magyar népi építészet legjobb hagyományaiból és saját tudásuk legjavából ötvözték, alakították ki a szovákok ezt a csabai utcáknak olyan jellegzetes arculatot kölcsönző háztípust.

Az épületet magas, habarcsdíszes oromfal zárja le. A ház előtti tornácot két arányos, felül keskenyedő téglaoszlop tagolja; rajtuk, s a homlokzatot jobbról és balról lezáró féloszlopon nyugszik az épület oromfala. Az oromfal habarcsdíszén az építtető *Csankó András* nevének kezdőbetűit, s az épület átalakításának évszámát olvashatjuk. A múlt század elején épült ház ugyanis 1865-ben nyerte el mai alakját; eredetileg kb. négy méterrel hosszabb volt. Az utca tengelyéig benyúló részét az utcarendezés során vágták le. Az oromfal alatt meghúzódó keményfa könyöklős tornác egykor jó helyet adott a fonás jellegzetesen asszonyi munkájához, az utcában zajló élet szemmel tartásához. A népnyelv találóan nevezte el az ilyen házat *pletykaelejűnek*.

A lakóépület ötös osztatú: *szoba—konyha—szoba—kiskamra—nagykamra* rendeltetésű helyiségekkel. A téglaburkolatú, *darulábas* oldaltornácról a pitvarba lépünk, amelyből balra és jobbra nyílnak a szobák. A baloldali — az utca felőli, földes padozatú — a tisztaszoba. A pitvarból jobbra nyílik a hátsó szoba, s belőle a kiskamra.A tornác hátsó végében találjuk a padlásfeljárót és a pincébe vezető lejáratot. A nagykamra az épület végében helyezkedik el.

A ház mind külső, mind belső megjelenésében a XIX. század utolsó harmadát idézi. A helyreállítók az épület állagának megerősítésén kívül több, az eredeti állapot visszaállítását szolgáló átalakítást is végeztek. Az udvart határoló téglakerítés, az oldaltornác darulábas faoszlopai, a szabadkéményes tüzelőberendezés, az udvari szoba kemencéje a rekonstrukciónak köszönhető. A helyreállítás azonban csak részben tükrözi a múlt századi képet: a telekmegosztás következtében nem volt lehetséges az egykor meglévő gazdasági épületek bemutatása. A porta teljes helyreállítása objektív okok miatt várat magára. A lakóépület műemléki rangjához igazodik a gazdag berendezés: a XIX. század második felének bútorai, használati tárgyai népesítik be a házat. A gazdag tárgyegyüttes jórészét a Munkácsy Mihály Múzeum néprajzi gyűjteménye adta, ám az újabb gyűjtések révén is jelentős mennyiségű anyag került ide. A sokszáz tárgy közül ki kell emelni a diagonális elrendezésű tisztaszoba néhány finommívű, faragottfestett szlovák népi bútordarabját: a mennyezetes ágyat, az áttört támlájú, szép faragású székeket, az óratartó szekrényt, a hagyomány szerint *Munkácsy* festette tulipános ládát. E tárgyak a békéscsabai bútorkészítő mesterek máig csodált tudását testesítik meg, s a szlovák lakosság biztos ízléséről tanúskodnak.

Az épület megvásárlásához, s a helyreállításhoz szükséges anyagi feltételeket a Békéscsabai Városi Tanács V. B. teremtette meg. A kiállítás forgatókönyvét *dr. Tábori György* írta.

Grin Igor

Romkertté alakítják a nyéki királyi kastélyok környékét

A Hűvösvölgy felé vezető út mentén, a II. kerület, Vörös Hadsereg útja 78. sz. telken bozótos, törmelékes, elvadult területet találunk a sok modern lakóház gondosan ápolt kertje között. Ez a jelenleg bekerített hely rejti a *Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi Mátyás és Jagelló Ulászló* által épített király vadászkastély és nyaraló romjait. Ennek az elvadult romterületnek a megmentését, s a közönségnek való átadását vette tervbe a II. kerületi Tanács és a Hazafias Népfront. Ezért is indokolt, hogy a témával, a terület történetével megismerkedjünk.

Leletanyagban gazdag régészeti kutatások tárták fel az 1931—1942 közötti években a romterületet. *Garády Sándor* ny. mérnök — akit a feltárások vezetésével a polgármesteri hivatal bízott meg — Hunyadi Mátyás híres történetírójának — Bonfininek — abból az adatából indult ki, amely szerint Mátyás kedvelt nyéki vadászkastélya a budai vártól mintegy három római mérföldre (kereken 4500 m-re) volt. Ez pontosan az akkori Hidegkúti út 48. sz. alatti telekre esett. A hely maghatározását elősegítették az előzőleg már feltárt mátyáskori vadaskert falai, amelyek a mai Glück Frigyes úton húzódnak.

A II. számmal jelzett nyaralóépület első formájában Zsigmond uralkodása alatt, 1387—1408 között épülhetett. Az épület agyagba rakott alapfalait megtalálták, de alaprajza, beosztása kérdéses, mérete pedig legalább 40 m hosszúságot sejtett. Pusztulási rétegéből nagyszámú Zsigmond-kori kályhacsempe-töredék került elő, sőt az egyik csempetípus cserépnegatívját is megtalálták. Feltételezhető tehát, hogy a ma még ismeretlen helyen álló gazdasági épületek között fazekas műhely működött. Az ásatások során napvilágra került az V. László-kori ún. lovagos kályha néhány töredéke is. A leletanyag szerint a XIV. század utolsó évtizedétől királyi kastély állt itt, amely Zsigmond és V. László uralkodása alatt állandó használatban volt. Vékony és gyenge alapfalaiból következtetve a felépítmény favázas szerkezetű lehetett.

A Zsigmond-kori épület elbontása után kerülhetett sor a XV. századi új építkezésekre. Ez az épület hosszoldalaival északkelet-délnyugat irányban épült, zárt, elnyúló téglalap alakú alaprajzzal. Az épületet széles folyosó vette körül. Belsejét hat, gyengébben alapozott válaszfal hét helyiségre osztotta. Az alig alapozott és keskeny falak, valamint a belső osztófalakon megfigyelt rönkfa-lenyomatok tanúsága szerint az épület részben fából épült, nyitott loggiákkal körülvett szellős felépítésű nyaraló lehetett.

Az I. számmal jelzett kastélyt Garády Sándor 1931—1933 között tárta fel és a források által gyakran említett nyéki vadászkastéllyal azonosította. Ennek az épületnek a hossza 35 m, szélessége 21,10 m volt. Északnyugati oldalán — a földszinten — nyitott, széles tornác húzódott végig, amelyet — valószínűleg árkádszerűen — oszlopsor és közöttük ún. báboskorlát szegélyezett. A tornácot eredetileg sakktáblaszerűen vörösmárvány és fehér kőlapokkal burkolták. A tornácról az épület tengelyében folyosó nyílott és az itt megtalált lépcsőház maradványai az épület emeletes voltára utalnak. A folyosó egyszerű téglapadlóval burkolt, északkeleti oldaláról két helyiség nyílt, a délnyugati oldaláról pedig három. Az öt heyiségből háromnak maradt meg az eredeti padlója: az egyik helyiségben egyszerű téglaburkolat, a másik kettőben rombusz alakú mázatlan padlótéglák voltak.

A régészeti anyag szerint az I. számmal jelzett nyéki kastélyépületet Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében kezdték el építeni. Ugyanerre a korra — tehát az 1480-as évekre — tette az építkezések megindulását Garády is, aki a késő gótikus anyag hiányából és az itt talált reneszansz faragványok stílusából indult ki.

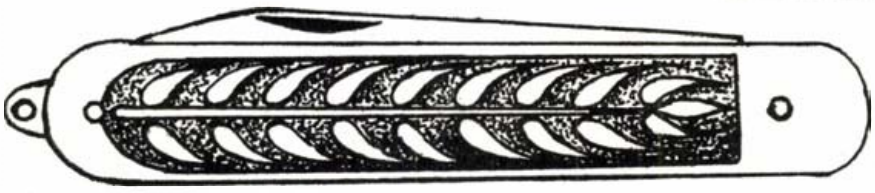
Az építkezések Mátyás halála után valószínűleg megszakítás nélkül folytatódtak. II. Ulászló fontosnak tartotta, hogy az építkezést az ő nevéhez kössék. A Jagelló-sassal bővített magyar címer a reneszansz párkányokon több esetben is szerepel, önállóan pedig a báboskorlát választótagján fordul elő. Ezzel magyarázható, hogy a kastély építkezéseit *Oláh Miklós* történetíró már Ulászló nevéhez kötötte.

A kastélyok fennállását és lakott voltát az ásatások folyamán előkerült pénzletek is igazolták. Még arra is van adatunk, hogy amikor 1526-ban Szulejmán szultán felkereste a Buda környéki erdőket, a János hegy oldalában, Mátyás király vadászkastélyában többször is megpihent. A török hódoltság idején azonban a kastélyok teljesen elpusztultak, pontos helyük és nevük feledésbe merült.

Ezeket a történeileg, régészetileg, művészettörténetileg rendkívül értékes romokat takarja az elvadult, bozótos terület. Az elpusztult kastélyok konzerválása és bemutatása értékes műemlékünket óvná meg a végső pusztulástól. Ezért fogott most össze a Fővárosi Tanács, az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség, a II. kerületi Tanács és a Hazafias Népfront, hogy a környék lakóinak, üzemeinek bevonásával romkertet alakítson ki. A helyreállításokat megelőző régészeti kutatások vezetése pedig a Budapesti Történeti Múzeum feladata.

Reméljük, hogy ezek a kezdeti lépések nem maradnak tervek, hanem a széles társadalmi megmozdulás révén valósággá is válnak. Olyan terület alakítható itt ki, amely egyaránt szolgálja fővárosunk lakóinak művelődését és kulturált pihenését.

Altmann Julianna

Rozskalászos nyelű bicska

Vajdasági helyismereti gyűjtemények

A Vajdaság Szocialista Autonóm Területen 28 helyismereti gyűjtemény található; többségük a központi körzeti (matična) könyvtárak része. E gyűjtemények általában a hatvanas évek közepe táján jöttek létre, de vannak közöttük később keletkezettek is. Ez persze nem jelenti azt, hogy a vajdasági könyvtárakban korábban nem gyűjtöttek helyismereti anyagot. A helyismereti gyűjtemények megalapítása pillanatában már gazdag „rejtett" anyag volt, főleg azokban a régebbi könyvtárakban, amelyeknek az élén egykor olyan személyek álltak, akik maguk is foglalkoztak helyismereti kutatásokkal, mint például Szabadkán, ahol a könyvtár alapjait *Iványi István*, a város kétkötetes történetének írója rakta le, vagy Versecen, ahol hosszú időn keresztül *Felix Millöcker*, ismert tudományos kutató volt a könyvtár vezetője. Míg a régebbi és nagyobb könyvtárak úgyszólván máról holnapra létrehozták helyismereti gyűjteményüket, addig a többi könyvtár ebből a szempontból igen kedvezőtlen helyzetben volt.

Már a bevezetőben meg kell jegyeznünk, hogy a nyomtatott helyismereti anyagot korábban más kulturális intézmények, múzeumok, levéltárak is gyűjtötték, mentették a pusztulástól. Másrészt azonban, éppen annak következtében, hogy a régi helyismereti anyag jelentős részét múzeumokban és levéltárakban őrizték, olyan kettősség alakult ki, amit még a mai napig sem tudtunk teljesen fölszámolni. Az utóbbi időben ugyan mind erőteljesebb az a törekvés, hogy a nyomtatott helyismereti anyagot a könyvtárakban összpontosítsuk — már sok anyag került át a könyvtárakba más intézményekből —, ez a kettősség azonban kisebb-nagyobb mértékben még mindig fönnáll. Hadd említsünk itt szélsőséges példát: Szabadkát és Zentát. Míg Szabadkán minden 1918 előtt megjelent helyismereti periodikát helyismereti gyűjteményben, illetve a könyvtárban őriznek (kivéve az egyedi példányok gyűjteményét, aminek a múzeum ad otthont) és ott a helyszínen tanulmányoznak, addig Zentán ennek az időszaknak a periodikáit levéltárban őrzik és ott tanulmányozzák. Versecen például a könyvtár és a múzeum megállapodást kötött, amelyben rögzítették, hogy melyikük mit gyűjt.

Mégis, az elmúlt tíz évben a vajdasági könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek többségében sikerült a munka kezdeti nehézségeit leküzdeni. A gyűjtemények a lehetőségeken belül kiegészítették állományukat, könyvtári értelemben rendezték anyagukat, és sikerült azt a helyismereti kutatás megbízható támaszaként elismertetniük. Már eddig is egy sor publikált és nem publikált munkát, bibliográfiát, sőt doktori disszertációt dolgoztak fel a helyismereti gyűjtemény alapján.

Egy évtized, természetesen, nem elegendő idő ahhoz, hogy a helyismereti gyűjtemény kialakításával és annak munkájával kapcsolatos minden kérdés lekerüljön a napirendről.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az alapvető kérdések egyike: korunk helyismereti anyagának gyűjtése minden könyvtárban véglegesen megoldódott. Minden nyomdával rendelkező helységben sikerült elérni a helyi kötelespéldány biztosítását; ami pedig a többi helyismereti művet illeti, ezek a könykereskedelmi hálózatból könnyen beszerezhetők. Ilyenformán sok apró könyvtári anyag is bekerül a helyismereti gyűjteményekbe, ami különösen a kisebb könyvtárak számára igen fontos. Ezen kívül minden helyismereti gyűjtemény rendszeresen megkapja a helyi sajtót vagy a területén megjelenő lapokat a mellékletekkel együtt. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy korunk helyismereti anyagának gyűjtésében csak kivételes esetekben keletkezhetnek rések.

Ami a régebbi anyagot illeti, gyűjtésében már vannak hiányok, annak ellenére, hogy mindent elkövetnek az anyag beszerzése érdekében. Minél mélyebbre hatolunk a múltba, annál nagyobbak a hiányok. Ez azt jelenti, hogy még az ország felszabadulása és a helyismereti gyűjtemények létrehozása között eltelt időszak, azaz azoknak az éveknek az anyaga, amelyek még a legújabb korhoz tartoznak sem olyan teljes, mint amennyire az elvárható, és még hiányosabb az ezt megelőző, a két világháború közötti és az 1918-ig terjedő Osztrák-Magyar Monarchia korszakának az anyaga.

Az anyag könyvtári feldolgozásának kérdését is kedvezően oldották meg. A nagyobb könyvtárakban a helyismereti gyűjteményt egyetemi végzettségű, tapasztalt könyvtárosokra bízták. A helyismereti gyűjtemények többsége saját leltárral és külön katalógussal rendelkezik. A nagyobb gyűjtemények többségében a szerzői katalóguson kívül még szak- és tárgyszó-katalógus is van, továbbá rendelkeznek ilyen vagy olyan „saját" információs eszközzel is: házilag sokszorosított részletes sajtó-kataló-

gussal, helybeli és más helységekben lévő intézmények és könyvtárak helyismereti kiadványainak jegyzékeivel, képek regiszterével (helységekről készített régi felvételek, kiemelkedő személyiségek fényképei) stb. A kisebb könyvtárakban viszont, ahol a helyismereti kiadványok száma igen alacsony, a helyismereti anyagot nem különítették el a könyvtár állományának egészétől, és nem készítettek hozzá külön katalógust.

Itt kell megemlíteni, hogy nagyobb helyismereti gyűjtemények kézikönyvekkel és a szükséges bibliográfiai irodalommal is rendelkeznek; majdnem minden könyvtár kézi állományában fellelhető több régebbi és újabb keletű lexikon, Jugoszlávia kurrens bibliográfiája és a saját szélesebb területéről szóló monográfia. Több könyvtárban megvan az ismert *Szinnyei*-féle életrajzi bibliográfia, a Magyar Írók élete és munkái, vagy *Petrik:* Magyar könyvek bibliográfiája 1712—1910.

A helytörténeti gyűjteményeket különböző módokon egészítik ki. A beszerzés meggyökeresedett formáinak tekinthetjük a könyvtárak közötti cserét, valamint az újvidéki Matica srpska Antikváriumán keresztül történő beszerzést. A régebbi helyismereti gyűjtemények, mint például a szabadkai és a verseci (de néhány újabb gyűjtemény, mint a pancsovai is) másolatokat készítenek vagy filmre vesznek minden olyan anyagot, amely vásárlás útján nem szerezhető be. Ilyen módon megszerezhetik az ország területén egyébként hozzáférhetetlen anyagot is.

A vajdasági könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek legjellemzőbb vonása az, hogy *soknyelvűek;* szerkezetükben is tükröződik a terület etnikai és kulturális összetétele. A népek egyenjogúsága teljes mértékben kifejezésre jut a helyismereti állomány struktúrájában. Éppen ezért minden helyismereti gyűjteménynek megvan a maga egyéni arculata, amit létrejöttének helye határoz meg. Ebben az értelemben nemcsak a bácskai és a bánáti helyismereti gyűjtemények térnek el egymástól, hanem egyazon nagyobb közigazgatási terület gyűjteményei is különbözőek. Így például a szabadkai helyismereti gyűjtemény annyiban tér el a zentaitól, hogy a szabadkaiban megvannak a bunyevác publikációk is: bunyevác szerzők művei, szótárak, tankönyvek, naptárak, imakönyvek, különféle egyesületi alapszabályok, valamint az egész bunyevác sajtó. Ugyanígy kötődnek a Bánátban a román és a német kiadványok az egyes helytörténeti gyűjteményekhez. Ebben az összefüggésben külön kell megemlíteni *a magyarnyelvű helyismereti anyagot,* amely minden gyűjteményben jelentős helyet foglal el.

A helyismereti gyűjtemény anyagának legnagyobb részét a könyvek és brosúrák teszik ki. Az anyag zöme személyiségekhez kapcsolódik — írók, tudósok művei, veteránokról és általában a munkásmozgalomról és felszabadító harcokról szóló művek, tankönyvek, kiállítási katalógusok —, tekintet nélkül kinyomtatásuk vagy megjelenésük helyére. Az oktatásügy szempontjából fejlett helységekben a helyismereti gyűjtemények az iskolai jelentések viszonylag teljes sorozatával rendelkeznek. Sok helyütt megvannak a közigazgatási és egyesületi szabályzatok, olvasókörök, temetkezési egyletek alapszabályai, az ún. szabályrendeletek, valamint a vállalatok, sportklubok és más egyesületek jubileumi kiadványai, továbbá naptárak és vallásos kiadványok. Azokban a helységekben, ahol nyomdai vagy kiadói tevékenység folyt vagy jelenleg is folyik, szerzőtől és tartalomtól függetlenül gyűjtenek minden a helységben nyomtatott vagy kiadott művet.

Mint már említettük, a jelenlegi periodikákat rendszeresen gyűjtik. Néhány helyen már cikk-bibliográfiákon is dolgoznak, azaz a használók munkájának megkönnyítése érdekében regisztrálják a fontosabb cikkek címeit. A fejlettebb területek helyismereti gyűjteményeiben rendszerint megvan a régebbi helyi sajtó, ha nem is minden lap, de legalább azok a legfontosabbak, amelyek több éven keresztül megjelentek és a közgondolkodásra hatottak.

Néhány helyismereti gyűjtemény (például a verseci és a szabadkai) kéziratokat is gyűjt, s ezek között még kiadatlanok is vannak. Helyismereti anyagnak tekintjük a kiemelkedő személyiségek magánkönyvtárait, az egykori egyesületek és intézmények könyvgyűjteményeit is.

Ha a helyismereti gyűjteményeknek arról a szerepéről beszélünk, amelyet környezetünkben betöltenek,, első helyen kell említenünk nevelő-oktató funkciójukat, részvételüket az iskolai ifjúsági politikai tudatának kialakításában, szocialista hazafiságának kifejezésében. Az iskola, munkája során mindig a helyismereti gyűjteménybe irányítja a tanuló ifjúságot, ahol konkrét tájékoztatást kap a múlt eseményeiről, a helyi társadalmi ellentétekről, a munkásmozgalomról, a megszállók elleni harcról. A házifeladatokat, a vizsgadolgozatokat, az iskolai beszámolókat, a szemináriumi dolgozatokat a helyismereti anyag alapján írják, annak segítségével készítik elő az iskolanapi ünnepélyt, valamint szerveznek kiállításokat és ünnepségeket. A helyisme-

reti gyűjtemények ilymódon jelentős tényezőkként kapcsolódtak az ifjúság nevelésének és oktatásának széles rendszerébe.

A helyismereti gyűjtemények munkájának egyéb formáit korábban érintettük már. Az összegyűjtött és rendszerezett nyomtatott helyismereti anyag nemcsak megkönnyíti a helyi sajátosságok felkutatását, hanem bizonyos esetekben kizárólag ezek a gyűjtemények teszik az ilyen kutatásokat lehetővé. A kulturális megnyilvánulások (például a színházi élet) tanulmányozásához a helyismereti gyűjtemény semmivel sem pótolható forrásanyag. Ennek illusztrálására megemlítjük, hogy a szabadkai és a zombori helyismereti gyűjtemény tette lehet-vé e két városnak a legrégibb időktől napjainkig terjedő színházi életéről szóló tanulmányok elkészítését.

A fejlett környezetben működő nagyobb könyvtáraknak módjukban van, hogy a helyismereti gyűjteményeket önálló kiállítások rendezésére, vagy más kulturális intézmények kiállításán való felhasználására hasznosítsák. Tekintettel arra, hogy a kiállítások általában tematikus jellegűek, a helyismereti állományból mindig más válogatásban állítják össze a kiállításra kerülő anyagot. Az ilyen kiállítások lehetővé teszik, hogy a helyismereti gyűjtemények nagyobb és rendszeresen ismétlődő kulturális megnyilvánulásokban érdekeltek legyenek (mint például Szabadka, Zombor és Eszék városok évenkénti találkozója).

E vázlatos ismertetés befejezéséül rá kell térnünk egy kérdésre, melynek megoldása lényegesen előmozdítaná a vajdasági helyismereti gyűjtemények munkáját. A Vajdaság lakosságának régi sajtótermékeiről van szó, amelyeket Budapesten a Széchenyi Könyvtárban, Szegeden a Somogyi Könyvtárban és még néhány magyarországi könyvtárban őriznek. E sajtótermékek másolását már megkezdték, s ezt országaink kulturális egyezménye keretében tovább folytatjuk. Itt csak annyit szeretnénk megemlíteni, hogy igény mutatkozik ennek az együttműködésnek a kiszélesítésére, azaz hogy azokat a helyiségeket is bevonjuk ebbe a munkába, amelyek eddig még nem vettek benne részt. Véleményünk szerint ez a közös munka — a tapasztalatok és a szakirodalom cserjével együtt — tovább erősítené országaink könyvtárainak együttműködését.

Viktorija Cvenček — Szentgyörgyi István

Egerbegyi ház

Spilberk vára a népek barátságának jelképe

A brünni Spilberk vára évszázadok óta várbörtön volt. A Monarchia egyik legsúlyosabb börtöneként emlegették. Nemhiába hívták az egykori foglyok „Nemzetek börtönének". Olaszok, lengyelek, magyarok és a Monarchia más rendíthetetlen népeinek számtalan hőse — köztük nők is — töltött hosszú időt nedves kazamatáiban. Még francia „lakói" is voltak a börtönnek. Például *Jeon Baptista Drouet,* aki annak idején felismerte és letartóztatta a forradalom elől menekülő XVI. Lajos királyt. Itt töltötte büntetését *Adelaide Filangieri* nápolyi olasz grófnő, akit 1816-ban ítéltek el hazaárulásért.

Ami egykoron a nemzetek börtöne volt, Brünn város múzeumának példamutató gondosságából ma a „népek barátságának" jelképe lett: gondosan ápolják az egykori, különböző nemzetiségű rabok emlékét. A kazamatákban név szerint is megjelölték, hol, milyen nemzet fiai raboskodtak.

A várat folyomatosan múzeumi célokra alakítják át. A nemzetek szerinti termekben állítják ki az egykori foglyokkal kapcsolatos emlékeket.

Három kazamata rendszer volt a várban. Bennünket, magyarokat közelebbről a József korabeli rész felső emelete érdekel, mert ott volt a magyar jakobinusok zárkája, akik 1795—1799 között raboskodtak, mint az első magyar köztársasági mozgalom résztvevői. Itt szenvedett fogságot *Kazinczy Ferenc* is, kinek emlékét márvány emléktáblán elhelyezett dombormű örökíti meg.

A rabok többsége lengyel volt. 1839—1948 között 190 lengyel hazafi — főleg a krakkói lázadás résztvevője — szenvedett a vár kazamatáiban. Voltak, akik hosszú időt töltöttek a börtöncellákban, mint *Babinsky Václav,* akit 20 éves börtönbüntetésre ítéltek.

A Lipót korabeli kazamata részlegben láthatók a kínzó eszközök. Nedves ágyaknak nevezték azt a helyiséget, amelybe az erkölcsök ellen vétő asszonyokat falazták. Állandóan csöpögött a víz a fejükre, ételt nem kaptak, kínjaikba beleőrülve haltak meg.

A két magyar terem különös érdekessége és érdeme, hogy nemcsak a rabok személyével foglalkozik, hanem a korabeli magyar viszonyokról is részletes tájékoztatást ad, így nem holt emléktárgyakat lát az érdeklődő, hanem szinte benne érzi magát az ábrázolt korszakban. A gondosan összeállított, kétnyelvű felirat sok múzeum számára szolgáltat tanulságot.

A külső várfalakon több nemzet emléktáblákkal rótta le kegyeletét nemzeti hősei előtt. Végezetül meg kell említeni a múzeum alkalmazottai közül két személynek a nevét, akik mindent megtesznek, hogy a Spilberkbe zarándokoló magyar vendégek minél kellemesebben érezzék magukat. A múzeumi részben *dr. Ludvik Cermák* egészen elfogadható magyarsággal igyekszik a legaprólékosabban mindenre felhívni a látogatók figyelmét. A kazamaták szakavatott vezetője pedig *Prokof Jindrich.*

Dr. Szele Lajos

Csaba Józsefet köszöntjük

a kőszegi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőtalálkozó alkalmából

Csaba József 1903. június 1-én a Vas megyei Nagycsákányban (Csákánydoroszló) született. Apai nagyatyja asztalos, az anyai erdész, édesapja szakács volt. Az elemi iskolát Nagycsákányban, a polgárit Körmenden, a Felső Kereskedelmi Iskolát Szombathelyen végezte, ahol 1922-ben érettségizett. Ezután két évig Nagycsákányban jegyzőgyakornok volt, majd Szombathelyen elvégezte a másféléves községi közigazgatási tanfolyamot és 1926-ban jegyzői oklevelet szerzett.

Ezt követően Nagycsákányban — amely 1939-ben Rábadoroszlóval egyesült Csákánydoroszló néven — segédjegyzőként tevékenykedett, majd 1941-től az eredetileg kilenc községből álló péterhegyi körjegyzőség élén mint körjegyző működött, a terület Jugoszláviához történő csatolásáig. 1945-től a községi tanácsok megalakulásáig Csákánydoroszlóban körjegyzőként, 1950-től pedig ugyanott tanácstitkárként dolgozott. 1952-ben a járási tanács elnöke minden indoklás nélkül felszólította, hogy mondjon le állásáról, és kérje nyugdíjazását. Felmondott, de mert még nem volt 60 éves, nyugdíjba nem mehetett. Munkakönyvét „hozzájárulással kilépett" bejegyzéssel kapta kézhez. Abban az időben nehéz volt elhelyezkedni, ezért 1952-ben kisegítő adminisztrátorként a csákánydoroszlói erdészetnél, majd 1953-tól tíz éven át a Nárai Állami Gazdaságban mint statisztikusi teendőkkel is megbízott adminisztrátor működött 60. életéve betöltéséig. Ezután nyugdíjba ment. Lelkiismeretesen végzett munkájáért megkapta az Állami Gazdaság Kiváló Dolgozója kitüntetést. Nyugdíjasként 1963-ban kb. 9 hónapon át a kőszegi Jurisich Miklós Múzeumban, 1971-től 1975-ig pedig a szombathelyi Savaria Múzeumban dolgozott, hetente 1-2 napot.

Megszűnésükig tagja volt az egykori Magyar Néprokonsági Egyesületnek, a Magyar-Finn Társaságnak, a Magyar Ornithológusok Szövetségének és a Magyar Clusius Kutató Munkabizottságnak.

Jelenleg tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Madártani Egyesületnek, az Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Szakosztályának, a Vas megyei Természet-, és Környezetvédelmi Csoportnak, a körmendi Magyar-Finn Baráti Körnek, valamint külső munkatársa a Magyar Madártani Intézetnek és a Savaria Múzeumnak.

Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy Csaba Józsefet a — számára megélhetést adó — közigazgatási és adminisztratív teendők mellett, már ifjú kora óta tudományos problémák is foglalkoztatták. Az előbbi szükségszerű kötelesség volt számára, az utóbbi viszont önként vállalt segítség a természettudomány — elsősorban az ornitológia —, a néprajz- és nyelvtudomány szolgálatában, melyre minden szabad idejét feláldozta. E tudományok iránt *Herman Ottó* és *Chernel István* művei keltették fel érdeklődését. A szorgalmas búvárkodás, önképzés eredményeként 1926—1934 között madártani megfigyeléseinek eredményeit publikálta az Aquila, a Nimród Vadászújság és a Természet című folyóiratokban. Nem véletlen, hogy az első néprajzi, népnyelvi vonatkozású cikke is a madarakkal kapcsolatos, a Vasi Szemle 1935. évfolyamában jelent meg, Népies madárnevek Nagycsákány vidékéről és az Őrségből címmel. A következő években ebben a folyóiratban, majd jogutódjában, a Dunántúli Szemlében — *Pável Ágoston* biztatására — népies állat- és növényneveket, népmeséket, népszokásokat, népnyelvi adatokat közölt egészen 1941-ig.

Pável Ágostonnal 1934-ben ismerkedett meg, s gyűjtőmunkájához állandó buzdítást kapott tőle. Pável tisztelte és nagyra becsülte Csaba József tudományos munkásságát. Egyik levelében így lelkesítette legkedvesebb gyűjtőtársát: „Ha minden jegyzőségben csak egy ilyen ember akadna, hát csudájára járna a nagyvilág annak, amit mi itt alkothatnánk!"

A rendszeres biztatás eredményeként 1945-től már az Ethnographiában is megjelentek közleményei, tanulmányai. A Magyar Nyelvőrben 1946-tól 1953-ig közölt népnyelvi adatokat. Később a Néprajzi Közleményekben és az 1958-ban megújuló Vasi Szemlében publikálja a különböző témakörökben gyűjtött néprajzi anyagát. Az 1963-ban induló Savariában (a Vas megyei múzeumok értesítőjében) eleinte csak természettudományi cikkeket közölt, de 1965-től már a néprajzi vonatkozású közleményei is rendszeresen megjelentek.

A már említett folyóiratokon túlmenően publikált még a Természet és Társadalom, a Természettudományi Közlöny, a Természet Világa, a Búvár, a Soproni Szemle, az Index Ethnographicus, a Honismeret, a Vasvármegye, a Rábavidék, a Vas Népe és a Turista című kiadványokban. *Eddig összesen 173 cikke, közleménye és tanulmánya jelent meg 20 folyóiratban, illetőleg újságban,* közülük csaknem 90 — fele-fele arányban — az Aquilához és a Vasi Szemléhez kötődik.

Csaba Józsefnek tudományos munkásságáért a Magyar Ornithológusok Szövetsége 1944. június 28-án a *Herman Ottó Díszérmet,* a Magyar Néprajzi Társaság 1967-ben a *Sebestyén Gyula Emlékérmet,* a Hazafias Népfront Országos Titkársága pedig — természet- és környezetvédelmi tevékenységéért — 1974-ben a *Széchenyi István Kitüntető Plakettet adományozta.*

Csaba nagyon szereti a természetet és a falusi embereket. Életét csak falun tudja elképzelni. Bárhova vetette a sors — bárhol volt a munkahelye — mindig gyűjtött, kutatott. Így kaptunk komoly, forrásértékű adatokat Csákánydoroszlón kívül a Vendvidékről, majd Nárairól is.

Titkos terve, hogy megírja szülőfaluja monográfiáját, ezért közölt községére vonatkozóan annyi részadatot. Sőt korábban a tárgyi — régészeti, néprajzi és helytörténeti — emlékeket is gyűjtötte a tervezett csákánydoroszlói falumúzeum számára. Ennek létrehozására azonban megfelelő kiállító helyiségek hiányában nem kerülhetett sor, ezért 1953-ban egész gyűjteményét az akkor alakuló körmendi múzeumnak adományozta. Munkásmozgalmi anyaga részben Körmendre, részben Budapestre került.

Gyűjtőútjai során nemcsak feljegyzéseket, hanem nagyon jó 6x9-es fényképfelvételeket is készített, amelyeket az 1950-es és 1960-as években a Savarai Múzeumnak ajándékozott. Több százra tehető természettudományi és helytörténeti felvételein kívül a Néprajzi Osztály fényképtárát 767 db negatívval és fényképpel gyarapította. Ezek közül különösen azok értékesek számunkra, melyeket még az 1930—40-es években készített. A megyei múzeum néprajzi adattárát a többféle témára vonatkozó gyűjtéseivel és pályázataival (összesen 20 adattári tétellel) gazdagította.

Csaba József jelenleg is szülőfalujában él és alkot. Minden idejét a tudományos kutatásoknak szenteli. Néhány év óta — *Gunda Béla* egyetemi tanár biztatására — az Őrség és a Vendvidék népi méhészetével foglalkozik, melyhez a szomszédos jugoszláviai és burgenlandi területek községeiből is gyűjtött adatokat. E témával kapcsolatos kutatása eredménye: 150 rajz, 150 fénykép, 450 füzetoldalnyi gyűjtött adat és 3700 db kijegyzetelt cédula. Ez azonban szerinte csak 80%-os készültségi állapot a téma publikálásához. Mindez jól tükrözi munkája intenzitását, alaposságát.

A Kőszegen megrendezésre kerülő VIII. Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőtalálkozó alkalmából, minden érdekelt tudomány és múzeum nevében meleg szeretettel, szívből köszöntjük Csaba Józsefet, hosszú életet kívánunk, hogy tudományos elképzeléseit valóra válthassa, megkezdett témáit publikálhassa.

Bárdosi János

A következőkben időrendi sorrendben közöljük Csaba József eddig megjelent néprajzi és népnyelvi tárgyú cikkeinek, közleményeinek bibliográfiáját. A kötött terjedelem miatt egyéb — főként természettudományi — témájú írásait ez alkalommal nem közölhettük.

1. **Népies madárnevek Nagycsákány vidékáról és az Őrségből.** Vasi Szemle, 1935. 281—282. old. — 2. **A szegin kovács meg az ördög.** (Népmese.) Vasi Szemle, 1936. 118—120. old. — 3. **Népies állat- és növénynevek Nagycsákányból.** Vasi Szemle, 1936. 217—218. old. — 4. **Betlehemezés.** Vasi Szemle, 1936. 296—298. old. — 5. **E szegin ember meg a kíváncsi felesége.** (Népmese.) Vasi Szemle, 1936. 299—300. old. — 6. **Néhai Törő Ferenc csákányi takács babonáskönyve.** Vasi Szemle, 1937. 122—126. old. — U. o. **Das Hexenbüchlein von weiland Franz Törő, Webermeister aus Csákány.** 126. old. — 7. **Népies növénynevek**

Nagycsákányból. Vasi Szemle, 1937. 191—192. old. — 8. **Körmendvidéki betlehemes játék.** Vasi Szemle, 1938. 92—94. old. — 9. **Purálás.** Vasi Szemle, 1938. 184—187. old. — 10. **Kígyőőrzű.** Vasi Szemle, 1938. 365. old. — 11. **Tanárok.** Vasi Szemle, 1938. 365. old. — 12. **Felsőőri forgácsok.** Vasi Szemle, 1939. 176—180. old. — 13. **Zsófi meg a királyfi.** (Népmese.) Vasi Szemle, 1939. 266—268. old. — 14. **Amikor Herman Ottót garabonciásdiáknak nézték.** Vasvármegye, 1940. IX. 28. 4—5. old. — 15. **Csákánydoroszló halfaunája.** Dunántúli Szemle, 1940. 417—424. old. — 16. **Népies állat- és növénynevek Farkasfáról.** Dunántúli Szemle, 1941. 172—174. old. — 17. **Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél.** Ethnographia — Népélet, 1945. 70—72. old. — 18. **A csép és a malom részei.** Magyar Nyelvőr, 1946. 165. old. — 19. **Népies madárnevek.** Magyar Nyelvőr, 1947. 32. old. — 20. **Madár a vend népéletben.** Ethnographia — Népélet, 1947. 114—116. old. — 21. **Tájszók.** Magyar Nyelvőr, 1947. 127—128. old. — 22. **A péterhegyi vendek bicskakészítése.** Ethnographia — Népélet, 1948. 269—270. old. — 23. **A vendek népi méhészkedéséről.** Ethnographia — Népélet, 1948. 125—128. old. — 24. **Férfihűség, női hűség.** Magyar Nyelvőr, 1951. 361. old — 25. **Cifrakárász.** Magyar Nyelvőr, 1951. 361. old. — 26. **Fika.** Magyar Nyelvőr, 1951. 361. old. — 27. **Csóka.** Magyar Nyelvőr, 1951. 361—362. old. — 28. **Sásolják a gabonát.** Magyar Nyelvőr, 1951. 362. old. — 29. **Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert.** Magyar Nyelvőr, 1952. 398. old. — 30. **Sarlósbúcsú.** Magyar Nyelvőr, 1952. 399. old. — 31. **Csarit.** Magyar Nyelvőr, 1952. 399. old. — 32. **Zsindely van a háztetőn.** Magyar Nyelvőr, 1953. 467. old. — 33. **Kereszt alakú varázsjelek alkalmazása a vendeknél.** Néprajzi Közlemények, 1956. 102—109. old. — 34. **Herman Ottó kőszegi kapcsolatai.** Vasi Szemle, 1958. 122—123. old. — 35. **Adatok a csákánydoroszlóiak egykori népviseletéhez.** Néprajzi Közlemények, 1958. 274—279. old. — 36. **Néhány szó népi műemlékeink védelmében.** Vasi Szemle, 1958. 161—162. old. — 37. **Lakodalmi hujjantások Csákánydoroszlóból.** Néprajzi Közlemények, 1958. 71—76. old. — 38. **Emberi haj, mint építőáldozati tárgy.** Néprajzi Közlemények, 1959. 255—256. old. — 39. **Mágikus jelek egy nárai kútон.** Index Ethnographicus, 1958. 229—231. old. — U. o. Magische Abwehreichen aus einem Brunnen in Nárai. (Komitat Vas, 239—240. old.) — 40. **Herman Ottó Vas megyében.** Vasi Szemle, 1964. 556—562. old. — 41. **Népies állat- és növénynevek Kapornokról.** Vasi Szemle, 1966. 356—357. old. — 42. **A patrancvirág varázsereje.** (Népmese.) Vasi Szemle, 1966. 457. old. — 43. **Vas megyei falucsúfolók.** Vasi Szemle, 1967. 127—131. old. — 44. **Hiedelmek és mágikus eljárások Csákánydoroszlón.** Savaria, A Vas megyei Múzeumok Értesítője, 1965. 205—215. old. — U. o. Aberglaben und magische Bräuche in Csákánydoroszló. 216. old. — 45. **Almásy György dr. (1867—1933).** Vasi Szemle, 1967. 588—592. old. — 46. **Adatok a felsőőrségi magyarok népi méhészkedéséhez.** Ethnographia, 1968. 105—112. old. — 47. **A felsőőri magyar református temető régi fejfái.** Vasi Szemle, 1968. 620—622. old. — 48. **A farkasfai farkasháló.** Vasi Szemle, 1969. 141—142. old. — 49. **Iskolai falumúzeum az őrségi Ispánkon.** Vas Népe, 1970. 29. old. — 50. **Adatok a vendvidék népi méhészkedéséhez.** Ethnographia, 1971. 70—73. old. — 51. **Rönkhúzás a felsőcsatári horvátoknál.** Vasi Szemle, 1972. 447—449. old. — 52. **A fenyőfélék népies neve Vas megyében.** Vasi Szemle, 1973. 121—124. old. — 53. **Csákánydoroszló népi halászata.** Savaria, A Vas megyei Múzeumok Értesítője, 1966—1970. 137—173. old. — **Die Volksfischerei in Csákánydoroszló.** U. o. 163—167. old. — 54. **Rozmaring a vasi népéletben.** Vasi Szemle, 1974. 118—124. old. — 55. **Népi vadfogó eszközök és eljárások Csákánydoroszlóban.** Savaria, A Vas megyei Múzeumok Értesítője, 1971—1972. (5—6. k.) Szombathely, 1975. 245—262. old. — **Geräte und Verfahren des Wildfangs beim volk von Csákánydoroszló.** U. o. 263—264. old. — 56. **Nemzetközi Pável Ágoston emlékülés Szombathelyen.** Honismeret, 1976. 6. sz. 36—37. old.

Árapataki szálánvarrott

A Vas megyei Helytörténeti Lexikonról

Szerkesztőségünk tudomására jutott, hogy nyomdai előkészítés alatt áll *Vas megye Helytörténeti Lexikona*. Ezzel kapcsolatosan megkértük *dr. Kovacsics József* egyetemi tanárt, az ELTE Statisztikai Tanszékének vezetőjét, a lexikon főszerkesztőjét, hogy néhány kérdésünkre adjon választ.

Milyen nagyobb vállalkozás keretében készül a Vas megyei Helytörténeti Lexikon?

A Vas megyei Lexikon a Magyarország Helytörténeti Lexikona című sorozat keretében készül. Az első kötet, Veszprém megye Helytörténeti Lexikona 1964-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. Folyamatban van Vas és Zala megyék helytörténeti Lexikonának a kiadása. Mindkét megye településeire vonatkozó kutatások befejeződtek. Megkezdődött Fejér megye Helytörténeti Lexikonának az elkészítése is, ez a munka azonban még a kutatás stádiumában van.

A kiadványsorozat kötetei az Országos Levéltár és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének a kiadványaként jelennek meg az Akadémiai Kiadónál.

Milyen terjedelmű lesz a Vas megyei Helytörténeti Lexikon és milyen témaköröket ölel fel?

Az elkészült kéziratok mintegy 100—120 ívnyi terjedelmet tesznek ki, leszámítva az egykor Vas megyéhez tartozott és ma Ausztriában illetve Jugoszláviában lévő települések anyagát. Ezekre a településekre vonatkozó információkat átadtuk a szomszédos államok múzeumainak, illetve levéltárainak.

A lexikon felöleli a megye mai területén létezett illetve a ma is meglévő községeket, városokat az alábbi tárgykörökre vonatkozóan.

a) A települések összes névalakjait annak érdekében, hogy a helytörténeti kutatók a különböző nyelven szereplő helységeket azonosítani tudják. A helynevek felsorolása a források megjelölésével történik. Ezt követi a helynévetimológia, a helynevek eredetének a megállapítása.

b) A következő fejezet a település földrajzi megjelölésével, általában a főbb településföldrajzi ismeretekkel foglalkozik.

c) Ezt követi a községek történetének a feltárása. Az 1526 előtti időszakra vonatkozóan vázlatosabb az ismertetés, a mohácsi vész utáni időszaktól részletesebb. A régészeti adatokat a honfoglalás előtti időből a Magyar Nemzeti Múzeum és a Savaria Múzeum adattára alapján közöljük. A községleírásokból megállapítható, hogy milyen tényezők és hogyan befolyásolták a települések fejlődését, hogyan alakult a népességszám, a népesség társadalmi megoszlása. Milyen volt a mezőgazdaság helyzete az elmúlt évszázadokban. Hogyan és kinek adózott a falu lakossága. Ki, illetve kik voltak a nagybirtokosok. Milyen küzdelmeket vívott a falu lakossága elnyomóival szemben. Hogyan alakult a migráció. Milyen mértékben befolyásolta a település sorsát az iparosodás. Volt-e földbirtokreform és milyen mértékű. A paraszti népesség birtokkategóriák szerinti megoszlása. A földosztás. Milyen intézményeket kapott a falu a felszabadulás után. Hogyan befolyásolta a falu életét a termelőszövetkezeti mozgalom. Az ismertetés kitér a faluképben bekövetkezett változásra is.

Általában röviden, lexikális rövidséggel, tényközlésszerűen ismerteti a falu múltját, szoros kapcsolatban a népesség számának és összetételének ismertetésével.

d) A továbbiakban táblázatosan közli a terület művelési ágak szerinti megoszlását, a népességszámnak, a népmozgalom; a születések, a halálozások és a természetes szaporodás alakulását, a lakóházak és a lakások adatait, néhány esetben 1785-ig visszamenően.

e) A különböző helységek anyagát a Vas megyei Könyvtár által összeállított bibliográfia, majd a helységekre vonatkozó térképek megnevezésével és lelőhelyeik feltüntetésével foglalkozó áttekintés zárja le.

Szerepelnek-e a szerzők között szűkebb hazájuk történetével foglalkozó megyei helytörténeti kutatók, esetleg nem hivatásos történészek is?

Nagy örömömre szolgál, hogy amíg a Veszprém megyei lexikon két kutató munkájaként, magam és *Ila Bálint*, az Országos Levéltár egykori főlevéltárnoka munkájaként készült el, addig a Vas megyei Helytörténeti Lexikon megírásában nem kis

létszámú munkaközösség, közöttük főleg megyei és vasi születésű munkatársak vettek részt. A kutatásban közreműködtek az Országos Levéltár, a Megyei Levéltár, a Nemzeti Múzeum, a Központi Statisztikai Hivatal, az ELTE Statisztikai Tanszéke, a Berzsenyi Dániel Könyvtár, valamint a KSH Megyei Igazgatósága munkatársai. A községek címszavainak a megírásában pedig a szombathelyi Pedagógiai Főiskola tanárai, gimnáziumi tanárok, muzeológusok, levéltárosok, statisztikusok vettek részt. Valamennyien olyanok, akik a különleges szakismeretet kívánó források értékelésében kellő jártassággal bírnak.

Előre láthatólag mikor jelenik meg a kötet?

Rövidesen átadjuk a kéziratokat a lektoroknak, ezt követően még az idén nyomdába kerül. Remélem, hogy a nyomdai átfutási idő nem lesz túl hosszú. Erről érdemlegesen csak az Akadémiai Kiadó tudna nyilatkozni.

Búcsú Eperjessy Kálmántól

83 esztendős korában, 1976. november 15-én elvesztettük a történeti kutatás, a történésztanár-képzés, a magyar pedagógusnevelés nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő, kiváló egyéniségét, *dr. Eperjessy Kálmánt*. A budapesti búcsúztatás után — végső akarata szerint — az életéhez legjobban kötődő Szegeden, a Dugonics-temetőbe helyezték hamvait.

Erdély szívében, a Nagy-Küküllő partján, a Segesvár melletti Erzsébetvároson született 1893-ban. (Edesapja igazgatótanítóként működött ott.) Erzsébetvároson kezdett középiskolai tanulmányai után Székelyudvarhelyen érettségizett. Gyermek- és ifjúkori erdélyi élményei egész életét bearanyozták. 1911-ben beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészkarára. Kiemelkedő tehetsége révén a nevezetes Eötvös Kollégium tagja volt. Az első világháború a frontra kényszerítette, így csak 1920-ban szerezhette meg a történelem-latin szakos tanári oklevelet. 1922-ben doktorált magyar történelemből, Báthori István és a Porta című munkájával.

Tanári és kutatói pályájának első szakasza Makóhoz, az eleven szellemiségű Maros-parti mezővároshoz fűződik. 1919 januárjában került a makói gimnázium jeles tanári karába, és közel tíz esztendeig ott tanított. Kedves tanára, támogatója volt az iskola minden diákjának, köztük *József Attilá*nak is. Nagy humánummal, ritka pedagógiai hozzáértéssel karolta föl a tehetségeket, s indította el őket a tudományok, a művészetek felé, az alkotó élet derűjének értékét ismertetve meg velük. Ez az áldozatos segítőkészség, ez a nagyszerű emberség élete végéig a legfőbb meghatározója volt mindenkihez közvetlen, meleg szívű személyiségének.

Eperjessy Kálmán, mint kutató történész is Makóról vívta ki a helyét a tudományban. A Horthy-korszak hivatalos történetírásának üresjáratait észrevéve, az akkoriban éppen csak az indulásnál tartó településtörténeti szemléletet tette magáévá. A településtörténet fejlődésében, teljes elfogadtatásában hamarosan országosan fontos szerepet játszott, s a maga kutatási területén igen jelentős eredményeket publikált. 1925-ben megindította Makón a Csanádvármegyei Könyvtár című, 1947-ig 43 számot megért kiadványsorozatot, amely a korszerű település- és társadalomtörténet igen értékes alkotásait foglalja magában. A magas színvonalú helytörténetírásban is több példát mutatott fel: a sorozatban kiadta *Szirbik Miklós* nagy forrásértékű, reformkori városismertetőjét, megírta az 1754. évi Maros-szabályozás történetét. 1929-ben kötetbe gyűjtötte különböző tárgyú makói történeti dolgozatait, Írások a régi Makóról címmel.

Tudományos és tanári munkásságában 1927—1928. hozott új fordulatot. Részint az, hogy állami ösztöndíjjal több mint egy esztendőt Bécsben tölthetett levéltári kutatások céljából, s kapcsolatot teremthetett a történetírás nemzetközi fórumaival. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy 1928 őszétől a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola történelem tanszékének vezetője lett, és három évtizeden át az is maradt. Eperjessy Kálmán a főiskolán teljesítette ki életművét. A tanárnemzedékek kiváló felkészítését a kutatóvá neveléssel kapcsolta össze. Tanítványainak olyan szemléletet és tárgyi tudást adott, amely ma különösen példa lehet. A főiskola történelmi tanszékén vállalta Eperjessy Kálmán a településtörténet továbbfejlesztését és az Alföldre vonatkozó történeti kutatások újraindítását. Ez utóbbit a tudományok számos ágában (mint pl. a régészet, a népnyelv, a néprajz, a földrajz területén) maradandó eredményeket felmutató szegedi egyetem helyett is Eperjessy végezte el. Az egyetem törté-

nész professzorait saját városuk, az Alföld múltja nem foglalkoztatta. Így az egyetem is Eperjessy energiájára hagyatkozott. 1938-tól az egyetemen is előadásokat tartott. 1945-ben ő lett a főiskola igazgatója, s ezt a funkciót a nem könnyű időkben is példás emberséggel töltötte be.

Szerteágazó tudományos munkásságának számbavétele, értékelése sürgős feladat. Könyveit, tanulmányait nagy műgonddal, ritka szakmai igényességgel és invencióval írta. Megvolt benne az eredeti források iránti tisztelet, a hiteles bizonyítás iránti következetesség. Értékelni tudta a feltáró aprómunka fontosságát, a biztos forráselemzést, s üldözte az odavetett közhelyeket.

Megjelent munkáit több csoportba sorolhatjuk. A komplex településtörténet „műfajában" a negyvenes évek kitűnő munkái (A magyar falu településtörténete, 1940; A települési rend bomlása, Az alföldi város, 1946; Az alföldi városkép, 1947) után idősebb éveiben jelentek meg kézikönyvül szolgáló szintézisei: A magyar falu története (1966), Városaink múltja és jelene (1971). Egész életét végigkísérte a kéziratos térképek forrásértékének elemzése, a térképek feldolgozása. Tanulmányt írt a bécsi hadilevéltár hazánkat ábrázoló kéziratos térképeiről (1928), majd jegyzéküket is kiadta (1929). A nyugdíjazása utáni időt régen dédelgetett terve megvalósítására szánta: publikálni kívánta a II. József idejében készült katonai térképekkel együtt született, alapvető forrásértékű országleírást. A munka lényegét az Agrártörténeti Szemlében (1961) ismertette, a leírás egyes részleteit (Békés megye, Csanád megye) közzé is tette. Utolsó nagyobb kézirata, amely megjelenés alatt áll, Baranya megye anyagának kiadása az ún. Landesbeschreibungból, a Baranya megyei Levéltár évkönyvében.

A településtörténet kutatási szempontjait Eperjessy Kálmán bővítette ki az utca- és térnevek, általában a várostörténetben sokoldalúan hasznosítható helynevek felhasználási módszereinek kidolgozásával. 1937-ben jelent meg a Domanovszky-emlékkönyvben Várostörténet az utcanevekben című, ma is gyakran idézett értekezése. Ennek problematikáját fejlesztette tovább A helynév a várostörténetben című tanulmánya (1956).

Eperjessy Kálmánnak széles körben számon tartott szerep jutott a helytörténet-kutatás, a honismereti mozgalom mai kiteljesedésében. Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai című magvas módszertani útmutatója (1955) országszerte ismert és használt kézikönyv, amely a cél és az eszközök világos meghatározásával, a forrásokra épített munkához adott tanácsokkal, a helytörténeti és az országos kutatások egymásra utaltságának bizonyításával kiállta a gyakorlat próbáját.

Nem lenne teljes a munkásságában megállapítható fő irányok számbavétele, ha nem szólnánk a hazai történelem latin nyelvű kútfőinek kiadása körül végzett tevékenységéről. 1935-ben megjelent szemelvénygyűjteménye, *Oláh Miklós* és *Verancsics* publikációja maradandó szakmai teljesítmény.

Eperjessy Kálmán életművét a történeti kutatás és a honismereti munka őrzi és kamatoztatja tovább.

Szabó Ferenc

Feketekőrös völgyi fejfák

Búcsú dr. Pápa Miklóstól

A Magyar Természetbarát Szövetség, a KPVDSZ Vörös Meteor Természetbarát Egyesület, minden turistatársad, turistabarátod nevében búcsúzom Tőled Miklós bátyám, dr. Pápa Miklós.

A magyar turistamozgalom több mint fél évszázadon át lelkes, fáradhatatlan harcosát veszítettük el Veled. Számodra a turistaság célja nem pusztán kilométerek legyaloglása, hanem a bennünket körülvevő világ, mindenekelőtt hazánk, szülőföldünk megismerése, szeretete. Nemcsak sport, hanem kulturális mozgalom is, küldetés, hogy ne csak megismerjük hazánk természeti és történeti értékeit, hanem meg is őrizzük azokat a következő nemzedékek számára. Ezekért, a magyar turistamozgalom legszebb hagyományait jelentős nemes célokért küzdöttél fél évszázadon át áldozatosan szóval, tollal és tettekkel.

Fél évszázaddal ezelőtt a Magyarországi Kárpát Egyesületből indultál, de aktívan részt vettél a harmincas években egy évtizeden át a Magyar Barlangkutató Társulat választmányának munkájában is. Az utóbbi évtizedekben a Magyar Természetbarát Szövetség Kulturális Bizottságának vezetőjeként, a Vörös Meteor Természetbarát Egyesület elnökségében és évkönyveinek szerkesztőjeként, a Duna-kanyar Intéző Bizottságban, meg a Hazafias Népfront XII. kerületi bizottságában dolgoztál, ha kellett harcoltál szenvedélyesen, de mindig tárgyilagosan a turistaérdekekért, a turistaházak ügyének megoldásáért, új túraterületek feltárásáért, megismertetéséért, a turistamúzeum ügyéért, a természetvédelemért, a források, az erdők, a barlangok, valamint műemlékeink megismeréséért, védelméért és még sok más tisztes közügyért.

Vitáid, előadásaid mindig élménynek számítottak. Turisták nemzedékeit nevelted sokoldalú műveltségedet tükröző, kulturált, igényes előadásaiddal túravezetői tanfolyamokon, turista akadémiákon. Szerény, halk, de mégis magukkal ragadó szavaidat mindig az ügyért való izzó lelkesedés fűtötte át, és gondolataidat, lelkesedésedet szuggesztív erővel tudtad átvinni hallgatóidba. A tettek embere voltál, aki fáradhatatlanul járta az országot, s alkotott kezével és kezdeményezésével.

Az elmúlt évben is személyesen jártad végig turistabarátaiddal, magad szemrevételezted és jelölted ki a piros jelzésű Pest megyei Turista Főútvonal Ócsától Apajpusztáig vezető szakaszát, hogy az 1976. november 20-ra, a Pest megyei Természetbarát Szövetség 25. éves jubileumára elkészüljön. Te kezdeményezted a közelmúltban a nagyszénási piros és kék barlangjelzések festését is, a turistáknak az erdészekkel és vadászokkal való összefogását és barátságát, az erdők védelmében a Társadalmi Erdei Szolgálat megszervezését, a turisták részvállalását műemlékeink védelmében, a Műemlékfigyelő Szolgálatot.

Hosszú éveken át harcoltál, vitáztál szóval, tollal, tettekkel a Remete-szurdok megmentéséért, a III. kerületi források védelméért, a Dobogókő környékének felkarolásáért, a régi dobogókői turistaház védett turistatörténeti emlékké nyilvánításáért. Túramozgalmakat kezdeményeztél a Vörös Meteor Turista Egyesület általad szerkesztett évkönyveiben az alföldi tájak, Magyarország állóvizei, erdei kisvasútjaink, római-kori műemlékeink megismerésére, és mindezekhez útikalauzokat is írtál, önzetlenül, az ügy érdekében. Írtál a Barlangvilágban a barlangok védelméről, a túravezetők könyvébe a műemlékekről, írtál harcos vitacikkeket szakfolyóiratokba és napilapokba. A Budai-hegység útikalauzában példát mutattál, hogyan kell a legmagasabb színvonalon írni. Minden útvonalat nagy gonddal jártál újból személyesen végig, éber szemmel figyelve a két kiadás közti változásokat.

Emlékedet megőrzik írásaid, könyveid, cikkeidnek sora; megőrzik turistaalkotásaid, a jelzett utak, a védetté lett Remete-szurdok, a dobogókői öreg turistaház és még sok-sok egyéb; de főképpen a magyar turistatársadalom.

Amit célul tűztél ki, amiért küzdöttél, amit alkottál, az maradandó része lett az egyetemes magyar turistagondolkodásnak, az most már tovább gyűrűzve hat. Ha a kezdeményező neve el is mosódik majd idővel, de műved hatása maradandó, él a következő nemzedékek szívében, tudatában, és ebben élsz tovább Te is.

Ezzel búcsúzunk tőled mi, turista barátaid, ezzel búcsúznak az erdők, a mezők, a műemlékek, a hazai tájak, amelyeket oly forrón szerettél.

Dr. Dénes György

In memoriam Lékó István

(1909—1976)

Sokgyermekes parasztcsaládban született Jászjákóhalmán. Ő is élte a hasonló emberekre jellemző nehéz életet, de nem elégítette ki csupán a mezőgazdasági munka, amellett mindig barkácsolt, ezermesterkedett. Ismerte a paraszti munkaeszközöket, szórakozásból kezdte elkészíteni ezek kicsinyített mását. Kis műhelyében kézzel faragta ki azokat a faidomokat, amelyekből kocsikerekek, lőcsök készültek, keze alatt formálódott az értéktelen fémhulladék ráffá, díszítőelemmé. Hosszú, lelkes munka eredményeként készült el a parasztszekér, a lovaskocsi, a homokfutó, a borona és más eszköz. Néhány évvel ezelőtt betegsége mozdulatlanná tette jobb kezét de néhány hónap elteltével éppen a makettek készítése jelentette számára ismét a gyógyító mozgást. Ezek az eszközök többek voltak dísztárgyaknál, a legkisebb elemek nevét is ismerte, minden a helyére került ugyanúgy, mint hajdan az igazi tárgyakon.

Munkájára felfigyelt *Tóth János,* a Jász Múzeum igazgatója is, aki többet megvásárolt a *Lékó István* által készített makettekből. A jászberényi múzeum centenáriumi kiállítása éppen az elmúlt években készült, így lehetőség volt rá, hogy ezeket a tárgyakat ott elhelyezzék.

Lékó István csendesen hunyt el, úgy ahogyan élt. Emlékét az általa készített és a jászberényi Jász Múzeum kiállításán látható mezőgazdasági makettek őrzik.

Fodor István

ÉVFORDULÓINK

Sopron 700 éves jubileumára

1. Történeti munkák a magyar városok fejlődésének öt szakaszát különböztetik meg. Az első városszerű települések keletkezése a magyar államalapítás idejére tehető. A mai Sopron helyén 1900 évvel ezelőtt virágzó római város létezett: *Scarbantia*. Ennek romjain, már a királyság első századától kezdve igen fontos szerepet játszik a rohamosan fejlődő magyar királyi vár, elsősorban nyugati határszéli fekvése miatt, de kereskedelmi jelentőségénél fogva is. Ezt a fejlődést jól mutatják azok a ritka értékű oklevelek, amelyeket a Soproni Állami Levéltárban őriznek. A soproniak régebbi keletű kedvezményeit a tatárjárás után *IV. Béla király* nemcsak megerősítette, hanem kiváltságokkal is jutalmazta a hűségért, amelyet a város lakói az osztrákok elleni háborúban tanúsítottak. Joggal nevezhetjük Sopront ekkor már városnak, hiszen 1153-ban *Idrisi* görög geográfus is ezeket írta róla: „...jelentős város, amelynek megművelt és termékeny környéke, látogatott vásárai, magas házai és szép nevezetességei vannak."[1]

IV. Béla a jutalmazásokkal egyrészt emelte a város lakóinak anyagi jólétét, másrészt a védelmi szempontokat is figyelembe vette, amikor Sopronhoz csatolta a lövéri királyi lövészek felét és a fertői vám felét odaadta nekik az őrtornyok karbantartására. 1270. május 24-én *V. István király* megerősítette a sopronmegyei nyilasokat szabadságjogaikban, ennek értelmében saját szőleik után nem kellett hegyvámot fizetniök.

Sopron vára nehéz megpróbáltatásokat élt át a *II. Frigyes*, majd a *II. Ottokár* osztrák herceg és cseh király ellen vívott küzdelmek idején. Péter várnagy e háborúk idején két ízben is árulást követett el. Második árulása 1273-ban a várat II. Ottokár kezére jutatta, aki a legelőkelőbb várbeliek gyermekeit túszul vitte magával. Ennek ellenére a soproniak 1276 őszén megnyitották kapuikat az ott megjelenő király, *IV. László* előtt. Hűségüket a király egy évvel később oklevelével jutalmazta, amelyben többek között ezeket olvashatjuk: „...megigértük és megigérjük, hogy polgárainkat sértetlenül meg fogjuk őrizni abban a szabadságban, amelyet még Magyarország dicső királyai, Béla ur, nagyatyánk és István atyánk kiváltságlevelük által engedtek, vagy rendeltek nekik. Ezen kívül azt akarjuk, hogy ezek a polgárok mentesek és kivételezettek legyenek minden bárónknak, de különösen a mindenkori soproni ispánnak joghatóságától, hatalmától és ítéletétől olyformán, hogy a köztük felmerülő nagyobb és kisebb perekben, ugyszintén a vérontásban és az emberölésben e polgárok által minden év Szent György napján közös akarattal megválasztott mindenkori bíró ítélkezzék és döntsön a székesfehérvári polgárok, valamint az országunkban élő egyéb vendégek szokása szerint."[2]

Sopron tehát igen korán kapta meg a szabad királyi városi jogot. Példának említhetjük, hogy Pozsony is csak 14 évvel később. Az önkormányzat kifejlődésével párhuzamosan fejlődött a városi kancellária is. Mindennek köszönhetően, valamint annak, hogy itt a törökök nem pusztították el a levéltári anyagot, régi oklevelek, irat-anyag szempontjából a soproni a leggazdagabb hazai levéltár.

---

[1] **Horváth Zoltán:** Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, Városi Tanács, 1964. 24 old.

[2] Itt hívom fel a figyelmet néhány alapvető munkára, melyet írásomban is felhasználtam. **Házi Jenő:** Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921. — **Mollay Károly:** A vármegye történeti vázlata 1848-ig. (In.: **Csatkai Endre:** Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953.) **Soproni Szemle.** Helytörténeti folyóirat megjelent számai 1937-től napjainkig.

2. A következőkben *Mollay Károly: Képek Sopron történetéből* c. tanulmányából ismertetünk részleteket csaknem szöveghűséggel, úgy válogatva, hogy jó áttekintést adjon a város múltjáról, napjainkig.[3]

Sopron vezetése várossá alakulásának első száz évében úgyszólván kizárólag a kisnemesek kezében volt. Közülük kerültek ki az első írástudó soproni polgárok is. *Harkai István* mester (1284—1328) és fia, *István* — a város egyik bírája — írták a város első saját okleveleit.

Sopron *Zsigmond* uralkodása alatt (1387—1437) emelkedett az országos jelentőségű városok sorába. Lakossága a XV. század közepén 4000 főre becsülhető. 1402-ben Pozsonnyal, Nagyszombattal és Bártfával egyidőben kapott árumegállító jogot.

Amikor *Erzsébet királyné* 1441. február 25-én elzálogosította a várost *III. Frigyes* német királynak, elsőnek Pozsony tiltakozott ellene, mivel Sopron a hét város egyike volt, amely nem szakítható el a magyar szent koronától.

A kor nagy mozgalma, a humanizmus is utat talált a városhoz, sőt nagy reneszánsz uralkodónk, *Mátyás*, aki 1482/83 telén a Storno házban lakott, innen intézte osztrák hadjáratainak ügyeit.

*II. Lajos*nak, a mohácsi csatamezőn elpusztult fiatal királynak is volt kapcsolata a várossal. Első „műemlékvédőjének" is őt tekinthetjük, mert amikor a Fő tér (mai Beloiannisz tér) egyik házát le akarták rombolni, a király megtiltotta azzal az indoklással, hogy az épület lebontása a tér szépségét csorbítaná.

Mohácsot követően Sopron 1711-ig a török hódoltság és az új uralkodóház, a Habsburgok között hányódott. A török 1529-ben ért falai alá, és a város környékét a korszak végéig veszélyeztette. De a töröknél nem sokkal kisebb csapást jelentettek az itt átvonuló, bekvártélyozott császári zsoldosok sem.

1676-ban hatalmas tűzvész — a legnagyobb Sopron történetében — pusztított a városban. Egy-egy épségben maradt gótikus házon kívül (például a mai Fabricius-ház) a legtöbbnek csak az alapfala, földszintje maradt meg, s a tűzvész után már barokk stílusban épült újjá. Az új művészeti hatásnak egyik legszebb emléke a Fő téren (Beloiannisz tér) felállított Szentháromság-szobor és az 1681. évi — Sopronban tartott — országgyűlés tiszteletére, az Előkapu leégett tornyának alapjára emelt ún. várostorony (lásd az első borítón lévő képet).

Ezen az országgyűlésen koronázták meg *Lipót* feleségét, *Eleonórát* és választották meg *Esterházy Pált* az ország nádorává. Ekkor került a várostorony tetejére a római birodalmi kétfejű sas, mellén *II. Ferdinánd* király és az 1622-ben ugyancsak Sopronban megkoronázott *Eleonóra* királyné nevének kezdőbetűjével. (Ez az 1622. évi országgyűlés óta tartozéka a város címerének; a későbbi időből származó osztrák kétfejű sassal azonban nem hozható kapcsolatba.)

Akárcsak Kelet-Európa más vidékein, ebben a korszakban elkezdődik Sopron gazdasági megtorpanása. Bár mint szabad királyi város, még mindig a vezető magyarországi városok között volt és borkereskedelme Alsó-Ausztriára, Cseh-, Lengyel-, Morva- és Németországra terjedt ki; kézműiparának fejlődését azonban megakasztotta a céhrendszer megmerevedése.

A török hódoltság idején megnövekedett a város magyar lakossága; nemesi családok is kezdtek nagyobb számban letelepedni Sopronban, ahol nagyobb biztonságot élveztek. Az előző korszakhoz képest megnövekedett mértékben folytatódott a németség betelepedése, de a lakosság a nagyarányú pestisjárványok miatt is cserélődött.

A kuruc hadakat is látta Sopron. Először az *Ocskay* vezette csapatok jutottak el a városba, 1705 végén pedig *Vak Bottyán* fogta ostrom alá, de nem sikerült bevennie.

A barokk városkép a XVIII. században alakult ki teljesen, de ekkor kezdődött Sopron modern, városias formálódása is. A városfalaknak támaszkodva kis üzletházak épültek és a belvárosból az üzleti élet lassanként ide helyeződött át. Ezzel a fejlődéssel magyarázható a lakosság állandó növekedése.

A XIX. század eleje ismét háborúkat hozott: 1809-ben *Napóleon* hadai szállták meg a várost.

Az 1848. március 15-i forradalom híre még aznap este eljutott a városba. Másnapra megalakult a nemzetőrség is, de a város saját katonasága és az osztrák helyőrség miatt nem jutott nagyobb szerephez. A szabadságharc leverése után 1866-ig Sopron az 1849. évi októberi diplomával felállított dunántúli kerület székhelye lett, amelyben kilenc vármegye pénzügyi, rendőri és katonai igazgatását központosították, s ezzel az ország egyik legjelentősebb gócpontja lett.

---

[3] Bővebben: Sopron. Útikönyv. 4. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1976. Panoráma. 18—54. oldal.

A soproniak első jelentősebb tőkés vállalkozása a gázgyár üzembehelyezése volt, amelyet 1866-ban a helyi polgárság alapított 120 ezer forint tőkével. 1865-ben megnyílt a Déli Vasút Sopron—Nagykanizsa vonala, amely a várost Nyugat-Dunántúllal kapcsolta össze.

1867, a kiegyezés éve nagy változást jelentett: megszűnt a dunántúli kerület, sok hivatalával. Sopron ezentúl ismét csupán megyeszékhely. Szabad királyi városi rangja, amely több mint 400 éven át az ország vezető városai közé emelte, elvesztette addigi jelentőségét. A kiegyezés után megindult az elnyomott ipari és mezőgazdasági munkásság szervezkedése is. Az 1867. évi kiegyezésnél sokkal jelentősebb változásokkal járt az első világháború befejezése. A Tanácsköztársaság kikiáltását az 1919. március 22-i nagygyűlésen jelentették be. A Forradalmi Kormányzótanács teljhatalmú helyi megbízottja *Kellner Sándor* soproni nyomdász lett. A helyi direktóriumnak nemcsak a forradalom adta városi feladatokkal, hanem Nyugat-Magyarországon kialakuló új politikai és katonai helyzettel is foglalkoznia kellett. A Tanácsköztársaság megdöntése a helyi vezetők tragikus végét is jelentette: Kellner Sándort és *Knapp Gábort* a sopronkőhidai fegyház felé vezető országúton 1919. szeptember 14-én agyonlőtték.

Az első világháborút befejező Párizs környéki békeszerződések Sopron életében is nagy változást jelentettek: Nyugat-Magyarország zömmel németek lakta részeit előbb „Vierburgenland" (Pressburg=Pozsony, Wieselburg=Moson, Ödenburg=Sopron, Eisenburg=Vasvár), majd Burgenland néven Ausztriához csatolták. Sopron és közvetlen környéke falvainak sorsáról 1921. december 14-én népszavazás döntött. Ennek eredményeként — amire a Hűségkapu felirata is emlékeztet — magyar maradt.

A piacának nagy részétől megfosztott határváros egyszerre súlyos gazdasági helyzetbe került, noha az akkori államvezetés politikai, kulturális és gazdasági okokból két fontos főiskolával, úgymint a Selmecbányáról áttelepített bányászati, kohászati és erdészeti akadémiával (ma Erdészeti és Faipari Egyetem három karral), másrészt az evangélikus teológiával igyekezett gazdagítani. A német imperialista törekvések szomszédságában, különösen 1938-tól kezdve, Ausztria bekebelezése után, amikor a német birodalom egészen közeli határáig ért, egyre élesebben jelentkezett a német nemzetiségűek problémája és a munkásság, az egyetemisták antifasiszta harca.

A Hűség kapu (*Varga Ferencné* felv.)

Talán nagyobb csapások nélkül elmúlt volna a város fele a háború, ha nem itt fészkeli be magát a székhelyével egyre hátráló nyilaskeresztes kormányzat. 1944. december 6-án érte az első hatalmas bombatámadás, egyaránt nagy kárt okozva a házakban és a lakosságban. Még két ilyen nagyobb megpróbáltatás várt Soproni, majd — mivel a fasiszták nem adták fel — pár napos ostrom következett. A város 1945. március 31-én a szovjet hadsereg bevonulásával szabadult fel, és ezzel kezdetét

vette a demokratikus újjáépítés. Sopron jelentős nagyiparral rendelkező várossá fejlődött.

A soproniak tudatában voltak annak, hogy a város műemlékei — még rendkívül nagy veszteségei ellenére is — vonzó erővel hatnak. Az országban ezért itt alakult elsőként városi műemlékvédelmi bizottság.

A város átmeneti nehézségei közé tartozott az egykor jelentős idegenforgalmának erős csökkenése. Ma azonban az erdővidék gazdag üdülőházakban, kiépültek a Lövérszálló újabb szárnyai, diák- és üdülőszállók létesültek, s a város környéke is nagy lépésekben fejlődik. Sopron évről évre megrendezi az Ünnepi Heteket, a nyár folyamán egyre növekvő számú belföldi és külföldi látogatja.

Mi jellemző tehát Sopronra ma?

Mint a korábban elmondottakból érzékelhető volt, Sopronban a múltban a polgárság volt a meghatározó erő. *Ma a munkásosztály az alapvető tényező!*

A város ellátási funkciója 100 ezer fős vonzókörzetű, iparában a könnyűipar az uralkodó. Több üzeme profilgazda az országos programban.

Sopron messze földön híres úgy is, mint *történelmi borvidék*. Ezer hektár szőlőterületén mintegy 80 ezer hektoliter bor terem.

Buda után itt van a legtöbb műemlék az országban. Valóságos szabadtéri múzeum: 429 műemlékkel rendelkezik. Ugyanakkor jelentős *iskolaváros és tudományos centrum*. Az Erdészeti és Faipari Egyetem az egyetlen ilyen jellegű intézménye az országnak. Elődje hazánk első műszaki felsőfokú intézménye volt. Itt működik a Magyar Tudományos Akadémia Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézete és több más kutató osztálya. 12 általános iskola, 8 középiskola és 2 felsőfokú intézet van a felsoroltakon kívül.

Sopron *gazdag kulturális hagyományokban is*. 14 kulturális intézménye van. Kiemelem közülük a Liszt Ferenc Művelődési Központot, az újjávarázsolt színházat, a híres fertőrákosi barlangszínházat, állami és magánmúzeumait.

Sopron *idegenforgalmi és üdülőcentrum is*. Alpesi klímája, változatos környezete ezreket vonz a városba. 650 ágyas szanatóriumában évente 8—10 ezer embert fogadnak. 1200 üdülői férőhelye van, ahol évenként 28—30 ezer ember pihen, ismerkedik a várossal és környékével. Évenként félmillió turista fordul meg itt, és talán érdemes megemlíteni, hogy 100 jól képzett idegenvezető ismerteti velük az ősi várost. Átmenő külföldi forgalma igen jelentős.

3. 700 éves jubileumára a város serényen, szerényen, de nem szegényen készült. Ennek illusztrálására említjük meg az 1869-ben alakult és a *Hazafias Népfront* által ismét életre hívott *Soproni Városszépítő Egyesület* 1976. évi munkáját. Emléktáblát helyeztek el az első soproni Munkásotthon, valamint *Gergely Sándor* emlékére. Restaurálták *Gyóni Géza* és *Washington* emléktábláit. Elkészítették a Soproni Hegység tájvédelmi körzetté nyilvánításához szükséges tanulmányterveket. A város legszebb részeiről fényképes tablókat állítottak össze, ezeket Sopron különböző részein helyezték el. A *Virágos Sopron* mozgalom keretében 3400 rózsatövet ültettek ki. Restaurálták az egyik leghíresebb műemléket a *Pihenőkeresztet*, környékét pedig parkosítják. Helyreállították és ismét üzembe helyezték a város egyik régi időjelzőjét, több műemléket kijavíttattak stb.

A jubileumi év programjára a változatosság és a sokoldalúság jellemző. Ezekből kívánunk a következőkben ízelítőt adni.

A politikai, társadalmi rendezvények közül kiemeljük, hogy február 4—6-ig Sopronban tartották a könnyűipari ágazat ifjúsági parlamentjét. Március 15-én került sor a Forradalmi Ifjúsági Napok városi megnyitójára, 20-án a fiatalok emlékülést rendeztek a Kommunista Ifjúsági Szövetség két évtizedes jubileumára. Április 1-én — a város felszabadulásának évfordulóján — a megyei felszabadulási ünnepség keretében került sor az ünnepi tanácsülésre, emlékplakettek kiosztására. 2-án országos hírlap- és szakfolyóirat-kiállítást és tanácskozást rendeztek. A VI. Országos Diáknapokat április 28. és május 2. között rendezték meg. Június 7—11-ig országos úttörő őrsvezető találkozó zajlott, július 1—3 között pedig az V. Soproni Ifjúsági Napok keretében kerül sor a történelmi városok ifjúsági találkozójára. Július 9-én itt avatják majd az új MÁV-tiszteket, 11-én pedig a Honvédelmi Minisztérium összevont tiszthelyettes-avató ünnepségét tartják. Augusztus 20-án az alkotmánynapi ünnepség megyei rendezvényeinek is Sopron lesz a gazdája. Szeptember 19-én a Széchenyiről elnevezett szocialista brigádok a Nagycenki Múzeumban tartják II. országos találkozójukat. Az év folyamán rendezendő állami és nemzeti ünnepeink különös hangsúlyt kapnak.

Győr-Sopron megye városai külön programot állítottak össze az ünneplő testvér tiszteletére. Április 12—16-ig Mosonmagyaróvár, május 16—21-ig Csorna, június 24—

29-ig Győr, szeptember 25—30-ig Kapuvár köszönti Sopront a *Hazafias Népfront* városi bizottságai *rendezésében.*

A kulturális rendezvények közül január elején került sor Németh László Széchenyi c. drámájának bemutatójára, február 4-én pedig Sopronban tartották a Mezőgazdasági Könyvhónap országos megnyitóját. Ezt követően havonta rendeznek a városban országos jelentőségű kulturális találkozókat, sőt néhány nemzetközi seregszemlét is.

A jubileumi évre tervezett 22 kiállítás közül felhívjuk a figyelmet a *3000 év a Borostyán út mentén* című állandó kiállításra, a *Sopron ipara, megyei kisiparosok és kézműiparosok* kiállítására (június 24—július 11), a Magyar Vendéglátóipari Múzeum étlap- és menükártya-kiállítására (június 24—július 11). Július 9-től állandó kiállításon látható a *Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút története.*

Dr. Hiller István

A győri Streibig nyomdáról 250 év távolából

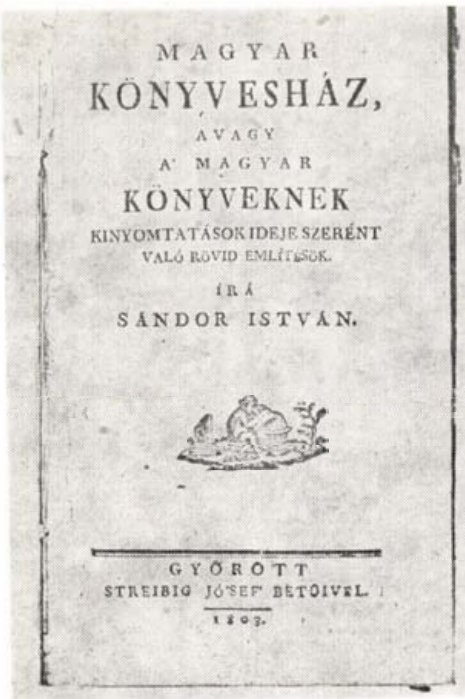
1727-ben kezdte meg működését Győrött a Sopronból áttelepült *Streibig József Antal,* amikor kiadta kétnyelvű, előjegyzéses, nagyalakú naptárát, s megvetette az alapját annak a nyomdának, amely azután 1850-ig folyamatosan működött. S bár a család egymást felváltó nemzedékei nem egyformán voltak értékesek, működésük mégis alapvető jelentőségű volt Győrött az írás-olvasás kultúrája, a közművelődés vonatkozásában. Olyan, amely méltán váltott ki országos figyelmet. Hiszen kiadványai a XVIII. század végén és a XIX. század elején — ezt megelőzően pedig a második és harmadik kiadások egész sora azokból a művekből, amelyeknek az újrakiadásai forrásértékűvé emelték a vállalkozást —, vagy az első vidéki magyar nyelvű napilapnak, a *Hazánk*nak megjelentetése: hű tükrei annak az előremutató nemzeti törekvésnek, amely az akkori évtizedeket áthatotta és amely lelkesítette azokat, akik végső soron a megfogalmazói, szószólói és cselekvő részesei is voltak a korszak haladásának.

A *Streibig*-dinasztia általában azzal a tiszta szándékú elhivatottsággal és megszállottsággal dolgozott, küzdött és nyomorgott, mint *Misztótfalusi Kis Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bél Mátyás* vagy az 1550-es években *Huszár Gál.* Küldetést vállalt, hogy szolgálja a magyar nép művelését és művelődését. S ez még a műfajilag viszonylag nem nagyra becsült naptárakban is megfogalmazódott. 1753-ban például — szóveghű közléssel — így:

„Evel fejezem bé Kalendáriumomat, a késedelmes gyarló Magyarsággal lépő pennámat meg-állitom; noha tudom, hogy lesznek némellyek, az kik a nélkül is sebesen folyását is meg-gátolják ítéletekkel, a kik tudniillik efféle ujsághoz örömest köszörülik nyelveket... De ezek ne-tekintsék az én egygyügyüségemet, se ne dorgállyák sovány Magyarságomat, hanem inkább fontollyák meg Nemzetségemhez való jó akaratomat és a közönséges jónak szolgálattyában való igyekezetemett, a ki meg nem áll, még vékony erőm engedi. Mert látom, hogy a Magyaroknál nagy fogyatkozások vannak, efféle oktató Magyar könyvekbül, nem is tudom, hogy valaki derekasan írt volna errül a meteriárul. Azért én-is tellyes szívvel, és igaz jó akarattal igyekeztem kedveskedni nekiek: kévánván, hogy ők-is igaz, és tiszta szemmel tekintsék munkácskámat..."

Túlzás nélkül megállapítható, hogy ez a befejező rész felér egy vallomással. Vallomás egy jó ügy érdekében megnyilvánuló tudatos törekvésről, amely a magyar nyelviségben akkor még nagyon is szűkölködő Győr polgárait ösztönözte nemcsak a hasznos, gyakorlati ismeretek elsajátítására, hanem a magyar nyelv művelésére, ápolására is. És ha az évszámot nézzük, az 1753-at, méginkább azt kell mondanunk, hogy Streibig Gergely e szándékával „késedelmes gyarló Magyarsággal lépő pennája" ellenére is megelőzte korát „sovány Magyarságával", a „Nemzetséghez való jó akaratával és a közönséges jónak", azaz a közjónak a szolgálatával.

A nyomda termékei között az első évtizedekben a *naptárak* és néhány *tankönyv* mellett általában az *egyházi vonatkozású művek* dominálnak. Ez természetes dolog, hiszen magának a nyomdának a léte is elsősorban az egyház kezében volt. S nemcsak az engedély vonatkozásában, hanem abban is, hogy munkával, megélhetési lehetőséggel is a klérus látta el. Így és ezért jelentek meg nagy számban a különféle prédikációk, szentírás-magyarázatok, halotti búcsúztatók. Említésre méltó közülük *Bod Péter* műve, a Szentírás értelmére vezérlő magyar kalauz c. munkája, amely 1746-

MAGYAR
KÖNYVESHÁZ,
AVAGY
A' MAGYAR
KÖNYVEKNEK
KINYOMTATÁSOK IDEJE SZERÉNT
VALÓ RÖVID EMLÍTÉSOK.
ÍRÁ
SÁNDOR ISTVÁN.
GYŐROTT
STREIBIG JÓSEF BETŰIVEL.
1803.

MAGYAR
KRÓNIKA.
ÍRTA
HELTAI GÁSPÁR.
NYOMTATTATOTT
KOLOSVÁRATT M. D. LXXIV.
MOST PEDIG ÚJONNAN
NAGY-GYŐRBEN
M. DCC. LXXXIX.
ELSŐ DARAB.
STREIBIG JÓSEF BETŰIVEL.

ban jelent meg, tehát nemcsak Kolozsvárott, ahogy a Magyar Irodalmi Lexikon írja. 1750-ben látott napvilágot a nagy egyházi és világi vihart kiváltó Enchiridion de fide című *Padányi Bíró Márton*-kötet, amelyben a szerző kitűnő irodalmi érzékkel s „dogmatikai és történelmi fegyverzettel harcolt a protestantizmus ellen", és amely miatt „a protestánsok Nagy Frigyes útján a pápánál emeltek kifogást a mű ellen". A protestálás következtében *Mária Terézia* meg is rótta Padányit, akit ugyanakkor becsült és kedvelt is, hiszen munkássága révén nevezte ki veszprémi püspökké. S ebbe a sorba tartozik a költő *Amade László* Ájtatos fohászkodás az jó hír, név, bötsületnek pártfogó patronussához címmel megírt imádságos könyve is.

Számos *természettudományos mű* is elhagyta a Streibig-nyomdát. Megemlítjük az 1742-ben kiadott orvosi munkát: „Chirurgiai utasítás, mellyben az egész anatomia orvoslása... rövid kérdések által magyaráztatott és most elsőben magyar nyelven kibotsátatott Miskoltzy Ferenc győri chirurgus által..." A francia eredeti tehát magyar nyelven vált „elsőben" jobban hozzáférhetővé.

Helytörténeti szempontból figyelemre méltóak a *város történetével foglalkozó kiadványok*. A négyéves török uralom (1594—98) felidézése közkedvelt téma volt. 1747-ben *Kováts István László* írását, 1756-ban *Sebő Mihályét* adta ki a nyomda, majd három évvel később *Hermán József* munkáját ezen a címen: A gyalázatos egyenetlenség és ditsőséges egyesség, mellyet a török pogány igájából ki-szabadult Győr városa vissza-vételének örvendetes emlékezete napján élő nyelvel magyarázott...

A történelmi tárgyú kiadványok sorában megkülönböztetett helyet foglalnak el azok a művek, amelyekkel kapcsolatban vitáznunk kell bizonyos Streibiget lebecsülő megnyilatkozásokkal. Ez még nem a „nagy" korszak, ám jelentős mind nyomdatörténeti, mind pedig irodalomtörténeti és művelődéspolitikai szempontból. Második vagy harmadik kiadásaival a három-, kettő-, és egyszáz évvel előbbeni első kiadásokat pótolta, hiszen azok vagy elkallódtak vagy elhasználódtak a háborúkkal terhes évtizedekben, századokban; a nyilván csekély példányszámok ennek a feltevésnek a valószínűségét csak erősítik. Az újrakiadások tehát — mint utaltunk rá — forrásértékűvé váltak. 1755-ben *Brodarics István* leírását adta ki a mohácsi csatavesztésről, 1766-ban *Thuróczi János* Chronica Hungarorum-át, 1789-ben pedig *Heltai Gáspár* kétkötetes Magyar Krónika-ját. És ezek a megállapítások vonatkoznak a valamikori győri tanár, majd kollégiumi igazgató, *Lippai János* Posoni Kert című művének a második, 1753-as ki-

adására is. A magyar természetrajzi irodalomban a szakemberek szerint ez a mű alapvető, a kertészeti szakirodalomban pedig a kezdet; Lippai volt „az első pomológus" és ő az, akinek „műve két évszázadon át az egyetlen magyar nyelvű szakkönyv, amely nyelvművelési szempontból is értékes".

A századforduló a „nagy" korszak. Ez csak a neveket számítva is kétségtelen: *Péczeli József, Révai Miklós, Faludi Ferenc, Fábchich József, Rát Mátyás* (ő ragaszkodott a „h" nélküli alakhoz!) munkáiról van szó. Vagy hivatkozhatunk *Sándor István* Sokféle című köteteire, nem utolsó sorban pedig Magyar Könyvesházá-ra, az első magyar nyelvű bibliográfiára. És említsük meg *Kovács Pál Rupert* bencést is, aki azért adta ki Magyar Példa és Közmondási c. könyvét, mert „a példa és köz mondások mindenkor nagy betsületben tartattak minden Nemzetségnél... A Magyar Nyelvben nem igen ritkábbak a példa, és köz mondások, mint akár melly nyelvben, amelly nálam esméretes. Azért úgy ítéltem, hogy talán nem vesztegetem heába tentámat, ha én is Anyai Nyelvemen innen-onnan öszve szedegetem a Magyar példa s köz mondásokat, s azokat a Magyar nyelv szeretőkkel közlöm..." A műről „honismereti" szempontból még annyit, hogy gyűjtésében számtalan Győr környéki közmondás is van, bizonyítva, hogy egyik forrása a saját gyűjtésű anyag volt.

A XIX. századból is több mint 500 Streibig-kiadvány van birtokunkban. Közöttük igen sok a gyakorlati élettel összefüggő, mint a *Márton Gábor* tollából származó Gazdaságos méhtartás című vagy *Zsoldos Gábor* versekbe foglalt Egésség regulái... címet viselő kötet; de közérdeklődésre tartott és tarthat ma is számot az olyan szociográfiai vonatkozású kiadványok sora, mint például A mester-emberek mívjei és szerek árának... Győr vármegyében az 1818-dik esztendőben lett meghatározása, vagy ugyanebben az évben a Tekéntetes Nemes Győr vármegyének 1818-dik esztendőben tartott közgyűlése alkalmatosságával a tselédek és napszámosok bére... címűek. Azután e sorba sorolhatók a röplap jellegű munkák, mint például a szőlőműveléssel kapcsolatos A Somlai Táj, vagy is az eltalált természetes Champaner főcímű kiadvány, amely arról ír, hogyha „Ambár későn is, tsakugyan üdeje, hogy a Magyar is kedves Honnyában a természetnek elrejtett drága kintseit szemügyre vegye és felfedezze..."

És végül: a Streibig nyomda terméke volt a német nyelvű Vaterland c. napilap, amely már kezdettől — 1843 — igyekezett *hazai* lenni, vagyis megfelelni a reformkori követelményeknek és maga a fűszerkereskedő kiadó, *Noisser Richard* kezdi meg a tárgyalásokat a lapnak magyar nyelvűvé való átváltoztatására. Így jelent meg azután 1847-ben január másodikán a Hazánk, *dr. Kovács Pál* szerkesztésében.

A Hazánk-nak „derék dolgozó társa" volt *Petőfi Sándor* és a napilap értékét öregbíti a tény, hogy a költőnek 27 versét közölte le elsőként, amelyek között van például az Egy gondolat bánt engemet...., A XIX. század költői, meg a Magyar vagyok című. És leközölte a *Kerényi Frigyes*hez címzett Uti leveleket is Kovács, aki egyik felfedezője, majd barátja és csodáló tisztelője volt Petőfinek. Se szeri, se száma lapjában a Petőfivel foglalkozó írásoknak. A Kovács Pál által szerkesztett Hazánk a Streibig-nyomdának olyan vállalkozása volt, amely egymagában is elegendő volna a „jeles" minősítésre. Nemcsak Petőfi megjelentetése fémjelzi ezt, hanem a korszakot regisztráló és az akkori magatartást tükröző cikkek is, amelyek a haladást, a nemzeti törekvéseket szolgálták. Íme néhány mondat az utolsó számokban megjelent szerkesztői vallomásból:

„A közel napok rohanó perczeiben századokat élt át az emberiség. A történet könyveiben több lapot írt be a musa. E lapok lőnek a megszabadult népek szentírásai. E szentírásban magasnak, nagynak hirdettetik az igaz isten neve. Ez az isten a szabadság...

Es... lelkünkben még inkább megerősödött a meggyőződés, hogy a férfi legyen erős mint a cser, melly ezer karral várja be a fergeteget s zúgó lombjait ha megszaggatja is a zivatar, de fejedelmi derekját meg nem hajthatja.

Ez volt a múltban meggyőződésünk... Ez legyen a jövőre programunk."

1848. augusztus 10-én jelent meg az utolsó szám: a reakció győzött, ám az igazságot a lapot üdvözlő *Irinyi József* szép gondolatai tartalmazzák:

„Üdvezlégy szép *Hazánk*, legszebb ajándoka Győrnek, mi ez, az év küszöbén a nemzetség oltárára tehete; üdvezlégy szép virága ez évnek, melly a honnak olly bő gyümölcsözést ígér! — Uj pályádhoz, mellyen a rózsa bokrok közt a tövis koszorúk sem fognak hiányzani, azon óhajtással járulok, hogy légy szilárdá, kitortóvá, erőssé s hatalmassá. Legyen e haza felvirágzása s törekvéseid eszménye..."

A nyomda, amely 250 évvel ezelőtt kezdte meg működését, 123 éven át volt a város művelődésének egyik központja és segítette, támogatta azt a nagyszerű művelődési folyamatot, amely jellemezte a mozgalmas századokat.

Pernesz Gyula

Rákóczi szökése a bécsújhelyi börtönből

1701 április 18-án nagysárosi várkastélyában császári parancsra letartóztatták *II. Rákóczi Ferencet*. A Salm-ezred katonái kiterjedt biztonsági intézkedések közepette Bécsújhelyre vitték, ahol május 29-én a várnak ugyanabba a szobájába zárták, ahonnan anyai nagyapja, *Zrínyi Péter* 1671-ben a vérpadra lépett.

Ezt a sorsot szánták a fiatal, 25 éves hercegnek is. Felségsértéssel és hazaárulással vádolták, azzal, hogy idegen hatalommal együttműködve fegyveres fölkelést tervezett a császár ellen. A vád tanúja az a *Longueval* nevű francia származású császári tiszt volt, aki Rákóczi bizalmába férkőzött, s akire a francia királyhoz intézett levelének kézbesítését bízta. Longueval a császári udvarba vitte a levelet, hozzátéve, hogy Magyarországon összeesküvés van születőben, amelynek feje Rákóczi. A későbbi fejedelem hiába tagadott, hiába tiltakozott ellene, hogy idegen törvények alapján idegen bíróság elé állítsák.

Az első hetekben embertelen körülmények között tartották, roppant szigorú felügyelet alatt. A vár kapitánya, *Lehmann Gottfried*, személyesen ellenőrizte minden percét, s étkezésein is jelen volt, nehogy becsempészett levélben vagy szóban bárkivel is érintkezzék. Szigora csak akkor enyhült meg, amikor az angol és a porosz király bécsi követeinek leveleiből — amelyeket Rákócziné küldött meg férjének — meglepődve látta, hogy az említett uralkodók együttérzésükről biztosítják az asszonyt és közbelépésüket ígérik ártatlanul fogva tartott férje kiszabadítására. A Hessen-Rheinfelsi hercegi családból származó Rákócziné ugyanis, felhasználva a rokonság és a családi ismeretség szálait, ura elfogatásának hírére az európai uralkodók segítségét kérte, s azok írásban utasították követeiket, hogy emeljenek szót a bécsi udvarnál. Lehmann porosz volt, s nagy hatással volt rá, hogy királya személyes közbelépését ígéri az őrizetére bízott fogoly ügyében. Ettől kezdve megenyhült Rákóczi iránt, beszélgetett a fejedelemmel, akinek sikerült őt meggyőznie ártatlanságáról, és sorsa együttérzést keltett benne. Annyira, hogy — amint Rákóczi később Vallomásaiban följegyezte — „nem egy ízben kifejezést adott részvétének és azon meggyőződésének, hogy a szabadulás órája hamarosan ütni fog".

Rákóczi világos, ablakos szobába került, olvasnivalót, tintát, papirost és rajzeszközöket kapott, rendszeres munkával lefoglalhatta magát; arra azonban, hogy perében fölmentsék, egyre kevesebb valószínűség mutatkozott. A külföldi hatalmak követei is megelégedtek az egyszeri látszat-közbelépéssel. Ilyen körülmények között Rákócziban mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy életét csak szökéssel mentheti meg.

Szándéka váratlan segítséget kapott az európai diplomáciai helyzet alakulásától. Már készülődött a nemsokára kis is robbanó nagy európai háború, melyben a Habsburgoknak a francia királlyal kellett a spanyol trónért és az egész spanyol örökségért megküzdeniök. Mindkét fél lázas diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy a szomszédos és a távolabbi államok között szövetségeseket szerezzen magának, s éppen nem volt közömbös, hogy az angol és a porosz király melyik táborhoz csatlakozik. Rákóczi ügye kezdett kényelmetlenné válni: ha elítélik és kivégzik, ezzel esetleg eltaszítják a szövetségtől a felesége révén rokon házakat. Szabadon engedni nem kevésbbé lett volna kínos, mert ez a császári udvar vereségének nyílt beismerését jelentette volna. Mindezt végiggondolva, a jezsuita *Wolf* páterben, aki a császár egyik legbizalmasabb embereként a nagypolitika titkos irányítását is a kezében tartotta, az a meggondolás született: egyetlen megoldás, ha Rákóczit szökni engedik. A Bécsben tartózkodó Rákóczinénak ezügyben személyesen adott biztatást, ugyanakkor a bécsújhelyi jezsuiták révén a buzgó Lehmann kapitánnyal azt sejtették, hogy az udvar is meggyőződött Rákóczi ártatlanságáról.

Rákócziné, aki egy idő óta a bécsújhelyi jezsuita rendház főnökén keresztül levelezett férjével, aprólékos gonddal készítette elő a szökést. Tervének megnyerte Lehmann kapitány öccsét, aki zászlósi rangban egy dragonyos ezredben szolgált, s az ő segítségével október 31-én személyesen is találkozhatott férjével, amikor is apróra megbeszélték a teendőket.

A szökés körülményei kalandregénybe illők, sikere nem kis részben Rákóczi bátorságán és lélekjelenlétén múlott. Kezdetben arra gondoltak, hogy a fejedelem a várárokra néző ablakon át szökjék, kötélen leereszkedve a többemeletnyi mélységbe, Rákóczi azonban célravezetőbb, de vakmerőbb utat választott: azt, hogy álruhában az őrség előtt kisétál.

Vállalkozása nem jól indult. November 8-án délután Rákóczi megbízta apródját, hogy a vár oldalkapuján surranjon ki és várjon rá a városfalakon kívül, a patak gázlójánál. Az apród azonban hamarosan visszatért, mert a kapu zárva volt. Akkor menjen a főkapun, rendelkezett Rákóczi, s az őrségnek mondja azt, hogy az ura beteg, a jezsuita gyóntatóért megy. „Hozzátettem — olvassuk Rákóczi Vallomásaiban —, hogy ha ki tud menni a város kapuján, mondja az őrtálló katonáknak, hogy ő Castelli-ezredbeli tiszt, hogy dragonyosa részegen elmaradt a korcsmában; ha jönne, mondják meg neki, ő már előrement." Ezután átsurrant a kapitány szobájába, ahol átöltözködött dragonyosi ruhába.

De folytassuk tovább Rákóczi szavaival, aki Vallomásaiban így írta le, ami ezután történt.

„Csak Lehmann kapitány, öccse, meg én voltunk a szobában, amikor váratlanul a várőrség zászlótartója állított be, oly hirtelenséggel, hogy alig értem rá Lehmann öccsével a spanyolfal mögé húzódni. A zászlótartó nyers és előrehaladott korú ember volt; a közlegénységből serény magatartásánál fogva léptették elő tiszti rangra. Nem sejtett jöttétől Lehmann megrettenve, elkezdett hebegni és fulladozni, teljesen elvesztette az eszét. Aztán az asztalhoz futott, és oktalan cselekedettel eloltotta a gyertyát, ezzel és zavarával csak növelve velem elrejtőzött öccsének, egy alig 18 éves gyereknek a félelmét; már ez is nagyokat kezdett sóhajtozni, és zavart suttogással kérdezte tőlem, mit tegyen. Majdnem negyedóráig tartott ez, mígnem a kapitány is visszanyervén lélekjelenlétét, megkérdezte a zászlótartót, nem akarja-e vele együtt meglátogatni a többi foglyot. A kérdésre feletet sem várva kimentek mind a ketten.

Én sem tartottam tanácsosnak a további fejleményeket megvárni. Megparancsoltam az ifjú Lehmannak, hogy menjen előre, magam pedig egy zsákot, melybe a katonaköpenyeket szokták tenni, vállamra vetve, nehézkes léptekkel követtem őt. Végig kellett menni a folyosón, amely a belső vár körül húzódik és ezen vigyáztak a velem együtt raboskodó nemesek őrei, akik egymásról gyújtották meg fáklyáikat és szemközt jöttek velem. Én azonban befeketítvén szemöldökömet és bajuszomat, bátor és komor ábrázattal nézve reájuk, lépkedtem előre; így hét őrségen áthaladva, kijutottam a várból, az előttem menő fiúval együtt.

Kiérve gyorsítottam a lépteimet, és hamarosan eljutottunk az özvegy házához, ahol Lehmann a lovat hagyta. A zsákot felkötve a nyeregbe, lóra szálltam, Lehmann pedig megállapodás szerint visszamaradt, hogy a városon kívül rá váró parasztszekérre ülve feleségemnek hírül vigye szerencsés kiszabadulásomat, majd pedig sietősen Brandenburgba menjen, saját érdekében. Én tehát lóra ültem, és azt hittem, tudom az utat a kapuhoz ebben az ismeretlen városban, de nem tudtam. Utcáról-utcára bolyongtam, eltévedtem a szűk utcákon, míg egyszercsak azt vettem észre, hogy a vár felé haladok. A szembejövőket nem mertem megkérdezni, nehogy gyanút keltsek, ezért a részeget színleltem és a lovon majd jobbra, majd balra dülöngélve népies nótákat énekeltem, a részeg ember rekedt hangján. Ekkor váratlanul a fiatal Lehmannal találkoztam, aki visszament oktalanul a várba, hogy bátyjával tudassa szerencsés távozásomat; ő, amint arra haladtam, füttyentéssel figyelmeztetett és karja felemelésével mutatta a kapuhoz vivő utat. A gyertyák már város szerte kigyulladtak, és én éppen abban a szempillantásban értem a kapuhoz, amikor a rendes szokás szerint az őrök fegyverbe álltak és egyik őr a sorompót levonta, hogy lakattal lezárja. Elrémültem, amikor az egyik őr megszólít, kérdezvén, hogy vajjon a Castelli dragonyosok közül való vagyok-e, mert kérte őket a kapitány, mondanák meg az utána érkező dragonyosnak, hogy ő már elment. Amikor erre ruhám megmutatásával és mámoros hangon válaszoltam, felemelte a sorompót és az átjárást szabaddá tette. Így a tőr elszakadt, megszabadultam. Hamarosan ráleltem a gázlónál várakozó apródomra."

Vaksötét éjszakában, hamarosan zuhogó esőben, a Fertő mocsarai közt haladtak északkelet felé, a Csallóközön, a Szepességen keresztül Lengyelországba, Krakkóba,

majd onnan tovább Varsóba. November 24-én, Varsóban, Rákóczi találkozott *Bercsényi Miklóssal.*

A fejedelem szökése még aznap este kitudódott. Lehmann kapitány maga is futni akart, de elfogták. Haditörvényszék elé állították, s a szökésért minden felelősséget rá hárítva, kegyetlen halállal lakolt. Testét felnégyelték és elrettentő példaként a városkapukra szögezték; Rákóczi fejére vérdíjat tűztek, mindez azonban már csak a látszat megmentését szolgálta. Évek múlva az egyik portyázó kuruc csapat Magyarországra hozta Lehmann testének egy darabját, s Kőszegen illően eltemette. Sírja ma is látható a temetőben. Rákóczi pedig felkutatta a kapitány Brandenburgban élő édesanyját és gazdagon megjutalmazta.

Benda Kálmán

A mohácsi csatatér további kutatásainak lehetőségéről

Élte kies tavaszán kora sírt hány ifjú találа,
Kit nemrég az öröm lágy öle ringata még . . .
Kisfaludy Károly Mohács

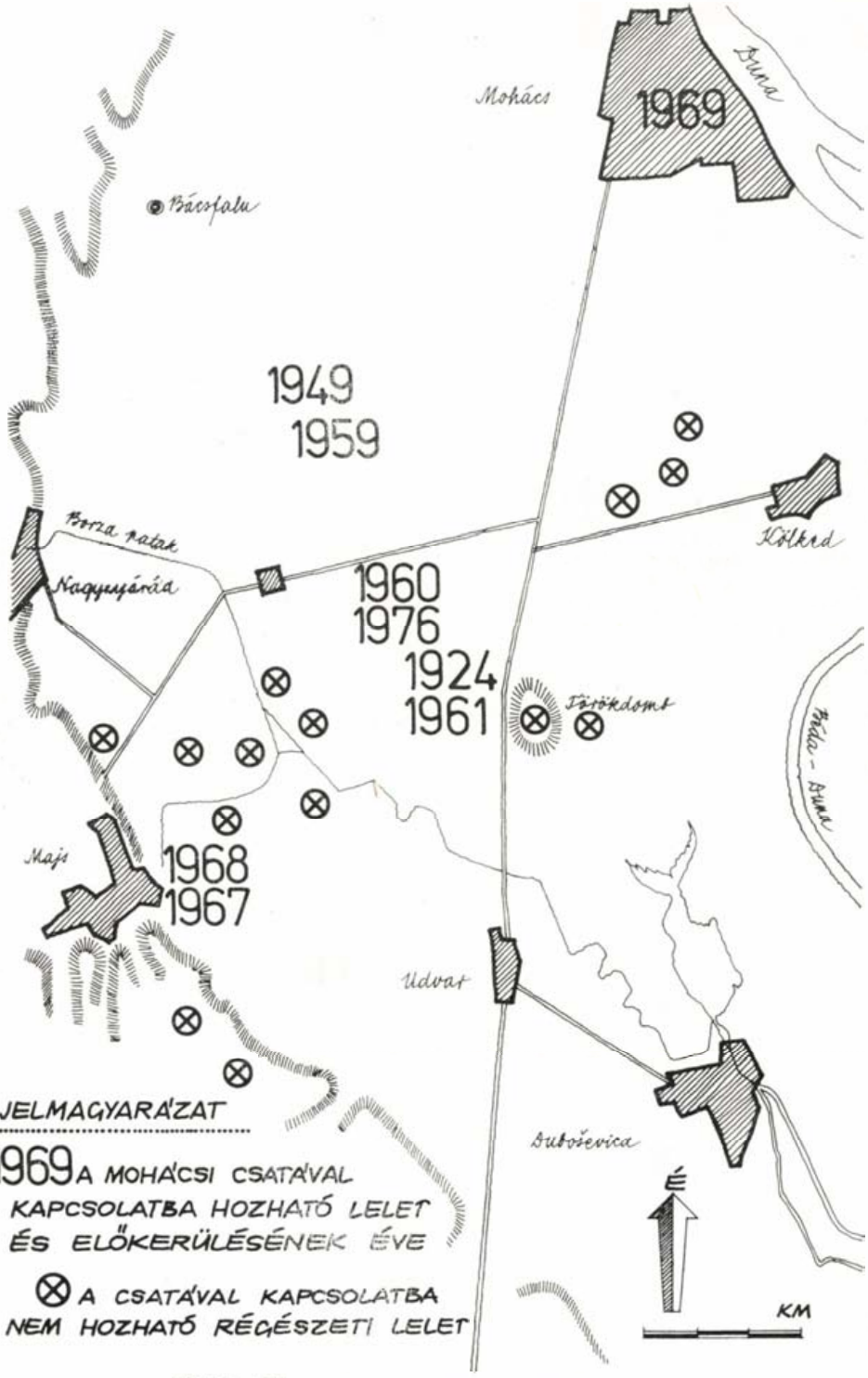
1. A mohácsi csata 450. évfordulója jelentős szellemi energiát szabadított fel a honismereti mozgalomban. Tapasztaltam, hogy nemcsak Mohács város apraja-nagyja, de országszerte, sőt határainkon túl is számos szakkör, klub, iskola vagy éppen alkalomszerűen összegyűlt hallgatóság igényelte a szakemberek előadását, az új kutatási eredmények megismerését. A hullámok még mindig gyűrűznek: a szakfolyóiratok, népszerűsítő kiadványok és más fórumok egyaránt napirenden tartják a kérdést, sőt időszakonként a tömegkommunikáció csatornáin is adnak tájékoztatást, körképet a mohácsi kutatásokról. Ezek között a *legkézenfekvőbb eredményt* a régészek mutatták fel: öt tömegsírban mintegy ezer csontvázat találtak. Nem is volt vitás, hogy a létesítendő Emlékpark a tömegsírok köré épüljön: a nemzeti kegyelet lerovásának ennél alkalmasabb módja aligha lett volna.

Egészen más kérdés, hogy *mennyivel vitte vagy viheti előrébb a csata történeti kutatását* a régészeti módszer alkalmazása és annak leglátványosabb eredménye: a tömegsírok feltárása? Ezt illetően nemhogy a szintetizáló tanulmányok szerzői, de még a régészek *sem jutottak egységes vagy végleges álláspontra.* Talán ez a helyzet járult hozzá ahhoz, hogy az évforduló kapcsán rendezett vitákon, a megjelent írásokban és más alkalmakkor a régészet eredményei nem a súlyukhoz mérten szerepeltek. Ellentmondások, olykor a szakmai szempontokat kellőképpen fel nem mérő cikkek, híradások is bonyolították a helyzetet. Nem járult hozzá a megoldáshoz, hogy a *csatateret ásató régészek közül* csaknem kizárólag *Papp László munkásságát és eredménynek vélt feltételezéseit* hangoztatták. Elgondolásainak kritikus pontjai úgyszólván feledésbe merültek és figyelmen kívül maradtak a nála korábban ásatók vagy a vele vitatkozók nézetei.[1] Ily módon eltúlzott hangsúlyt kapott a tömegsírok feltárása, mint régészeti bizonyító módszer és mint további lehetőség. Pedig, véleményem szerint[2], újabb tömegsírok felkutatása és feltárása *nem visz közelebb a csata megismeréséhez* és egy ilyen munka *messze meghaladja a mai magyar régészet teherbírását!* De ha nem a tömegsírokat keressük, akkor milyen objektumok feltárásával lendítheti tovább a régészet a (had)történeti kutatást? A válasz megalapozásához vizsgáljuk meg a két tudományág kapcsolatát.

2. A mohácsi csatára vonatkozó írott, hiteles forrásaink száma szokatlanul magas. Fennmaradt a csatát túlélő kancellár, *Brodarics István* rendkívül lelkiismeretes, átlagon felül pontos és szép leírása.[3] Igen értékes adatokat gyűjtött össze az egy nemzedékkel később élt *Istvánffy Miklós* is, aki feldolgozta szemtanúk élményeit is.[4] Az ellenfelet öt szemtanú és egy, a nagyapjától hallott emlékeket rögzítő török elbeszélő

---

[1] Ilyen szemlélet jellemzi a napilapok mohácsi tudósításait, de némely szakmai írást is. Annakidején **Papp László** is szükszavúan értékelte a korábbi ásatásokat, a vitacikkre nem reagált.
[2] **Marosi Endre:** A mohácsi csatatér helymeghatározásához. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK). 1974. 4. sz. 649—650. old.
[3] Legpontosabb magyar fordítása: **Szentpétery Imre:** Brodarics históriája a mohácsi vészről. Bp. Lampel Róbert, é. n. (Hasonmás: Zrínyi Katonai Kiadó, 1976.) 68 old.
[4] Magyar kiadása: **Istvánffy Miklós:** A magyarok történetéből. **Juhász László** ford. Magyar Helikon, Bp. 1962. 105. és köv. old.

Térképvázlat a mohácsi régészeti feltárásokról
(Készítette: *Csicsery János*, tervezte: *Marosi Endre*)

forrás képviseli.[5] E fő forrásainkat kiegészítik más kortársi jelentések, krónikarészletek, levelek, históriás énekek. Mindeme források már ismertek voltak a XX. század első felében és számuk — vélhetőleg — a távolabbi jövőben sem gyarapszik. Ezek alapján kirajzolódik a *hadjárat eseménytörténete, a csata menete és számos apró részlete.*[6] Napjaink kutatása mindenekelőtt a *nemzetközi összefüggéseket* tárta fel és a magyar politikai *felelősséget* vizsgálta árnyaltabban.[7]

A mégoly aprólékos és körültekintő történetkutatás sem hozott mindenre kiterjedő, végleges megoldást. Nem is hozhatott, mert írott forrásaink egy tekintetben egyaránt hézagosak: nem adnak támpontot a csata küzdőterének meghatározásához. (Miért is adtak volna?) Egyetlen ilyen adat van: Brodaricsé, aki megnevezi Földvár falut, ahol a csata végefelé látta a szultánt és a janicsárságot, valahol a csatateret övező dombvonulat lejtőjén. A csatatér azonban irdatlanul nagy: ma kutatható része kb. 20 km², azaz húszmillió négyzetméter. Csupán Brodarics adatából nem lehet azonosítani a falu helyét, enélkül pedig csak latolgathatjuk, hol is történt az összecsapás?

Azt mondhatni, hogy az írott források alapján a történetkutatás megrajzolhatja a nemzetközi és a belpolitikai összefüggéseket, jellemezheti a főbb személyiségeket, a hadtörténészek leírhatják a háborút, a hadjáratot, sőt a csata egyes szakaszait is. Az *utóbbi kérdésben* viszont csak *feltételezésekre* juthatnak, amelyek próbája, *bizonyítása csakis tárgyi forrásokkal történhet.*

3. Mi lehet a bizonyíték? Kézenfekvő, hogy a hiányzó láncszem, vagyis a *Brodarics által bizonyosan látott* és Földvárnak nevezett falu feltárása. Ezt az elvi útmutatást először *Gergely Endre* fogalmazta meg.[8] Ő volt az első, aki régészeti feltárásokat végzett a csata tisztázása érdekében.[9] Habár munkássága csaknem feledésbe merült, vagy legfeljebb általános megjegyzésekből ismert, *az ő ásatásai és terepbejárási eredményei alapozták meg* a máig is folytatódó kutatásokat. Gergely mutatta ki elsőként, hogy a csata nem Mohács városa közelében, hanem a dombvonulat előterében zajlott le. Hangsúlyozta, hogy *Földvár megtalálása* a fő kutatási feladat és nem végezhető el másképp, mint a síkság *település- és úthálózatának meghatározása keretében.*

A tömegsírok megtalálását csak véletlenszerűen tartotta lehetségesnek és joggal említette: ilyen véletlen nem vinné előbbre a kutatást. Gergely Endre gyakorlati tevékenysége is jelentős. Olyan lelőhelyeket fedezett fel és — részben — ásott meg, amelyek fontos eredményei vagy előzményei a régészeti kutatásnak. Elsőként figyelt fel Lajmér-puszta középkori nyomaira, ahol Papp László később feltárta a csata első három halottját. Gergely ásatott először azon a lelőhelyen, ahol később Papp László középkori temetőszelvényt tárt föl és megtalálni vélte (egyébként aligha igazolhatóan) Földvárat. Gergely Endre járta be elsőként (*Halmay Barnával*[10] közel egyidőben, tőle függetlenül) a déli dombvonulatot és teraszt és ő hívta föl a figyelmet a vízmosásokra, a lehetséges figyelőpontokra.

Gergely Endrének ásatásokra és terepbejárásaira alapozott elvi állásfoglalása nyilvánvalóan helyes. Ha felderítjük a mohácsi síkság település- és úthálózatát, azon belül nagy valószínűséggel meghatározhatjuk a Brodarics által látott falu helyét, rögzíthetjük a csata küzdőterét, csaknem véglegesen leírhatjuk a csata mozzanatait, megállapíthatjuk *Tomori* és társainak felelősségét. Ezen a nyomon indult el *Gyalókay Jenő* (anélkül, hogy Gergely érdemeit méltatta vagy legalább kellőképpen mérlegelte volna), sőt — kimondva-kimondatlanul — *Papp László* is, aki az eddigi legjelentősebb régészeti eredményt érte el. 1959—1971 között, úgyszólván egészsége feláldozásáig folytatta kutatásait. *Legfőbb eredményeként* nagy lépéssel vitte előre a településhálózat rekonstruálását: ha minden erejét és idejét erre a munkára összpontosíthatta volna, talán sokkal közelebb járnánk a valóság megismeréséhez.

---

[5] E török forrásokat kiadta **Thury József**: Török történetírók. II. k. Bp. 1896.

[6] Az első időtálló tanulmányt **Gyalókay Jenő** adta közre. Megjelent: Mohácsi Emlékkönyv. Szerk.: **Lukinich Imre.** Bp. 1926. Őt — és Papp László időközben megjelentetett részeredményeit — számottevően módosította **Bende Lajos** (A mohácsi csata. HK 1966. 532—567. old.). A legújabb összefoglaló tanulmány: **Perjés Géza:** A mohácsi csata. HK 1976. 3. szám 427—466. old.)

[7] Mintaszerű összefoglalást nyújtott **Szakály Ferenc:** A mohácsi csata (Sorsdöntő történelmi napok). Bp. Akadémiai Kiadó, 1975. 141. old.

[8] **Gergely Endre:** Ásatások a mohácsi csatatéren (1925—1926). Megjelent a Mohácsi Emlékkönyvben. 349. old.

[9] A régészeti kutatástörténetről 1976. augusztus 27-én, a mohácsi emlékülésen tartottam előadást. Kéziratom a szerkesztés alatt álló Mohácsi Emlékkönyvben jelenik meg: A mohácsi csatatér régészeti kutatásairól. Bp. 1976. 28. old.

[10] **Halmay Barna:** Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen, 1926. 83. old. — Könyvét általában vitatják, több megfigyelése azonban ma is helytálló.

[11] **Papp László:** A mohácsi csatahely kutatása. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1960. Pécs. 1961. 197—251. old.

Papp László 1960 szeptemberében a helybeliek útmutatása alapján bukkant az első két tömegsírra és ott mintegy 230 csontvázat tárt fel.[11] (Megbolygatásukat akadémiai bizottsági határozat tiltja.) A leletnek óriási visszhangja lett — szinte kényszerítette a régészt újabb tömegsírok keresésére. Papp azonban további kutatása során nem akadt újabb tömegsírra és már ez bizonyítani látszott: *a halottakat 1526-ban nem feltétlenül ott temették el, ahol elestek,* hanem mindenekelőtt ott, ahol erre természetes vagy mesterséges adottság nyílt, mint például a szekérvár maradványának ítélt I. számú tömegsír.[12] Ha viszont ez igaz, akkor a további tömegsírok keresgélése és feltárása csak a munkát növeli, ezzel szemben nem ad választ arra, hol zajlott le a csata és hol lehetett *Földvár.* Tárgyi bizonyítékok helyett tehát további feltételezések alakultak ki Papp Lászlóban, s ő haláláig hitt ezek valóságában. A csata menetéről alkotott véleményét is ilyen feltételezésekre építette, vagyis arra, hogy Brodarics látott egy falut, de tévedésből hitte Földvárnak, Földvár valójában a mohács—udvari műút közepe táján, a Papp által feltárt temetőrészlet körül lett volna; míg a Brodarics által látott falu Majstól délkeletre, a dombvonulat előterében, lejtőjén részben feltárt *Merse* falu volna. Ennek megfelelően a magyar sereg támadási iránya Sátorhely—Majs, a fő küzdőtér pedig a síkság délnyugati része lenne.[13]

Papp nézetét illetően vitának volt és van helye. Bizonyítatlan és valószínűtlen, hogy Brodarics tévedett volna — egész krónikájának ez lenne egyetlen földrajzi tévedése![14] Hasonlóképpen bizonyítatlan és csak kevéssé lehetséges, hogy Földvár a Papp László által feltételezett helyen feküdt volna.[15] Ehhez mérten ugyan részletkérdés, de tévedés, hogy a lejtőn általa megásott falurészlet Merse volt.[16]

Ezek után talán nem meglepő, ha a vitatott feltételezésekre alapozott következtetésekkel sem értünk egyet. Annál inkább nem, mert Papp László évtizednyi, több százezer négyzetméterre terjedő terepbejárása és szondázó régészeti kutatása sem talált bizonyítékot rá, hogy a magyar támadás iránya az általa vélt terepszakaszon[17] északkelet—délnyugat lett volna. Sőt, a rendelkezésre álló csekély erőforrások végsőkig tartó megfeszítése ellenére is *csak az irdatlanul nagy térség aránylag kis részét* kutathatta meg ténylegesen, anélkül, hogy ezeket a területeket teljesen, végérvényesen feláshatta volna. És miután saját feltételezését kívánta alátámasztani, régészeti munkássága nem terjedt ki arra a térségre, ahol — rajta kívül, Gyalókaytól napjainkig mindenki más szerint — a fő összecsapás lezajlott.

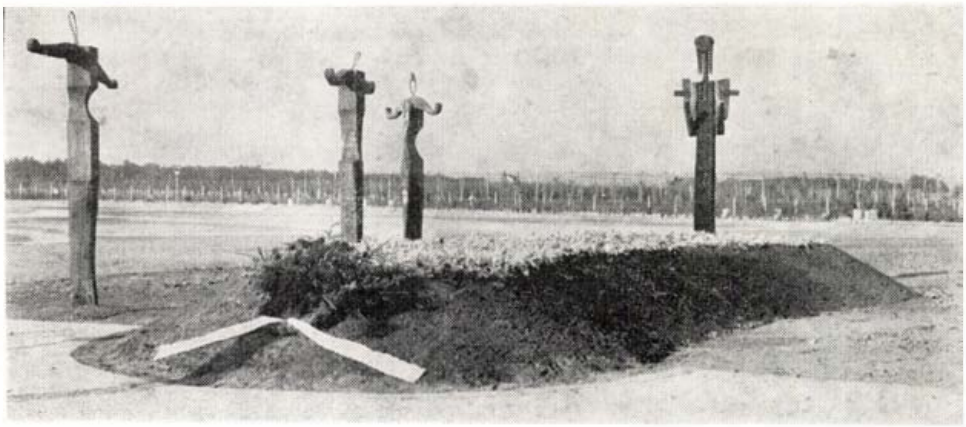
Összegezhetjük tehát, hogy mindeddig a régészet módszerével sem sikerült a végső bizonyíték megtalálása, a végleges álláspont kialakítása. Amint már Papp László is felismerte, tovább kellett bővíteni a csatatérre irányuló kutatásokat.

Erre az 1976-ban esedékes évforduló teremtett alkalmat. Hadtörténész, régész, geológus, térképész kutatók járták be és repülték be a csatatér központi részét, s minden elődjüknél alaposabban megismerték a terepet. E komplex kutatás eredményei részben előadásokon hangzottak el, részben napvilágot láttak,[18] részben pedig még érlelődnek.

E betervezett kutatás mellett azonban „terven felüli" ásatásra is sor került. Az Emlékpark kialakítása során, a hatalmas méretű földmunkák közepette három újabb tömegsír került elő, Papp László ásatásainak közvetlen közelében. Feltárásukat az évforduló szabta határidő szorításában, áldozatos munkával *Maráz Borbála* végezte el és tisztázott minden idevágó, lényeges kérdést. Azt tehát, hogy a tömegsírok a mohácsi csata halottait rejtik, számuk mintegy 7—800 (vagyis összesen immár mintegy 1000); a temetés módja mind az öt tömegsírban hasonló, csakúgy, mint az antropológiai sajátosságok.[19] *Ellene vetni* csak azt lehet, hogy a csata történetét most sem látjuk világosabban, sőt: ha korábban úgy látszott, hogy Papp László 1960-ban a tábor őrségének csontvázait lelte meg, ezt *ma már biztosan elvethetjük,* mert 1000 főt csak akkor temethettek el, ha a környék (sőt a távolabbi színhely) halottait is ide szállították. Aligha állhatott ugyanis a tábor őrsége ezer lemészárolt és ismeretlen számú

---

[12] U. ő.: u. o. 249—250. old. Későbbi tanulmányaiban többé nem fogalmazta meg ezt a feltételezését.
[13] **Papp László:** A mohácsi csatatér. Műemlékvédelem. 1960. 2. sz. 96—103. old.
[14] **Marosi Endre:** i. m. HK 1976. 4. sz. 638. old.
[15] Ezt elsőként **Bende Lajos** vitatta. I. m. 538. és köv. old. Bende ellenjavaslata is vitás: **Marosi:** i. m. HK 1976. 4. sz. 637. old.
[16] **Bende Lajos:** i. m., u. o.
[17] **Papp László:** Vázlatos bemutató a Janus Pannonius Múzeum 1959—1970. évek között folytatott csatatéri kutatásairól. Tervezet az 1971. évi ásatásokhoz, valamint a csata 450. évfordulójának előkészületi munkájához. Kézirat, JPM Irattára. 1971. február hó 10., 4. old.
[18] **Perjés Géza:** i. m., **Marosi Endre:** i. m. HK 1976. — Közlés előtt állnak további cikkek, HK 1977. évi 1. sz.
[19] **Maráz Borbála:** A mohácsi csatatér régészeti leletei. Honismeret, 1976. 4. szám, 23—25. old.

túlélő katonából! Vagyis a tömegsírok feltárása önmagában ezúttal is elégtelen a közelebbi topográfiai megállapításokhoz.

Az összesen 1000 csontváz feltárása módot nyújt bizonyos számvetésre is. Ha ennek a munkának az elvégzésére egy régészeti idényt számolunk, akkor a magyar sereg katonáinak földi maradványait *15 évi munkával tárhatnák fel* — ha előre ismernék minden tömegsír helyét!! És korántsem valószínű, hogy ekkora horderejű munka után biztosat vagy akár csak többet tudnánk a fő összecsapás színhelyéről.

Ott tartunk tehát, hogy a *hadtörténet feltevéseit a régészet bizonyíthatja.* De bizonyításának alapjait saját felderítési módszerével (terepbejárás) nem, vagy csak esetlegesen teremtheti meg. Ezért volt szükség *további tudományágak képviselőinek* bevonására. Ez a komplex kutatás adhat megbízható támpontot, hogy hol kezdjen újabb ásatásokat a régész és mielőbb kirajzolódjon a településhálózat képe, ezen belül a Brodarics által látott falu helye. Egy ilyen javaslat szerint tartom *fontos és sürgető feladatnak* a csatatér Jugoszlávia területén fekvő részeinek, Földvár valószínű környékének bejárását *nemzetközi együttműködéssel.* Akkor lelhetjük meg a hiányzó láncszemet és — hacsak nem születik valami rendkívüli meglepetés — zárhatjuk le megnyugtatóan a csatatér kutatását.

Marosi Endre

Népiskola Somogyban a kései feudalizmus korában (1770—1848)[1]

A felvilágosult abszolutizmus a XVIII. század utolsó harmadában jelentős rendeleteket bocsátott ki állami és társadalmi rendjének védelmében. E rendeletek nem elszigetelt folyamatában elsőként a földesúr és a jobbágy-paraszt viszonyát szabályozó úrbérrendezés látott napvilágot (1767). A folyamat lezárásaként egyfelől a türelmi rendelet (1781) kívánta — az állampolgárok jelentős hányadánál — az anakronisztikus vallási feszültséget megszüntetni, másfelől pedig az 1785-ös, jozefinista jobbágyvédelmi rendelet jelentette a zárókövet.

A két rendelet között — 10 évvel az úrbérrendezés után és 5 évvel a türelmi rendelet előtt —, 1777. augusztus 22-én kibocsátott szabálykönyv-rendelet[2] pedig a közoktatás állami felügyelet alá helyezésével, a tanügyi igazgatás, a tanterv és az iskolai rendtartás szabályozásával az oktatásügy egységesítését kívánta szolgálni egy új művelődési eszmény szolgálatában.

---

[1] Elhangzott Pécsett, az 1976. augusztus 24—25-én tartott **Dunántúl településtörténete II.** konferencián.

[2] A nevelésnek és az egész tanügynek a rendje Magyarországban és kapcsolt tartományaiban — Ratio Educationis totusque rei literariae per regnum Hungriae et provincias eidem adnexas.

A Ratio Educationisban összefogott új művelődéspolitika szinte az utolsó pillanatban mérte fel a hazai művelődés *egységes állami felügyelet* alá helyezhetőségének a lehetőségeit akkor, amikor a vármegyék érdemben még nem is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, csupán tájékozódásukat kezdték meg az iskolák gyors egymásutáni összeírásával. A Ratio évtizedében 4 megyei iskolai összeírás is készült Somogyban (1770, 1773, 1774, 1777).

A közoktatás állami felügyeletét és irányítását kézbe vevő Mária Terézia-féle koncepció a rendelet kibocsátása előtt különféle adatokat irattatott össze a vármegyékkel a népiskolákról. Somogy 1770. július 31-i nagygyűlésén tárgyalta a helytartótanács Pozsonyban (ugyanezen esztendőben) kiadott 2132. számú rendelkezését, amelyben összeiratták: *1.* a falvak tanítóit, *2.* a tanítók és a gyermekek vallását, *3.* a tantárgyakat, *4.* az iskolábajáró tanulók létszámát, *5.* a tanítók jövedelmét és működésük kezdő időpontját, valamint *6.* az iskolával kapcsolatos javaslatokat és észrevételeket. A jelentős művelődéstörténeti adatokat tartalmazó összeírásokat 1771. február 3-án zárták le a megye székhelyén, s ennek adatait foglalta egybe bizonyos pontjaiban a Lexicon locorum című kiadvány.

Az iskolák statisztikai felvételét megnyitó 1770-es összeírás után a második számbavételt 1773-ban, a harmadikat 1774-ben, a negyediket pedig 1777-ben hajtották végre a megyében. Az ötödiket az I. Ratio Educationis megjelenése után, az 1789. november 17-i nagygyűlés határozatai alapján iratatta össze főszolgabíráival a megye. 1792 őszén pedig még egy újabb, hétrovatos összeírás készült a római katolikus tanítók, kántorok, orgonisták és harangozók jövedelmeiről.

Mindenekelőtt a Lexicon locorumban is szereplő 1770-es megyei összeírást szemügyre véve megállapítottuk, hogy a megye felsorolt 319 helységében — köztük 10 mezővárosban — az összes tanítók száma 146 volt, míg 174 faluban nem volt tanító. A megye 10 mezővárosában az összeírás időpontjában csupán egyben nem volt tanító (Sellye) és csak Szigetváron működött 2 tanító. A többi kéttanítós iskola a következő falvakban működött: Ádánd (ref.), Kőröshegy (ref.), Ságvár (ref.), Kiliti (rk. és ref.), Böhönye (rk. és ref.).

A Lexicon adataiból azt is megállapíthattuk, hogy a megye 240 magyar anyanyelvű falujában 108 (45,0%), a 11 német nyelvű faluban 6 (54,5%), a 61 horvát ajkú településben pedig 27 (44,2%) tanító működött. *Az adatok a tanítóellátottság arányát a németül beszélő falvakban mutatták a legkedvezőbbnek.* Három mezővárosban (Babócsa, Berzence, Sárd és részben Szigetvár) a tanítás nyelve horvát volt, egyben pedig (Szigetvárott) három nyelven (magyar, horvát és német) oktattak.

A gyors egymásutánban készült későbbi összeírások — ugyanazon négy járás területéről — 157—185 helységet írtak össze (151—178 között változott a falvak száma és 6—9 között a mezővárosoké), 1777-ig a tanítók száma — és nyilván az iskoláké is — lassan növekedett. Ha az 1770-es esztendőt bázisévként fogjuk fel, akkor a tanítók száma 112,9%-kal növekedett, köztük is a római katolikus tanítóké 111,2%-kal, a protestáns tanítóké pedig 106,3%-kal. A vizsgált időszakban a kéttanítós helységek száma megduplázódott.

Az adatok tehát a népiskolázás *lassú fejlődéséről* tanúskodtak. A tanító nélküli falvak számának a csökkenéséről beszél az a tény, hogy az 1770-es esztendő 45 tanító nélküli falujának a száma 1777-ben már 30-ra csökkent. A felekezeteken belüli arány e tekintetben is a protestánsokra nézve volt a kedvezőbb, abszolút számokban azonban a római katolikus vallású, tanító nélküli falvak száma is jelentősen csökkent: 40-ről 27-re. Az 1770-es esztendőben az összeírt helységekben csupán csak 5 protestáns falu volt tanító nélkül, a Ratio Educationis kibocsátásának esztendejében pedig mindössze 3.

Alig mondható azonban javulás a tanító nélküli iskolák tekintetében, amelyek száma a 7 esztendő alatt 52-ről 54-re emelkedett. A felekezeteken belüli arányok ezúttal is a római katolikusokra nézve voltak kedvezőtlenebbek, hiszen hét év alatt 45—52 között mozgott a tanító nélküli iskoláik száma, a protestánsoknál pedig csupán 1—4 között.

A tanulók *iskolába járásának* iskolánkénti átlaga ugyancsak *lassú növekedésről* győz meg bennünket. Míg a római katolikus iskolákban 6,7-ről 9,6-ra növekedett az iskolába járók átlaga, addig a protestáns népiskolákban 16,5-ről 18,8-ra emelkedett. *Ezek az adatsorok egyértelműen bizonyítják a protestáns népoktatás nagyobb hatékonyságát.*

Mit tanítottak az 1770-es évek népiskolájában a megyében? Az 1770-es adatok szerint az összeírt 139 iskola közül 52-ben (37,4%) semmit nem tanítottak, mivel egyetlen tanuló sem lépte át az iskola küszöbét. Az 52-ből 49 (94,2%) rk. iskola volt,

3 (5,8%) pedig protestáns. *Olvasást* 85 iskolában (61,2%), *írást* 62-ben (44,6%), katekizmust, *éneket és imát* 64-ben (46,0%) tanítottak. A tantárgyak közül — mint látható — *az olvasás részesedése volt a legnagyobb*, ezt követte a *hit elemeire* való oktatás aránya, alig valamivel előzve meg a harmadik helyen álló tantárgyat, az *írást*. *Számtant* csupán 7 iskolában tanítottak a megyében (5,0%), mégpedig Bolháson, Felsőegesden, Igalban, Kőröshegyen, Nemesdéden, Szulokban és Városhidvégen. A felsorolt helységek közül csak Igal és Városhidvég volt mezőváros, a többi falu, tehát még mezővárosaink nagy részében sem tanítottak számtant. 5 iskolában *latin nyelvű* ismereteket is tanítottak (declinatio, conjugatio). Horvát nyelven 1, német nyelven pedig 3 népiskolában folyt az oktatás.

Az 1773-as összeírások 136 iskolájából már csak 47 volt üres (34,6%), ebből 45 (95,7%) a római katolikusoké, 2 (4,3%) a protestánsoké volt. Jóllehet az összeírás esztendejében kevesebb volt az iskolák száma, mint 1770-ben, *az olvasás és az írás tanítása azonban jelentősen kibővült*, de növekedett azoknak az iskoláknak a száma is, amelyekben matematikát, latint és katekizmust tanítottak.

Az 1777-ből való összeírások tudtak a legtöbb iskoláról, szám szerint 157-ről. Ebből 54 volt (34,4%) tanuló nélkül, közülük 50 (92,6%) a római katolikusoké, 4 (7,4%) pedig a protestánsoké. Az összeírás időpontjára az olvasás tantárgya már otthont talált az iskolák 63,7%-ában, az írásra azonban csak 42,0%-ukban oktattak. Az 1770-es esztendőhöz viszonyítva *nőtt a hitoktatás aránya*, s valamivel csökkentek a matematika és a latin nyelv tanításának az óraszámai.

A vizsgált időszakban mindvégig az *olvasásnak volt a legnagyobb részesedése* a tantárgyak között, az írástanítás már nehezebben tudott tért hódítani, s az olvasás és a hittan mögé a harmadik helyre szorult vissza. Hihetetlenül kevés iskolában tanítottak számtant, a jobbágy-paraszti világ, s főképpen a mezővárosi társadalom nélkülözhetetlen ismeretanyagát, sőt a vizsgált évtized végére — számban — még valamivel csökkent is a tantárgy súlya.

A járások között az olvasás, az írás és a számtan oktatása terén ezúttal is az igali és a kanizsai járások iskolái vezettek, megelőzve a kaposi és a szigeti járások intézményeit.

A megye népiskoláinak nagy része — mint láttuk — a falusi egytantermes-egytanítós iskolatípus sorába tartozott, néhány kéttanítós kisvárosi, vagy mezővárosi és egyetlen — megyeszékhelyi — háromtanítós kivételével. Ezekben az iskolatípusokban a vallástan, az olvasás és az írás volt a legfőbb tantárgy, kevésbé terjedt el a falusi mezőgazdasági igényekhez és a háztartási alapismeretekhez — a kisvárosi iskolákban pedig a mezővárosi háztartási igényekhez és kismesterségekhez — igazodó *számtan* tanítása. A nagyvárosi népiskolákban pedig a városi kereskedelem és a kézműipar, valamint a polgári élet és a háztartás alapkövetelményeit szem előtt tartó számtantanításnak kellett helyet biztosítani a Ratio alapján. Ilyen iskolatípus azonban csak a megyeszékhelyen működött, még kéttanítós népiskola is kevés volt a nagy kiterjedésű megyében.

Az 1770-ben összeírt *tanítók szolgálati esztendeit* is figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy a tanítók 14,4%-ának 1—10 esztendő között volt a működési ideje, 72,7%-ának pedig 11—50 esztendő között. De jelentős volt az 50 évnél több szolgálati idővel rendelkezők száma is.

A pálya elégtelen vonzereje, a tanítóképzés alacsony szintje, közoktatásunk intézménybeli hiányossága, a társadalomnak a tanítói járandóságokban is kifejezésre jutó meg nem becsülése, az iskolamesteri státus mögötti egyházi és falumindenesi szolgálat függősége és kiszolgáltatottsága mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy a megyében a néptanítók csaknem egyharmadának félszázadnyi szolgálati esztendőnél is nagyobb teher roskadozott a vállán, ami nemcsak a tanítás hatékonyságának a hiányosságait vonta maga után, de a társadalmi kiszolgáltatottság és meg nem becsülés sanyarú sorsát, helyzetük kilátástalanságát is.

A megyei összeírások és a Lexicon locorum alapján szembesítettük egymással a dunántúli és az alföldi megyék tanítóinak és népességének a számadatait is. A Lexicon locorumban összeírt területek tanítóinak száma (1436) az 1777-es conscriptio animarum népességszámára vetítve a Dunántúl 12 megyéjében 904,3 volt. Egy tanítóra a Dunántúlon 360,9 gyermek jutott. Ez az arány a 8 alföldi megyére, valamint a Jász-kun kerületre és a hajdúvárosokra vonatkoztatva: 1097,3, a tanítók száma pedig 837. Az egy tanítóra jutó alföldi gyermeklétszám 438,2, bizonyítván Dunántúl e tekintetbéli elsőbbségét és kedvezőbb népiskolai helyzetét.

A dunántúli megyék falvaiban és mezővárosaiban a tanítóellátottság aránya Fejér megyében volt a legkedvezőbb (134,2%), amelyet Komárom (109,6%) és Vesz-

prém megye (106,0%) követett. Somogy megye a sorrendben csak a *kilencedik* helyet foglalta el (46,1%), maga mögött hagyván Vas (34,8%), Baranya (32,5%) és Zala megyéket (30,6%). A 12 dunántúli megye 2548 falujának és 145 mezővárosának tanítóellátottsági aránya 53,3%-os volt, ez az arány azonban *az aprófalvas Dunántúlon jóval kedvezőtlenebbül alakult, mint az Alföldön*, ahol is csak 1184 volt a települések száma — a Dunántúl településeinek 44,0%-a —, s e nagy határú településeken 70,7%-os volt a tanítóellátottság aránya.

Az egy tanítóra jutó lélek- és gyermekszám tekintetében a Dunántúlon az *elsőbbség Veszprém megyéé volt* (465,5, illetve 214,0), a második hely *Fejér megyéé* (785,5), illetve *Győr megyéé* (271,5), a harmadik helyen pedig *Győr megye* (849,5), illetve Fejér megye (277,0) állt. Somogy megye az egy tanítóra jutó lélekszám tekintetében az ötödik (863,7), az egy tanítóra jutó gyermekszám tekintetében pedig (353,1) a nyolcadik helyet mondhatta magáénak Dunántúlon, maga mögé szorítva Moson (1054,8), Tolna (1063,8), Zala (1180,1) és Baranya megyéket (1254,5).

A dunántúli népiskolázás kedvezőbb helyzete a későbbi évtizedekben is megmaradt, s alapvetően meghatározta az egy évszázaddal későbbi népiskolai állapotokat is. Igaz, hogy 1864—1865-ben Somogyban még mindig 1015 főre jutott egy iskola, ami kedvezőtlenebb, mint a XVIII. század utolsó harmadában.

Egy későbbi (1789-beli) összeírásból az iskolalátogatás felekezeti arányait is megfigyelhetjük. Míg a római katolikus iskolakötelezetteknek mindössze 21,5%-a járt iskolába, ez az arány a protestánsoknál 33,8%-os volt. Ezen belül azonban a jobbágyfiúk és a jobbágyleányok ténylegesen iskolába járó arányai — némileg a leányok javára — nagyjából mindkét felekezetnél fedték egymást.

A protestáns falvakban általában egységesebb és intenzívebb volt az iskoláztatás. A 41 statisztikailag értékelhető római katolikus iskola *iskolánkénti átlaga* 17,6 volt, a 32 protestáns iskoláé pedig 21,5.

Az iskolába járás *korosztályaira* figyelve — mindkét felekezetnél — jellemzőként állapíthattuk meg, hogy a 6 éves tanulókból csak 91 (61 fiú és 30 leány) járt iskolába, a tanulóknak mindössze 7,6%-a. Ez a 6 éves gyermekek *alig-iskoláztatását* mutatja, nehezen hihető ugyanis, hogy a 6 éves gyermekek távolmaradását döntően a korosztály nélkülözhetetlen munkaerőként való visszatartása okozta volna. Arra viszont gondolhatunk, hogy az iskolából való visszatartásuknál jelentős szerepet játszhatott az a tény, miszerint a szülők a kisebb gyermekek felügyeleténél már számításba vették őket, főként a *leánygyermekeket*.

Az iskolába járók elsősorban a 8—10 évesek közül kerültek ki, ők tették ki az összes tanulók 63,4%-át. A legnagyobb részesedési arány a 9 éveseké volt (23,3%), majd a 8 és a 10 éveseké (19,9%), utánuk a 7 évesek (13,5%) és a 11 évesek (10,0%) következtek.

A 10 évesnél idősebb fiúk és leányok száma már erősen gyérült, fokozatosan nőtt a szülői akarattal elvont, az iskolától távol tartott gyermekek aránya. Az évjáratokon belül a *jobbágyleányok iskolalátogatási arányai voltak a kedvezőtlenebbek*. Az utolsó helyen a 12 évesek álltak, mindössze 3,7%-uk járt iskolába.

*

Népiskolázásunk XVIII. századi történetén egyfajta *kettősség* vonult végig. Az újrakezdés nagy századában a jobbágy-paraszti árutermelés még sokáig tartó nehézségei „a kenyér-, a zsír- és a húsbányának" tartott országban *minden használható munkáskezet elvontak az iskolától*. A jobbágy-paraszti társadalom nem láthatta értelmét és hasznát a gyakorlati élettől amúgyis távol álló iskolai műveltségnek és az iskolába járásnak, társadalmi és gazdasági emelkedését nem az iskolától várta. Lényegében tehát a paraszti társadalom alacsony osztályhelyzetébe való belenyugvás, valamint a munkájától és az élettől távol álló, egzisztenciájában vajmi keveset segítő népiskola játszotta a legfőbb szerepet népünk századokon keresztül tartó *nagyméretű* és *tömeges iskolakerülésének*, miután a század társadalma a parasztgyermekekre elsősorban mint a gazdasági megerősödés eszközeire tekintett. Nem a minimális iskolai tananyag, hanem azok a viszonyok voltak elsőrenden mindezért a felelősek, amelyek még ezt a kevés ismeretanyagot sem tették felhasználhatóvá a században.

Fölmerül a kérdés: történtek-e a XIX. század első felében olyan alapvető változások, amelyek lényegében megváltoztatták volna parasztságunknak a népiskolához való viszonyát? Aligha. Hiszen ami a XVIII. századból a népiskolai oktatás lassú fejlődése s befejezetlensége következtében a XIX. századra maradt, az még mindig követelményként fogalmazódott meg akár *Beke Kristóf* 1828-ban írt kézikönyvében, akár pedig *Ambrus Sándor* 1841-ben kiadott Értekezés a hittanító, az iskolaigazgató

és a kerületfelügyelői hivatalról c. művében. A tudós Beke a falusi tanítók részére még mindig négy pontban tette szóvá a népiskolák hiányosságait: *a)* az iskolakerülés, a mulasztások magas arányát, *b)* a tanítók — főképp pedagógiailag — csekély képzettségét és rossz fizetését, *c)* az iskolák tanszerekkel és taneszközökkel való gyatra felszerelését, s végül *d)* az iskolai épületek alkalmatlan voltát.

Ambrus Sándor pedig kilenc pontban fogalmazta meg a népiskolával kapcsolatos követelményeit a II. Ratio Educationis (1806) után 35 évvel és a kor harmadik nagy elemi iskolai szabályzatának megjelenése (1845) előtt négy esztendővel: *1.* alapítsunk minden helységben iskolát, *2.* teremtsünk jobb státust a tanítóknak, hogy azokba műveltebb pedagógusokat ültethessünk, *3.* egyenrangosítsuk a tanítókat a honoratiorokkal, *4.* válasszuk ketté a tanítói és a jegyzői hivatalt, *5.* tiltsuk el a gyermekeket — közpásztor fogadásával — a legeltetéstől, *6.* alapítsunk tőkét vagyontalan gyermekek könyvekkel és ruházattal való ellátására és jutalmazására, *7.* iktassuk törvénybe az iskolakötelezettséget, *8.* amelyet hajtson végre a megye, és végezetül *9.* váljék gyakorlattá hazánkban, hogy iskolai bizonyítvány nélkül senki se tudjon állást vállalni.

Kanyar József

Rákoskeresztúr a XVI—XVIII. századi térképeken

Ismert tény, hogy Rákoskeresztúr (a továbbiakban: Keresztúr) a középkori oklevelekben csak igen gyéren fordul elő. Elsőként *István ifjabb király* 1265-ből, továbbá *Károly Róbert* 1326-ból és 1327-ből kelt okleveleit említhetjük, Pousa Racusa, illetve Szentkereszt megjelöléssel.[1] Több középkori oklevél — eddigi ismereteink szerint — mindeddig nem került elő. Ennek fő okát abban találhatjuk, hogy a tatár- és törökdúlás következtében megsemmisültek azok a további oklevelek, melyeken a Pest melletti Keresztúr előfordult. Ha az oklevelek tekintetében ilyen szegényesek is az emlékeink, a fentmaradt régi térképek vonatkozásában már szerencsésebbek vagyunk.

Az idézett Rákoskeresztúr története I. része négy, XVI. századból való térképet ismertet részletesebben, többnyire a térképrészletek bemutatásával: *Lázár deák* 1528. évbeli, *Lazius Farkas* 1556. évi, *Henricpetri Ádám* 1577. évi és *Ortelius Ábrahám* 1584. évi térképeit, amelyek mindegyikén szerepel falunk neve, Kerstur, Kerestur és Kreutz alakban. Ezek a térképek fontos dokumentumai a XVI. századi településnek. Bővebben azért nem foglalkozunk velük, mert az idézett műből részletes felvilágosítás szerezhető róluk.[2] Az említett munka 91. jegyzete idézi azonban az Apponyi metszetgyűjtemény további négy, ugyancsak a XVI. századból való térképét, közelebbről azonban nem ismerteti őket.

További kutatásainkhoz ezt a nyomot használtuk fel és a Rákosmenti Helytörténeti Gyűjtemény részére az alábbi négy térképet szereztük be az Országos Széchenyi Könyvtár Apponyi-metszetgyűjteményéből. Ezek a térképek szemléletesen igazolják falunk XVI. századi létezését, sőt megkockáztathatjuk azt a véleményünket is, hogy ismertebb település lehetett Keresztúr a XVI. században, mert a környező falvak (Csaba, Pécel, Cinkota, Tarcsa, Ecser, Maglód) — bár ekkor már léteztek — nem szerepelnek az említett térképeken, falunkat azonban mind a négy térképen megtaláljuk.

1. Elsőként *Lázár deák* 1528. évbeli térképének 1553. évi kiadását említhetjük.[3] Ezen a Pesttől északkeletre jelölt út közelében, *Kerstur* megjelöléssel, kéttornyú templom rajzával szerepel falunk, Kerepes, Isaszeg és Pánd szomszédságában. A feltüntetett helységek kissé szokatlan elrendezésben szerepelnek e térképlapon, de *Zolnay László* nagysikerű könyvében — *Irmédi Molnár László* vizsgálatának eredményeként — azt írja, hogy „ha e torznak ható térképlapot megfelelő égtájolásba állítjuk, akkor a régi Magyarországnak egy olyan pontosságú ábrázolása áll előttünk, amely a négyszáz évvel később, immár modern geodéziai módszerekkel 1914-ben felmért országtérképtől csak apróbb részletekben tér el."[4]

---

[1] **Bartók János:** Rákoskeresztúr története 1700-ig. I. rész. Bp., 1973.
[2] **Bartók János:** i. m. 38. és 43. old.
[3] Nova Descriptio totius Ungariae. Apponyi-metszetgyűjtemény. (A továbbiakban: App. M.)135.
[4] **Zolnay László:** Ünnep és hétköznap a középkori Budán. Bp. 1975. 208. old.

Lázár deák térképe (1526)

2. Zündt Mátyás 1567-ben kiadott Magyarország térképén[5] — amelyen a Dunakanyart még mindig nem találjuk mai formájában — meglehetősen elrajzoltan, Váctól északra, a Szentendrei-szigettől ugyancsak északra, szinte már Nógrád megyében találjuk falunkat, Keresthur megjelöléssel a templom rajzával. Szomszédságában Kerepes falut láthatjuk. A Pest megyei Verseg, Isaszeg, Zsámbok, Dány és Tura falvak igen messze kerültek ezen a térképen Keresztúrtól, szinte kétséges, hogy a Pest melletti Keresztúrról van-e szó.

3. Hondy Henrik XVI. századi térképén[6] községünk már a „szokott" helyén, Pesttől északkeletre Szt. Jakab, Isaszeg és Oszlár falvak középpontjában fekszik, Kerstur megjelöléssel. Ezen a térképen a templom rajza már nem szerepel Keresztúr mellett, csupán kör jelzi a falu helyét. Keresztúrtól északra Kerepes, Verseg és Iklad falvakat találjuk.

4. Meysseus János XVI. századi térképén[7] Keresztúrt Váctól északkeletre találjuk Kerepes (Kerpex) szomszédságában és így Zündt Mátyás térképével mutat némi hasonlóságot. Templom rajza ezen a térképen sem látható.

5. A továbbiakban a XVII. században kiadott és Keresztúrt feltüntető térképeket vizsgáljuk meg, az eddigi módszert követve.

Bartók János idézett művében ugyancsak megemlékezik a XVII. században készített két térképről, mégpedig az 1664-ben kelt *Regni Hungariae nova et exactissima delineatio* feliratú térképről, amely az Országos Levéltár legrégibb darabja, valamint a *Szilágyi Sándor* szerkesztésében megjelent hatalmas munka (A magyar nemzet története. Budapest, 1896.) VII. kötetének 421. oldala előtt található térképről, amely az 1683. évi harctereket tünteti fel. Mindkettőn szerepel Keresztúr falu rajza. Az idézett mű I. része bemutatja továbbá *Hevenesi Gábor* Pest megyéről, a XVII. század

[5] **Matthes Zündt:** Magyarország térképe 1567. App. M. 971.
[6] Hungaria Regnum sumtibus Henrici Hondy. App. M. 593.
[7] Novissima et emendata delineatio Hungariae una cum adjacentibus et Finitimis Regionibus. Excudebat Joannes Meysseus. App. M. 571.

Castellini da Vignola Giasomo térképe (1686)

végén készített és kéziratban maradt térképét is, amelyen falunk Kerestur megjelöléssel szerepel és amelynek külön nevezetessége, hogy Pest közelében ezt az egyetlen helységet jelöli és éppen ezért került a kiadvány I. részének külső borító lapjára.[8]

Meg kell azonban részletesebben emlékeznünk az első magyar zsebatlaszról, amely Hevenesi Gábor műve és amelyet Bécsben adtak ki 1689-ben.[9] Ebben ugyancsak találkozunk Keresztúr ábrázolásával, a 20. táblán Kestur megjelöléssel. Minthogy Pesttől északra jelöli, Szt. Jakab. Kerepes, Iklad és Verseg szomszédságában, nem kétséges, hogy a szóbanlévő Keresztúrról van szó. A zsebatlasz igen jelentős alkotás, már csak azért is, mert több mint 2600 helységnevet tartalmaz, s a helységek meghatározását már a földrajzi szélesség és hosszúság adataival adja meg.[10]

Kutatásainkat tovább folytatva további két XVII. századi és két XVIII. századi térképre akadtunk, amelyeken szintén szerepel Keresztúr, ezeket a Hadtörténelmi Intézet Hadtudományi Térképtárában őrzik. Ezek a térképek több mint egy évszázaddal készültek később Lázár deák térképénél, de annak hatása még mindig érezhető rajtuk. Jó utalást találtam erre vonatkozóan Zolnay László idézett művében, amely szerint Lázár deák térképe „kiváló alkotás, olyannyira, hogy jelesség tekintetében alig állítható mellé bármelyik más hasonló külföldi országábrázolás".[11]

6. A XVII. századi térképek közül elsőként *Sanson* 1683-ban, Rómában kiadott térképét kell említenünk,[12] melyen falunk Pesttől északkeletre fekszik Kestur megjelöléssel, tehát ugyanúgy amint ezt Hevenesi Gábor Parvus Atlas Hungariae című

[8] A térkép a Hevenesi-gyűjteményben (Collectio Heveneslana) található, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárában. Tom 91., No. 31. jelzet alatt.
[9] Parvus Atlas Hungariae sive geographica Hungariae in 40 tabellas divisae descriptio ... Vienae Austriae 1689. Megtalálható az Egyetemi Könyvtárban: RMK. III. 534.
[10] Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, 1967. I. kötet, 718.
[11] **Zolnay László:** i. m. 208. old.
[12] **Sanson Guglielmo:** Il Regno d'Ungaria, Transilvania, Schiavonia, Bosnia, Croatia, Dalmatia ... Róma, 1683. Jelzete a Hadtörténelmi Intézet Hadtudományi Térképtárában: B IX a 490/3.

Müller Ignác térképe (1769)

művében láttuk. A környező falvak közül csak Turát, Kátát és Zsámbokot jelölték rajta.

7. *Cantelli da Vignola Giacomo* 1686-ban Rómában kiadott térképén[13] községünk — ugyancsak Kestur megjelöléssel — Kerepes, Iklad és Verseg vonalától keletre fekszik.

8. *Theatre de le Guerre en Hongarie* című,[14] Amszterdamban, a XVIII. század elején kiadott térkép, viszonylag helyes elrendezésben, Pesttől északkeletre jelöli falunkat, Kerestur alakban, Szt. Jakab, Zsámbok, Káta és Oszlár helységek szomszédságában.

9. Végezetül *Müller Ignác* ezredes 1769-ben kiadott[15] hatalmas térképéről kell megemlékeznünk, amely már méreténél fogva is nagyjelentőségű. A Hadtörténelmi Térképtár kiadványa szerint[16] különösen sok értékes adatot tartalmaz ez a térkép, amelyen nagyszámú erődítményt, jól karbantartott utat, katonai szállást, határmenti őrhelyet és őrtornyot találunk. Lázár deák térképe után a Müller-féle térkép volt az ország legjobb közhasználatú térképe. Ez a térkép pontosan ábrázolta a Duna Esztergom és a Száva torkolata közötti szakaszát.[17]

A felsorolt és bemutatott térképábrázolásokkal kapcsolatban meg kívánjuk jegyezni, hogy bármily fontosnak tekintjük is a fentmaradt középkori oklevélbeli feljegyzéseket, ezek mégsem képesek pótolni a különböző helységek térképeken való ábrázolását, amelyek a maguk eszközeivel szemléltetik elhelyezkedésüket.

Dr. Bartók Albert

---

[13] **Cantelli da Vignola Giacomo:** L'Ungaria nuomente descritta et accresciuta die Varie Notizie . . . Jelezete: B IX a 496/2.
[14] Theatre de le Guerre en Hongarie, Transilvanie, par Sanson Amsterdam, XVIII. század eleje. Jelezete: B IX a 1027.
[15] **Müller:** Mappa Geographica novissimea Regni Hungariae divisi in suos Comitatus . . . Anno 1769. Jelzete: B IX a 513.
[16] Hadtörténelmi és katonai térképek kiállítása, 1974. 10. old.
[17] Hadtörténelmi és katonai térképek kiállítása, 1974. 7. old.

Helytörténeti adatok Máramarossziget múltjához

Értekezésem célja, hogy az 1352-ben városi rangra emelt — de már a megelőző évszázadban is létezett — Máramarossziget településre vonatkozó helytörténeti adatokat kiegészítsem.

Szabolcs, Szatmár és Máramaros vármegyék társadalmi, gazdasági és kulturális életének fejlődése évszázadokon át sok hasonlóságot mutat, a területen kialakult városok népeinek sorsa erős hatást gyakorolt egymásra. Ebben a körben, már a középkorban, jelentős szerep jutott Máramarosszigetnek, ahol a sóbányák munkásai a „korai munkásmozgalom" klasszikus történelmi példáit váltották valóra: már a XV. század elején szilárd szervezettel rendelkeztek.[1]

Vajon mikor alakult ki ez a szellemi irányító központtá fejlődött város? Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt két olyan munkára kell utalnom, melyeknek szerzői — a régi okiratok alapján — megálapították, hogy Máramarosban a XIII. században indult meg az intenzív sóbányászat, illetve a XIV. század elején már működött az ötváros római katolikus plébániája.

Bélay Vilmos szerint[2] „a XIII. század második felében elismerésre méltó szász csoport került Máramarosba, s a később városi rangra emelt Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget falukban helyezkedtek el". A könyvhöz csatolt térképmellékleten Máramarossziget mint XIV. század előtti település szerepel. A Magyarország Egyházi Földleírása a XIV. század elején c. munka „locus exemptus" (kivett hely) néven tünteti fel a máramarosszigeti paróchiát.[3] Figyeljünk a *XIV. század elején* kifejezésre, amely az 1300—1325-ig terjedő időszakra vonatkozik.

Nyilvánvaló, hogy a sóbányászathoz bányászok kellettek, akik csak zárt településeken, a későbbi városokban lakhattak. Ezért volt szükség Máramarosban a hospesekre. De a decimákat (papi tizedeket) szolgáltató plébániák nélkül nem került volna sor arra a perre, amely 1299-ben indult az erdélyi és az egri püspök között, arról, hogy Máramarossziget melyikükhöz tartozik. Mindez arra utal, hogy a XIII—XIV. század fordulóján a későbbi ötvárosban már plébániák működtek.

1969-óta tanulmányozom és fordítom *Simonchicz Incze:* Noctium Marmaticarum Vigiliae című kettőszáz évvel ezelőtt írt, latin nyelvű naplóját,[4] s most tanulmányozom *Bél Mátyás:* Historia Comitatus Maramarosiensis című, eddig még le nem fordított, ki nem adott naplórészletét.[5]

Simonchicz munkájának *De Plebania Rectoria Huszt* c. fejezetében[6] értékes megállapításokat tesz, illetve fontos okiratokat említ. Így a következőket írja: „Én valóban megtaláltam az *1293-as Diplomát*, amellyel *András* király a sárosi plébánosnak odaadja a decimákat." Továbbá utal *Ladomér* esztergomi érsekre, helyesebben a „püspöki levélre". Összevetve ezt a fentebb már hivatkozott Ortvay-féle egyházi földleírással, meg kell állapítanunk, hogy a XIII. század végén és a XIV. század első éveiben a máramarosi plébániák — amelyek a pápai tizedjegyzékben „DE Marmosio" néven vannak bejegyezve — az újvári (Abaújvár) és a Sáros megyei főesperességhez tartoztak és ezután kerültek az erdélyi, majd az egri püspök joghatósága alá. Amikor a Simonchicz által lemásolt okirat a sárosi plébánost említi, akkor (hiszen ezért jegyezte ezt fel Simonchicz Máramaros történeténél) annak rendelkezését Máramarosra is értenünk kell.

Ugyanitt hivatkozott Simonchicz arra, hogy: „Már pedig a XIV. században megállapíttatott, hogy létezett Máramarosi vicarius, mert *Tamás* esztergomi püspök ezt írja levelében a Bereg-Ugocsa- és Máramarosi vicariushoz." Azt Simonchicz sem tudta megállapítani, hogy hol székelt a vicarius, de a koronavárosi privilégium előzményének tekinti az említett levelet. Tehát a máramarosi plébániák kezdetben az abaúji, vagy a Sáros megyei plébániák között találhatók. Mindenesetre úgy látszik,

---

[1] **Dr. Kovássy Zoltán:** Sóvágók sztrájkja 1551-ben. Honismeret, 1975. 5—6. szám, 96—100. old.
[2] **Bélay Vilmos:** Máramaros megye társadalma és nemzetisége. Bp., 1943. 23. old.
[3] **Ortvay Tivadar:** Geographia Ecclesiastica Hungariae — Magyarország Egyházi Földleírása a XIV. század elején. (A pápai tizedjegyzékek alapján.) Bp., 1888—1891.
[4] Országos Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Lat. 273—274.
[5] Meg kell jegyeznem, hogy a két napló közül Simonchiczé a részletesebb, mivel Bél Mátyás csupán rövid és általános összefoglalást ad, kevés évszámmal. Simonchicz naplójában — szubjektív látása és néhány tévedése ellenére — azzal tett nagy szolgálatot a történelemkutatásnak, hogy számtalan régi diplomát, statutumot, okiratot szóról-szóra bemásolt, s így megőrizte azokat az utókornak, mivel az eredeti ma már nem található.
[6] 105—107. old.

hogy a nagy per előtt — tehát az 1290-es években — Sárosba fizették a decimákat a máramarosi plébániák.

Nézzük azonban a korábbi okiratokat.[7]

1216. *Pázmány Péter* említi, hogy már ekkor létezett Máramaros vidékén apátság. „Poroszlo in comitatu Maramaros Viguit, 1216."[8] Kérdés, hogy hol volt ez a Poroszló? A tatárjárás alkalmával ugyanis számtalan település megsemmisült.

1217. „Locus (Monasterium) Porozlow" és „Abbas monasterii Porozlo".[9]

1222. Az Aranybullában (25. cikkely) találunk konkrét rendelkezést a sóról. Bár nem részletezi és nem utal Máramarosra, de valószínű, hogy a *végeken* Máramarost is érteni kell.

1248. A meszesi konvent anyagában található egy oklevél, amelyben az adomány Mocsolyai Benedeknek szól, és itt szó van a „zigheti" (értsd: Máramarossziget — K. Z.), valamint a Közép-Szolnok megyei jószágokról (*„videlicet in Zighet..."*)[10] Maga a meszesi konvent hamarosan megszűnt. A Szt. Benedek rendet követő szerzethez tartozott, helye teljes pontossággal nem állapítható meg. *Béla* király névtelen jegyzője Zilah környékére tette a „Meszesi kaput". Valóban, Zilahtól északra húzódik a Meszes hegység és az említett okiratban szereplő Sámson (Szilágysámson — K. Z.) ennél a hegységnél található. A Szilágyság összekötő útja volt Erdély felé. Így a „Zighet" utalás figyelmet érdemel.

1293. Simonchicz naplója említi.

1299. *III. Endre* az erdélyi püspöknek adja Máramarost, emiatt a következő évben az egri püspök megindítja a pert.

1300. Amikor III. Endre a viski várat átcserélte, hogy az: „Ő Máramarosi Hospesei számára" védhelyül szolgáljon, egyben mint iparosokat is támogatta őket.[11]

1320-ban az esztergomi érsek így írt a máramarosi vikáriusról: „Vicario episcopali in *Marmaros*, Ugocha, Bereg ut Petrum Plebanum Szöllösienzem adversus iniurias nobilium tueatur."[12] Ha ezt a szövegrészt összehasonlítjuk a Simonchicztól korábban már közölt 1320. év Pünkösd nyolcadán említett oklevéllel, akkor egyrészt feltűnik az azonosság, másrészt hangsúlyt kap Simonchicz munkásságának jelentősége. (Noctium Marmaticarum Vigiliae: „...ad Vicarium de Bereg, *de Marmaros* et de Ugocha, eaque Petrum Plebanum adversus... Nobilium injurias per Censuras Ecclesiasticas jubet Anno 1320. in. Okt. Pent."[13]

Ugyancsak **1320**-ból való egy egri érseki okirat, melyben a Szabolcs és Szatmár megyékkel kapcsolatos rendelkezés aláírói közül az egyik félreérthetetlenül a máramarosi vikáriusra utal: *„Georgio de Maramaros, A. Diacomis,* et aliis multis."[14] Feltehető, hogy ő volt később (1333) az a *György* nevű máramarosi esperes,[15] akit *Mihályi János* is megemlít az egri káptalan 1346. július 11-én kelt oklevelének magyarázatában,[16] aholis *Benedek* szigeti és *György* viski lelkész megesküdtek arra, hogy az egri püspöknek hű alattvalói lesznek.

1326. Ez az év igen jelentős a meghatározás szempontjából. Hivatkozott rá továbbá *Szilágyi István* és *Márki Sándor* 1889-ben, a Történelmi Társulat[17] máramarossziget ülésszakán meg is vizsgálták az okiratot. Lényege, hogy 1326-ban *Boleszló* esztergomi érsek a későbbi ötváros plébánosait megerősítette a tizedszedés jogában. Ezt az érseki levelet a budai káptalan átírta.

Ezekre az adatokra Szilágyi István az 1850-ben elhangzott előadását követően csak jóval később utalt, tehát az okirat az előadás idején még nem lehetett birtokában. Ebben az okiratban ugyanis szó van — 1326-ban — *János szigeti plébánosról*, ami a máramarossziget egyház — és közigazgatás — kétségtelen létezését igazolja. Hogy hol van ez az okirat, arra később térek ki, most a Szilágyi István 1862-ben

---

[7] Az 1213-as, ún. Kemény-féle hamisítványt, amely sokakat félrevezetett a német lovagrend máramarosi letelepedésével kapcsolatban, nekünk is figyelmen kívül kell hagynunk.
[8] Magyar Történelmi Tár. Pest, 1855. II. k. 105. old.
[9] Uo. 106. old.
[10] Uo. 106. old.
[11] **Fejér György:** Codex Diplomaticus Hungariae. Tomus VI. Volumen II. — 254. **(Nostra Mammarus congregatorum.)**
[12] **Szirmai:** Notica Comit. Ugochiensis. Magyar Akadémiai Értesítő. 1850. 95. old.
[13] ÖSZK. Quart. Lat. 274. 55. old.
[14] **Fejér György:** Codex Dipl. 1832. 261. old. (Tom. VIII. Vo. II.)
[15] Anjou-kori okmánytár III. Magyar Tört. Társulat. XII. k. 55. old.
[16] **Mihályi János:** Máramarosi diplomák a XIV. és a XV. században. Máramarossziget 1900. 23—26. old.
[17] Ld. a 27. jegyzetet.

Részlet a máramarosszigeti református templom freskóiból

megjelent[18] munkáját megelőző időszakban felmerült adatokra kívánok rámutatni, kiegészítve az anyagot *P. Szatmáry Károly* tanulmányával.[19]

Szilágyi István említett előadásában kitért a régi diplomákra és a sekrestye keletkezésének korára is. Nem lehet vitás — mondotta —, hogy 1352-ben már állt a sekrestye, állnia kellett 1320-ban és valószínű, hogy állott már 1300-ban is. Érveinek alátámasztására hivatkozott III. András (Endre) király hospesekre vonatkozó — korábban már említett — 1300-ból való oklevelére, és utalt *Henszlmannra*, aki az 1300. év köré helyezi a sekrestye keletkezését.[20] Megemlítette, hogy az 1300 előtti okiratok négy máramarosi egyházra mutatnak,[21] s ezek szerint akkor, amikor Visk még Ugocsához tartozott, csak a többi négy helység (köztük M. Sziget is — K. Z.) érthető. Szilágyi is fontosnak tartotta az egri és erdélyi érsek közötti pert, mert az a már létező plébániák decimája miatt indult meg.

Előadásában Szilágyi foglalkozott a református templom freskóival (lásd a képet) és kifejtette, hogy a három alsó Katalin-féle főkép 1320-nál korábbi, feltehető, hogy a XIII. század utolsó évtizedében készítették. A Szt. György képpel kapcsolatban hivatkozik arra, hogy I. *Károly* okiratának pecsétjén, amellyel *1326*-ban a Szt. György lovagok rendjét megerősíti,[22] szinte azonos a pecsét és a templom Szt. György-képe.

Szilágyi és Henszlmann vitájának tehát az a lényege, hogy az előbbi szerint a XIII. század második felére helyezendő az oltár és Szt. György képe, míg Henszlmann úgy véli, hogy a főtemplom a XII. században, az oltár pedig a XIV. század első évtizedeiben épült. Mindkét vélemény azt bizonyítja, hogy 1326-ban már plébániája volt a városnak.

Van olyan újabb álláspont is, miszerint csak később, a XIV. század második felében épülhetett a templom. Azonban ne tévesszen meg minket a mai református templom képe. Ismeretes, hogy a templom 1859-ben leégett. (Részben ekkor kerültek elő a freskók is.) De tudjuk azt is, hogy a templomot és a tornyot korábban (1632)

---

[18] **Szilágyi István:** A máramarosszigeti falfestésekről. Az előadás szövegét közli a Magyar Akadémiai Értesítő 1850. IV. száma.
[19] **P. Szatmáry Károly:** A Tisza bölcsője — Emlékül a jó máramarosiaknak. (Vasárnapi Újság, 1863.)
[20] **Szilágyi István:** i. m.
[21] Az okiratokat nem részletezi, csak a Codex Dipl. Tom. VI. Vo. II. 193. old.-ra hivatkozik.
[22] Acta Musei Nat. Budae, MDCCCXVIII. p. 153. 184.

kijavították, 1661-ben a torony tetejét bezsindelyezték, sőt 1775-ben *Mária Terézia* rendeletére levágták a torony magas tetőzetét, majd az 1844-es földrengés alkalmával a templom megrongálódott, a vakolat egy része lehullott, s ekkor újabb freskórészletek kerültek napvilágra. Ezek az újabb vélemények nem foglalkoznak azzal, hogy a korábbi kutatók — köztük Szilágyi és Henszlmann — milyen templomot vizsgáltak, pedig nyilvánvaló, hogy az 1851. évi tűzvész előttit, ami nem azonos az újjáépített, ma is álló épülettel.

Igen jelentős — talán döntő — dokumentumnak tartjuk P. Szatmáry Károly már említett tanulmányát, amelyet *a XIX. század első felében állított össze.* Minden jel arra mutat, hogy ez a tanulmány mindeddig elkerülte a város történetével foglalkozó szakemberek figyelmét. Mindenesetre a mai máramarosi történészek számára úgyszólván ismeretlen.

Az öt koronaváros pecsétje

Sajátos, de P. Szatmáry Károlyt is megtévesztette az 1213. évi (hamisított) okirat, amelyet bőven fejtegetett. Ettől függetlenül igen érdekes adatokat közöl az Iza-parti Szalavánhegy *Várhegynek* nevezett régi vár históriájáról,[23] de foglalkozott a református-egyház freskóival is. Sőt leírta a *régi ötvárosi pecsétet,* amely egy szarvas felett két nyíllal átlőtt sast, s alul két ökörfejet ábrázolt, a következő felirattal: „*S.* (sigillum) *Quin.* (quinquee) *Priv.* (privilegiatorum) *Opp.* (oppidorum) *Cot.* (Comitatus) *Marm.* (Marmaros) *Tets* (Técső), *Visk, Husst* (Huszt), *Hossu* (Hosszúmező), *Szigeth.*" Ami pedig különösen fontos számunkra, képeket közölt Máramarossziget városáról és a „A m.szigeti ref. egyház és torony"-ról.[24] Ezek a képek ugyanis a XIX. század első feléből ábrázolják a várost és közelről a tornyot. A képek azt mutatják, hogy a torony *román kori stílusban* épült, ami kétségtelenül arra enged következtetést, hogy a XIII. században már létezett a szigeti egyház. Szilágyi és P. Szatmáry tehát még a tűzvész előtti, a *régi torony* ismeretében alkotta meg a véleményét, míg a mostani máramarosi kutatók csak a templom mai formáját ismerik.

P. Szathmáry szerint a szigeti templomot a XII—XIII. században építették. Közvetlen ismereteiről ekként számol be tanulmányában:[25]

„Máramarossziget legnevezetesebb műemléke volt — fájdalom, már csak volt — az ódon ref. egyház. De éppen azért, mivel már megsemmisült, szükségesnek látszik, *hogy mi, kik épen és romállapotban láttuk,* megemlékezzünk róla, Henszlmann személyesen nem látta, Szilágyi pedig akkor érkezett, midőn még a freskóknak csak egy része volt leleplezve."

„*Az egyház azon ép állapotban, ahogy még magam is találtam,* állott egy magas főhajóból, melynek hátsó (keleti) részét egy keskeny csúcsíves sanctorium pótlá ki, s két törpe mellékhajóból, melyek a főhajóhoz amannak árkádjai felett támaszkodtak, s a sanctorium kezdeténél egyenes falban végződtek." (Kiemelések tőlem — K. Z.)

„A maig is fennálló torony a főhajóval egyenlő vastagságú s ebbe be volt építve a főbejárat, épen a torony alatt lévén, igen díszes favágású tompa-csúcsíves portaléval; az oldal bejáratok a két mellékhajón, dél és északról körülbelül egymással szemben... A főhajót a mellékhajótól colossalis négyszögű durvaművű oszlopok választák el, egymással csúcsíves boltok által (árkádok) összefoglalva..."

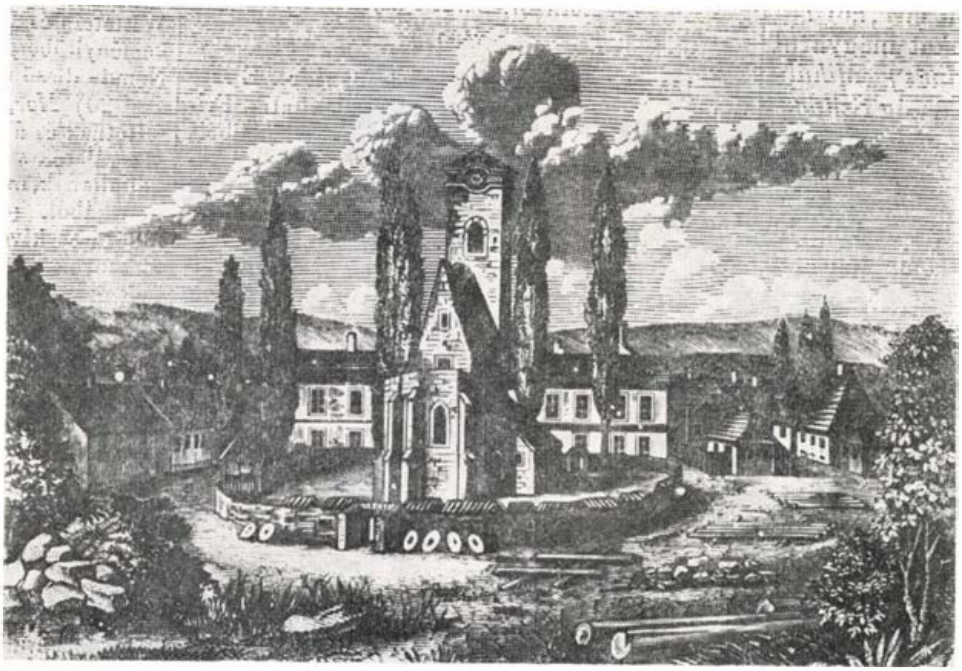
„*A torony idomtalanul törpe, különböző idejű ablakokkal ellátva:* a régieken faragott művű kerek, és hosszú góth-ablakok. Az egész egyház *fedett és lőrésekkel, valamint három oldalról* (kelet, dél, északnyugat) *három bejáróval ellátott törpe kőkerítéssel volt ellátva;* a hajdani bástyának semmi nyoma". (A régi rajz jól mutatja a kerítést.)

---

[23] Ezzel a témával sokkal részletesebben foglalkozik Simonchicz a „Noctium"-ban, s ez azért is jelentős, mert Simonchicz még látta a hegyen a romokat. Az 1964. évi feltárás Simonchiczot igazolta és nem Szilágyi Istvánt, aki tagadta a vár egykori létezését.

[24] Vasárnapi Ujság, 1863. XII. 6. 433. old.

[25] U. o. 1863. IX. 29. 23—25. old.

A máramarosszigeti református templom képe a XIX. század első feléből

„Tanulmányok s újabb tapasztalatok alapján a fő- és mellékhajók a XII. századra; a főoltár kb. a XIV. század közepére, Nagy Lajos királyunk korára tehetők".

„Az építési idő meghatározása egybefügg mind a freskókkal, mind az egyház belső történetével... Kétségtelenül áll, hogy az egyház... *volt pedig épitve román bazilika stylben, vagy egyenes,* vagy kerek ápszisszal, mely később elbontatván, helyébe csúcsíves sanctorium épült, *még pedig ferdén.*"

P. Szatmáry Károly, a szigeti ref. templom festményeiről a következőket írta:[26]

„Ezek közül legrégibbnek tartja Henszlmann Szt. György lovagot, ki lóháton a sárkány megölése közben ábrázoltatik. Ennek idejét ő és Szilágyi megegyezőleg *a XIV. század elejére teszik.* Ennél jóval fiatalabbnak tartja Henszlmann az Alexandriai Szt. Katalin Mártyrumát, illetőleg legendáját tárgyaló képcsoportokat."

Végül visszatérünk a Szilágyi István által tanulmányozott, de sajnos még elő nem került, 1326. évi oklevélre, amely *János* szigeti plébánost említi.

Az 1889. évi történész gyűlés, és az ezzel kapcsolatos levéltári vizsgálat anyagát részletesen tartalmazza a Századok 1889. évi különszáma.[27] Szilágyi István és mások előadásain kívül a tudományos ülésszakot összegező és lezáró hivatalos jelentésből is tudjuk, hogy az 1326. évi okirat mit tartalmazott, sőt a jelentés idéz is belőle. Dr. Márki Sándor jelentéséből arra kell következtetnünk, hogy abba a teljes okiratot átmásolták, de a Századokban csak részleteket közöltek belőle. Mindez azonban nem változtat a tényen, hogy ez az okirat — az ismert névvel és évszámmal — létezett és valószínűleg létezik ma is.

A történelmi ülésszakon Szilágyi István Máramaros megye általános történelméből (a XII. és XIII. század) címmel tartotta meg előadását, amelyben a máramarosi községek közigazgatási szervezetével kapcsolatban a következőket jegyezte meg:[28]

„Hogy ilyen községeket név szerint az okiratok még nem említenek; az igaz; de ha *a következő század 26-ik* évében már mint létezőről szólanak az adatok: bizonyosnak kell tartanunk, hogy azok már régebb idő előtt alapíttattak." Az előadásnak ez a része Máramarost, mint XIII. századi területet taglalja s a „következő század

[26] U. o. 1863. XII. 6. 431. old.
[27] A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25—31-i Vidéki Kirándulása Máramaros Vármegyébe és Nagy-Bánya Városába. Budapest, 1889.
[28] U. o. 22. old.

26-ik" éve alatt az 1326. évet kell értenünk. Szilágyi már korábban is hivatkozott erre az okiratra, mégpedig a tűzvészből újjáépített máramarosszigeti református templom 1862. június 15-i alapkőletételi ünnepén tartott beszédében, melynek a *Történeti rajz a m.-szigeti ó egyházról* címet adta. Ebben így tájékoztatta a hallgatóságot a legkorábbi okirati adatról:

„... alig van közöttünk hely, melynek írott emlékezetét a XIV. század elejénél feljebb vihetnők. Nem más az élet e mi lakó városunkkal *Szigettel* sem, úgyhogy róla, mint ilyenről, *akár a kebelében alapított egyházközségről van szó*, ha csupán csak *az írott emlékeket* tekintjük, *legtávolabb az* 1326. évnél vagyunk kénytelenek megállapodni."

„Ekkor van ti. legelső világos emlékezet arról, hogy e város kebelében fennállott már a keresztény hívők gyülekezete, fennállot korához és helyéhez méltó dísszel az egyház, melyet a legközelebbi 1859-iki pusztító tűz fejünk felől leégetett; fennállott kellő szellemi, s egyházi nagyságban a hívők gyülekezete, mint *a melynek akkori papja, névvel János*, nemcsak esperese volt a bércek között alakuló rom. kath. egyháznak, hanem azok felett úgy is gyakorlá hatóságát mint az *egri megye püspökének lelkiekben a helyettese.*"[29]

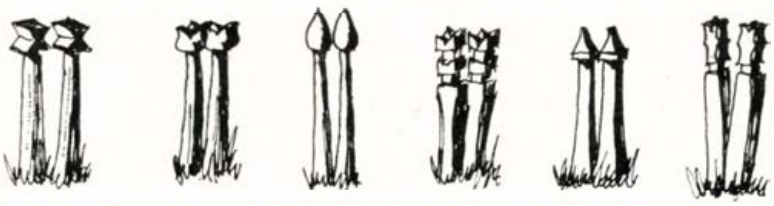
A Századok 1889. évi különszámának a Vármegyei bizottság jelentése c. fejezetében *dr. Márki Sándor* összegezte a técsői levéltár okirati anyagát.[30]

„A levéltár legrégibb irata 1326-ból való. Ezt ugyan több más, a regestrum szerint érdekes tartalmú okirattal együtt, nem találtam helyén, *dr. Csánky tagtársam azonban kivonatot készített belőle Szilágyi István úrnál*, ki azt történelmi kutatások czéljából kikölcsönözte. Eszerint Boleszló esztergomi érsek *1326-ban megerősíti az öt város plébánosait* az általuk »iam ab antiquo« gyakorolt ius archidiaconaleban s a tizedszedés jogában. Az érsek e levelét 1341-ben a budai káptalan is átírta." A jelentés hivatalos volt, annak alapján került nyomdába a Századok 1889. évi különszáma, míg az eredeti jegyzőkönyvek, jelentések és előadások a Történelmi Társulat levéltárában vannak.

A közelmúltban végzett kutatásaim eredményeként legnagyobb sajnálatomra csak azt állapíthatom meg, hogy az eredeti jelentés nincs meg.[31]

Mindettől függetlenül a rendelkezésre álló bizonyítékokat, úgy összegezhetjük, hogy Máramarossziget helységében az 1300. év fordulóján már minden bizonnyal létezett római katolikus egyház, ott éltek a hospesek és a sóbányászok, tehát valamilyen formában már csaknem 700 évvel ezelőtt működött ott a közigazgatás. Máskülönben nem emelkedhetett volna egyik napról a másikra koronavárosi rangra ez a Tisza menti település.

Dr. Kovássy Zoltán

[29] Ezt a beszédet megörökítette és közölte **Szikszay Zoltán** ev. ref. lelkész, Emlékkönyv a Máramaros-szigeti Ev. Reform. Egyház 1892. szeptember 11-én tartott templomfelavatási ünnepélyéről. (Máramarossziget, 1892.) OSZK Hung. 2083. jelzet. Magát az eredeti 1326. évi okiratot, kb. száz okirattal együtt Szilágyi István már korábban magához vette tanulmányozás céljából, s ezeket az ún. Szilágyi-féle anyagban kell keresnünk, hogy megtaláljuk. Az, hogy az eredeti okirat létezett és Szilágyinál volt, kitűnik az 1889. évi történelmi ülésszak anyagából.

[30] A Századok különszáma, 1889. 73. old.

[31] A Történelmi Társulat anyagát az 1950-es években rendszerezték, majd 1956 augusztusában az Országos Levéltárban helyezték el. Néhány hónap múlva a levéltárnak az a része égett le, ahol a Történelmi Társulat anyaga volt. Most már csak az a remény maradt, hogy időközben esetleg máshová (pl. az MTA-ra) került az eredeti jelentés, vagy annak másodpéldánya, esetleg másolata. Ugyanekkor fennáll annak is a lehetősége, hogy az eredeti okirat, vagy az 1341. évi átírás a budai káptalan anyagából kerül elő. A kutatásban elsősorban az okoz nehézséget, hogy a hivatkozásoknál csak az évszámot jelölték meg, az okirat kiállításának hónapja és napja mindeddig ismeretlen.

A múlt szociográfiája

(Greguss Gyula gondolatszilánkjai)

Száz esztendővel ezelőtt 1876/77-ben jelent meg az akkori oktatás, népművelés és ismeretterjesztés helyzetét ismerve egy igen modern, mondhatni utópisztikus munka, melyben a neves író és esztéta, *Greguss Ágost* adta közzé korán elhunyt öccse érdekes tanulmányait. Ágost öccse, *Gyula* (1829—69) akadémikus volt, szakmájára nézve fizikus, egyben jeles műfordító. Számos filozófiai és a szépirodalom körébe tartozó írása jelent meg. 1865-ben pedig kiadta *Camoens:* Luziáda c. eposzát. A pesti evangélikus gimnázium tanára, később igazgatója lett, s részt vett a Kisfaludy Társaság munkájában is. Mint fizikus főként a hőtan területén működött, s dolgozatait a kor nagy termodinamika kutatóiéval *(Szily Kálmán, Farkas Gyula)* említjük egy sorban.

Greguss Gyula sokat foglalkozott a reáliák- és humanioráknak az oktatásban és a köznevelés egészében történő kibékítésével, s az alábbi gondolatszilánkok ezirányú fejtegetéseit mutatják be. E válogatás Greguss nagy tanulmányaiból készült, mintegy a század utolsó harmada oktatáspolitikai, tantervi *szociográfiájaként.* Most ismét aktuálissá vált e témakör, hiszen folyóirataink igen sokat foglalkoznak az új oktatási elképzeléssel, s tervezik: milyen is lesz a századvég iskolája. Greguss is hasonló célok érdekében írta utópisztikus terveit. Jóslatainak egy részét talán az elkövetkezendő évek „gyorsuló" tantervei megvalósítják, ismét fölfedeznek valamit, amely már feledésbe merült. E felfedezéssorhoz szeretnénk szerény adalékokat szolgáltatni.

Az eredeti szöveg bizonyos kifejezéseit a könnyebb olvashatóság érdekében a mai helyesírás szerint módosítottuk. A szövegrészek közötti mottókat a válogatás szerkesztője „tűzte" be.

I. Realizmus és humanizmus

Minden irodalmár leány holta napjáig leány maradna, ha csupa okos férfi járna a földön.

(Rousseau)

Az (iskolai) realizmus és humanizmus a tanítás tárgyára (és) a tanítás módjára nézve is eltér egymástól.

Szám intézi a világot, a világ pedig merő anyag — kiáltja a vérmes *realista* — maga az élet sem egyéb, mint anyagi érdekek tusája: az az igaz tudomány, mely kézzel fogható tények körében mozog. Ha kedve szerint rendezhetné az iskolát, fölszerelné gazdag laboratóriumokkal, bámulatos ügyességű rajzolókat és számvetőket képezne: növendékei komolyan érlelt lelke, mely az atomoktól a világ végéig benyargalta már a mindenséget, csak arra volna irányozva, ami szemmel és kézzel fogható, s kicsinyléssel utasítaná vissza hiú ábrándként mindazt, amit kiszámítani vagy megmérni nem lehet.

Ne a föld porában, a magasabb régiók üde légében keressük az igazi, az emberhez méltó életet — sóhajt föl a kissé elkeseredett *humanista* — nemes gondolkodás, fennkölt érzés, acélos jellem teszi az embert a föld legdicsőbb teremtményévé. Ragadjuk ki hát az ifjút e röghöz tapadt, gőzzel, korommal bevont jelenkorból ókor dicső népei közé. Ha erre bízzuk iskolánkat, csendes berekké alakítja, hova nem hatol be a gyárak zsivaja, s növendékei e békés magányból szellemi tógába burkolva: méltósággal lépnek ki az életbe.

Keressétek mindenek előtt a szellem javait, s a többit vagy megkapjátok, vagy nem fogjátok érezni hiányát.

(Bacon)

Hogyan lehetne e tárgybeli különbséget kiegyeztetni?

A *realizmus* a gyakorlati értékekre, a tartalomra: a tények tudására veti a fősúlyt, a *humanizmus* a formális kiképzést helyezi előtérbe; *amaz* minél több anyagot akar szolgáltatni, *emez* az anyag feldolgozására szükséges eszközöket ajánlja; *amaz* az emberi ész által kikutatott, földerített eredményekre van kiváló tekintettel, *emez* többre becsüli az utat és a módot, amelyeken a gondolkodó az eredményekhez eljutott; *amaz* legörömestebb hivatkozik a tapasztalásra, *emez* jobban gyönyörködik az elméletben.

Elemezzük kissé a kétféle felfogást. A *reál* tanulmányok a tapasztalásból indulnak, s a tapasztalásnak, a kézzel foghatónak meggyőző erejét senki sem vonhatja kétségbe: de ha mindig és mindenkor csak ezt állítjuk előtérbe, a tapasztalatlan ifjú lélekbe a nyers empirizmust fogjuk beoltani, mely csak azt vallja igaznak, amit szeme lát, füle hall. Ha az ifjú elméjét, kedélyét igazán fejleszteni, művelni akarjuk, akkor

figyelmeztessük arra, hogy a tapasztalati adatok csak azáltal kapnak értéket, ha bizonyos lelki processzuson mennek keresztül, ha az emberi lélek feldolgozza (őket).

A tudomány megértéséhez ismernünk kell annak történetét.

(Comte)

(A középfokú iskolákban) nem is valami különös szakra való képzés a célunk, itt a tudományos fogékonyságnak minden irányban való fölélesztésére s ébren tartására: az összes elmebeli tehetségek összhangzatos kifejtésére: a jellem kiképzésére kell törekednünk. El kell ismernünk, hogy a *célt* a tények összehalmozásával elérnünk nem lehet.

Jobban elérhetjük a *célt*, ha minden alkalmat megragadunk annak feltüntetésére: miképp csoportosította, rendezte, egyesítette vagy választotta külön az emberi ész a tényeket.

A tudományos tények ismerete egymagában még nem tudomány, csak *ismerethalmaz:* tudománnyá csak akkor válik, ha a tényeket rendszeres kapcsolatba hozzuk és származásukat ismertetjük.

Jó, ha tudja, hogy a kő gyorsulva esik a földre, még jobb, ha ennek törvényét is bírja, de mindennél fejlesztőbb reá nézve, ha az esetnél egy Newton eszejárásával megismerkedik.

Ha az, amit az imént a reál tanulmányokról elmondottam helyes, akkor arra a következtetésre jutunk, hagy ha kedvező sikert óhajtunk, a reál tanulmányokat humanisztikus módon kell tanítani.

Térjünk át most a másik irányhoz.

A megszülemlő fogalom szavat, a gondolat mondatot keres, hogy a világba léphessen, s így a gondolkodás formái összeszövődjenek a beszéd formáival, a nyelvtan együttal gondolkozástan is lesz.

Innen a nyelvtanításnak formális, képző ereje.

S így történik, hogy míg *amott* a tények bősége, a tapasztalás hatalma nyers empirizmusra csábít, *emitt* az alakok tömegében könnyen rideg formalizmus vesz erőt *rajtunk.*

Nagyon is fejlesztő annak elemzése, miért mondta ezt Ciceró éppen így és nem amúgy, s milyen szabály illik reá: de éppen oly művelőnek tartom a növendék figyelmét magára a tényre is irányozni, hogy ezt így mondta, és az iránt is, amit mondott, azaz a tartalom iránt érdeket gerjeszteni.

Intézzük az oktatást úgy, hogy ne csak formális, hanem tartalmas is legyen.

... és mindazt, amit tud az ember — s nemcsak üres zaj a fölben — három szóban lehet elmondani.

(Kürnberger)

Fejtegetésem eredménye tehát az, hogy nézetem szerint az *ellentétesnek látszó* két irányt a középtanodában mind tartalmilag, mind formailag kibékítjük: *tartalmilag* a tantárgyak célszerű csoportosítása által, *alakilag* pedig azáltal, ha a reál tanokat humanisztikus, a humanisztikus tanokat realisztikus módon tárgyaljuk.

II. A természettanról és a tanításról

A csoda helyébe a természettudomány a törvényt tette.

(Du Bois-Reymond)

Az ifjú tele van illúziókkal, ezeknek egy részét az iskola kénytelen lerontani. Nagy rész jut belőle a természettannak.

Hogyan tanítsunk sikeresen?

Ezt kérdeztem én is magamtól (s) e kérdezősködés eredményei közül kívánok egyet-mást megérinteni: leginkább pedig azokat, amelyekről azt sejteni, hogy nem tartoznak éppen az *uralkodó nézetekhez.*

Lelki fejlődésünket megvigyázva, gyakran tapasztaljuk, hogy az ismeretszerzés folyamatában, a végletek érintkeznek: előbb a dolgot egészben látjuk, megismerkedünk vele nagyjából, mintegy kívülről, aztán felbontjuk elemeire, megismerkedünk a részetekkel: végre a részleteket egybeillesztjük, s a dolgot ismét egészében tekintjük, de most már számot adva, miként alakulnak elemi egésszé. S így haladunk legbiztosabban a természet megismerésében is.

A természettant ma könnyebben megértethetjük a növendékekkel— mint azt néhány századdal ezelőtt tehették — s ma néhány órai oktatással oly tág, oly világos látkört tárhatunk eléje, amilyen az avatottaknak sem tárult fel századok előtt: ez pedig lehetséges éppen azért, mert a természettanban ez idő alatt oly tömérdek anyagot halmoztak fel s rendeztek össze.

Nem tudhatod mi az elég, amíg nem tudod mi több az elégnél.

(Blake)

Egy-egy fölfedezett igazság tisztább világosságban tüntette föl a már ismerteket, összekapcsol tényeket, melyek eddig elszigetelten, értetlenül állottak: az ismeret gyarapodásával egy lépésben halad az ismeret rendezése, a hozzáférhetés könnyűsége.

Az a követelés különben, hogy a tanuló, amit hall és tanul, mind meg is értse: hogy a második lépést ne tegye, mielőtt az elsőt nem tudja alaposan, teljes szigorral nem (kérhető számon).

Az előzmény megalapítja a következményt, de ez utóbbi meg felvilágosítja amazt. Egyébiránt nem is szükséges, hogy a tanuló mindjárt mindent értsen, sőt azt hiszem, a tanár jól teszi, ha oly dolgokat is említ olykor-olykor, melyekről előre tudja, hogy nem fognak megérteni.

A természettudomány a kultúrának föltétlen orgánuma, s így a természettudomány története: az emberiségnek tulajdonképpeni története.

(Du Bois-Reymond)

(A) felső osztályban azok számára, akik végképpen elbúcsúzandók a természeti tanulmányoktól — betetőzésül —, a természeti tanok összefoglaló átnézését helyezném. Oly átnézetet értek, minőt *Humboldt* nyújtott Kosmosában, természetesen szűkebb keretben, a tanulók felfogásához mérve, s azon ismeretekre alapítva, melyeket az alsó(bb) osztályokban elsajátítottak. E befejezés *nélkül*, mely a természettudományok anyagát valóban humanisztikus irányban dolgozná fel, attól tartok, nagyon hamar széthullik mindaz, amit (éveken) keresztül e téren összegyűjtöttek.

Végre a mennyiségtanról néhány szót.

A mennyiségtan a természet logikája: reál tanulmánynak nézhetjük, amennyiben a természettudomány nélkülözhetetlen segédje: a humanisztikus tárgyak közé sorolhatjuk, amennyiben logika.

Az ember minden méltósága a gondolatban rejlik.

(Pascal)

Ha most azt kérdik, mivel fejezzük be az oktatást, a dán természettudóssal *Oerstedd*el felelek, aki azt mondta, hogy minden tudománynak a *szép* előadásával kell végződnie.

Hogy pedig ilyen eredményre jussunk, azt nem pusztán összefoglaló visszapillantás által érjük el, hanem azáltal is, ha már útközben is gondot fordítunk e szépségek feltüntetésére: ha az összességből kiszakított tüneményeket visszahelyezzük a természet rendjébe, kimutatva a kapcsokat, melyek az egészhez fűzik..., ha be nem érjük vele, hogy a törvényt megállapítottuk, hanem ahol csak alkalom nyílik, alkalmazzuk a látszólag egymástól legtávolabb álló tüneményekre.

Az ilyen oktatás nemcsak az értelmet s ítéletet műveli s élesíti; hanem — amit sokan kevésbé vagy éppen számba sem vesznek — egészséges táplálékot nyújt a *képzeletnek*, s üdítőleg hat a kedélyre. Ez utóbbiak elhanyagolása a természettan s általában véve az egzakt tudományok tárgyalásánál káros befolyást gyakorol az ifjú lélekre.

E tanok, ferde, egyoldalú oktatás mellett bő ismereteket szolgáltatnak, az ítéletet élesítik, de a léleknek bizonyos meddőségét, a kedélynek elsivárodását eredményezik.

Nem elég nagy képességekkel rendelkezni, hanem azt is kell tudni, miként használjuk fel őket.

(La Rochefoucauld)

Nem érdeméül, hanem bűnéül rovom fel a tanárnak, ha odáig vitte fiatal növendékeit, hogy lelkesítő zene hallatára csupán a hangok rezgésszámára gondolnak; ha a szép festménynek nincs egyéb hatása reájuk, minthogy a spektrum színeit juttatja eszükbe.

Ha az ifjú lélek zománca levakarva, képzelete szegve, kedélye kiaszalva: mi lesz belőle? Talán okos ember, de harmonikus műveltségű, lelkes ember — alig.

S hogy sántikáló képnek keretébe foglaljam az utóbb mondottakat: tanítsuk a természettant úgy, hogy az ifjú lelket ne csak megvilágítsa, hanem *meg is melegítse!*

A tanítás tehetsége abból áll, hogy a tanulást kellemessé kell tenni a tanítvány számára.

(Rousseau)

Hogy a természettudományokat nálunk még nem kedvelik eléggé, annak — nem egyedüli ugyan, de minden esetre — fő oka az, hogy akik velük foglalkoznak, nem tudják eléggé megkedveltetni.

Különben a dolog súlypontját... nem a tantervben, hanem a tanárban kell keresnünk. Csak ő adja meg a kovászt, az éltető elemet.

A tanár, amint én állítom magam elé, közép helyet foglal el a *tudós*, meg a *művész* között; inkább még a tudósságából engedek valamit, csak a művészi elem ne hiányozzék.

Nem elég, hogy az igazság hirdetője legyen, azon is kell iparkodnia, hogy azt szép alakban érzékítse meg, mely nemcsak az értelemhez szól, hanem a képzeletnek is táplálékot nyújt, s a kedélyt is fölmelegíti.

Folytonos ihletre van szüksége, különben erőt vesz rajta a pedánsság, a gépiesség.

Különleges története ... van a ... tudománynak és a filozófiának is; ez a történet magában foglalja a keletkezést, az elterjedést, a virágzást, az enyészetet, az újjászületést. Ez (utóbbi) a tanítók története.

(Hegel)

(A tanárt) a tanterv szorító bilincsekbe verheti, s vérezve fog gyötrődni benne a tudós, de művészi felének akkor sem apad el egészen ihlete, s bármi keservesen, de megalakítja művét a rendelkezésre bocsátott anyagból, melyben *tudós* lelke csak hitvány töredéket szemlélt. Feljajdulhat a tanárban a tudós, ha látja, hogy a tervezet rongyokra szedi kedves tanulmányait, de a *mester* még e foszlányokat is, ha egyebül nem, ékítményül fogja felhasználni.

Minél inkább megközelíti a tanár a magaslatot, ahova az imént állítottam, ahol a tudós kezet fog a művésszel, annál alantabbra süllyed a tanterv jelentősége, annál mélyebb s üdvösebb hatást fog a tanoda az életre gyakorolni.

A társadalomnak ennél fogva érdekében van, hogy minél nagyobb számmal jussanak ily tanárai...

Összeállította: *Ifj. Gazda István*

Tihanyi ház

ROBERT TOWNSON:

Utazások Magyarországon az 1793. esztendőben...[1]

(Szemelvények)

„Bár az elmúlt időkben temérdek útleírás jelent meg, Magyarország egynek sem volt témája, mindazonáltal olyan ország ez, mely bár körülményei miatt Anglia számára politikailag kevésbé fontos, mégis érdemes figyelmünkre: alkotmánya, lakói és szokásai, valamint mezőgazdasági termelése számot tarthatnak érdeklődésünkre."

Ezekkel a sorokkal kezdődik *Robert Townson* angol ásványtudós és utazó leírása Magyarországról, ahol 1793-ban öt hónapot töltött el az Angol Kelet-Indiai Társaság megbízásából. Bár a hiányt vaskos, több mint ötszáz oldalas, térképpel, ábrákkal és metszetekkel ellátott könyve jócskán bepótolta, nevét és művét napjainkra alaposan elfelejtették. Pedig a maga idején — a XVIII. század végén, a XIX. század elején — az angol eredeti, valamint az egykorú német és francia fordítás révén európai hírnévre tett szert — teljesen megérdemelten. Magyarul a könyv nem látott napvilágot, csupán az Élet és Tudomány 1976/48-as száma közölt róla egy rövid, pár oldalas tartalmi ismertetést. Townson munkája forrásként szolgált későbbi utazók és leírásaik számára. Ezek között is az egyik legkorábbi *Vlagyimir Bronyevszkij* orosz tengerésztiszt munkája — Utazás Magyarországon[2] —, amely alig tizenhárom évvel később született, de máris autentikus forrásként kezelte Townson szövegét. A fiatal orosz tengerész, aki 1810-ben utazott át hazánkon, nemcsak adatokat vett át, hanem sokszor Townson véleményét és gondolatait is átültette könyvébe.

Magáról a szerzőről nagyon keveset tudunk. Az angol életrajzi lexikon, a *Dictionary of National Biography*[3] szerint valószínűleg Yorkshire-ben született, korának ismert természettudósa volt, aki ásványtannal foglalkozott, tagja volt az edinburgh-i Királyi Társaságnak,[4] és 1795-ben a göttingeni egyetemen orvosdoktori diplomát szerzett.

A könyv megírása felvilágosult, szellemes és rendkívül józsemű kutatóra vall. Témaválasztása és az anyag feldolgozása alapos, tudóshoz méltó, de amellett Townson nem tekintette másodlagosnak a „komoly" tudományokon kívül eső megfigyeléseit sem, s hasonló lelkiismeretességgel vetette papírra néprajzi, helytörténeti, irodalmi, politikai és technikai adatait is; csípős megjegyzéseivel és anekdotáival pedig élvezetes, olvasmányos keretbe foglalta őket.

(IX. fejezet 1. pont) **Debrecen**

Nem ismerem az okokat, amelyeknek Debrecen a létét köszönheti, szintúgy azt sem sejtem, mi volt képes rávenni harmincezer embert arra, hogy olyan vidéket válasszon lakóhelyének, amely nélkülözi a forrásokat, folyókat, az építőanyagot, a tüzelőt és a szívet vidámító bort. Debrecent, városi címe és kiváltságai ellenére falunak kell tartanunk, talán a legnagyobb falunak Európában. Ha pedig városnak tételezzük fel, akkor egyike a legelmaradottabbaknak, habár lakói nem a legszegényebbek. A várost sövénykerítés veszi körül, a galagonyával és szederrel befuttatott városkapuk olyanok, mint otthon a mezei kerítések kapui.[5] A házak, kevés kivétellel, csupán földszintesek és zsúpfedelűek, az oromfalak az utca felé fordulnak. Az utak nincsenek kikövezve, de a legforgalmasabbak közül néhányban nagy gerendákat fektettek le középen a gyalogjárók számára.

(IX. fejezet 5. pont) **A debreceni kenyér készítésének művészete**

Sohasem kóstoltam még könnyebb, fehérebb és jobban ízesített kenyeret, mint amit itt Debrecenben sütnek; de hatalmasabb cipókat sem láttam még, bármerre is jártam volt. Ha nem félnék a vádtól, hogy visszaélek utazói helyzetemmel, azt

---

[1] **Robert Townson:** Travels in Hungary in the Year 1793. 506. old. London., G. G. &. I. J. Robinson.

[2] **Vlagyimir Bronyevszkij:** Utazás Magyarországon (1810). Fordította: **Tardy Kallós Lajos.** Új Könyvtár, 27. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, é. n.

[3] XIX. kötet, London, Smith, Elder Co, 1909.

[4] A Skót Tudományos Akadémia.

[5] A Brit szigeteken a mezőket is sövény- vagy fakerítés vette körül, a szerző ezek bejáratáról beszél.

mondanám: a cipók kocsikeréknyi nagyságúak voltak.[6] Mivel ez a kenyér más kelesztő-eljárással készül, mint a megszokott: — egy olyan száraz pótanyag segítségével, ami könnyen szállítható, és egy fél évig, vagy tovább is tárolható —, úgy gondolom, hasznos lesz hazám számára, ha részletesebben leírom a debreceni kenyér készítésének művészetét.

A kovász készítése: két nagy marék komlót mintegy négy és fél liter vízben főzve annyi búzadercét öntünk bele, amennyi még jól átnedvesedik. Adnunk kell még hozzá négy-öt font[7] élesztőt, s amikor langyosra hűlt jól összegyúrjuk, hogy a különböző részek elkeveredjenek. Ezt a masszát azután huszonnégy órán át meleg helyen kell tartanunk, s utána apró — tyúktojásnyi vagy kisebb narancsnyi — darabokra oszthatjuk, melyeknek szárítása a száraz levegőre — de nem a napra — kitett deszkán történik. Amikor megszáradt, a labdacsok akár fél évig is alkalmasak a használatra.

Ez a kovász, ami a következő módon használandó. Hat nagy cipó sütéséhez hat jó nagy marék kell ezekből a kovászgolyókból, melyeket hét-nyolc liter meleg vízben oldunk fel. Az oldatot egy szitán keresztül a kenyérdagasztó teknő egyik végébe öntjük, majd újabb három liter meleg vízzel átmossuk a szitát. Ami ezek után is benne maradt, azt jól kinyomkodjuk. A kapott folyadékot annyi liszttel keverjük össze, hogy egy jókora cipó nagyságú masszát kapjunk, ennek tetejét liszttel meghintjük, majd a teknő két oldalára támasztva — tartalmával együtt — fölétesszük a szitát. Az egészet melegen betakarjuk, megvárjuk amíg kellőképpen megkel, s a teteje repedezni kezd. Ezt nevezik bekovászolásnak.

Ezután tizenöt liter meleg vizet — amiben már feloldottunk hat marék sót — a szitán keresztül a masszára öntünk, hozzáadjuk a szükséges mennyiségű lisztet, az egészet összekeverjük és egy órán át kelesztjük. Ha megkelt, cipókat formálunk belőle s ezeket két fertályórán át meleg szobában tartjuk, ahonnét a kemencébe kerülnek. Itt méretüktől függően két-három órán keresztül sülnek.

Figyelemre méltó előnye ennek az erjesztőanyagnak, hogy egyszerre nagy mennyiségben állítható elő, és felhasználásáig jól tárolható. Mindezek alapján: nem lenne-e hasznos bevezetni ezt a módszert a hajók fedélzetén és a táborba szállt katonaságnál?

(IX. fejezet 2. pont) **A debreceni egyetem**

A lakosság legnagyobb része kálvinista: komor szokásaik és viseletük — az ottlétem alatti borús időjárással együtt — lehangolóvá tette ezt a helyet. A Magyar Királyságban lévő kálvinista felekezet legfőbb kollégiuma itt, Debrecenben van. Az épület elhanyagolt, ódon és pusztuló, nagyon hasonlatos egy olyan otthoni menházhoz, amely már megérett arra, hogy lerombolják, és használt anyagként eladják. Mégis — gyakran még az ilyen szomorú helyeken is — nemcsak, hogy magas szinten oktatnak, de a zsenit még arra is megtanítják, hogyan ragyogjon képzelete munkájával. A diákok igen számosan vannak; közülük a tógások — úgy négyszázan lehetnek — az egyetlenek, akik bent laknak az épületben. Ők már a magasabb tudományokat tanulmányozzák, nyolcasával laknak egy-egy kicsiny szobában, de mindőjüknek külön ágya van. Az ifjabb tanulók közel ezren vannak, de ők csak bejárnak a studiumokra, amikből hat tartatik egy nap: három délelőtt és három délután. Mivel csak négy professzor, vagy tanár van, a tógások közül kilencen segédkeznek az ifjak oktatásánál. Fáradozásukért a tanítványok szüleitől kisebb javadalomban részesülnek, ami nem más, mint hitvány ajándék: — akárcsak a barbár időkben a hősök jutalma — egy tál étel, amely kiegészíti szűkös étkezésüket. A tanárokat évente hatvan forint körüli fizetés illeti meg.

Meghívást kaptam, úgy hiszem a professzorok elöljárójától, hogy legyek jelen a tógások egyik gyakorlatánál. A gyakorlat, amit az előttem való bemutatásra kiválasztott a zsoltáréneklés volt. A diákok jókötésű, izmos legények és teli tüdőből ordítottak.

Nem vétek az igazság törvénye ellen, ha az anekdota kedvéért elmondok egy rosszmájú és gondoskodó tényt. Ha nem tévedek túl nagyot, itt esett meg, hogy egy történelmi kurzus oly sokáig tartott, hogy a professzor *kilenc év alatt sem jutott tovább a középkornál.*

Közli: *Majoros Klára*

---

[6] Az eredeti szövegben: fél köbyard, kb. 0,4 m³.
[7] Kb. 2—2,5 kg.

Hanva vagy hamva?

(Monda és történelem szülőfalumban)

A Sajó völgyében, a Rima folyó torkolatától alig néhány kilométerre észak felé a völgyet szegélyező hegy oldalán, mintegy ezer öl hosszúságban terül el az én „szülőföldem szép határa". A vidék pedig „hol a szép Gömör halmos képet ölt", az én szűkebb szülőhazám. Hogy ennek a falunak a neve Hanva-e vagy Hamva — az a későbbiek során kiderül...

Fél évszázada annak, hogy idős korú atyai nagyapám, a faluszerte becsült, kiöregedett cselédember, akit kálvinista szokás szerint bibliai névvel Dánielnek hívtak — bátyját Józsefnek, leánytestvérét pedig Rákhelnek —, egy napon mesélni kezdett nekünk iskolás gyerekeknek.

Elbeszélése olyan mély hatást tett rám, hogy annyi idő után is szinte szó szerint tudom idézni. „... Nagyon régen a falu sem itt volt ezen a helyen. Itt csak egy óriási ház állt, papok laktak benne. Volt egy templomuk is, ahol imádkoztak. Nem úgy volt akkor, hogy a papnak is van családja: felesége, gyereke. Csak éltek együtt azok a papok abban a nagy házban asszony nélkül, mint katonák a kaszárnyában..."

„A falu ott volt az Alsótagban, Lénártfalva felé, a Faluhelyén. Nem is Hamvának hívták, hanem Kirsanfalvának, s a helyén most már csak a puszta, a tanya van. Annyi se maradt belőle, azt is azóta építették.

A régi falut felgyújtották és leégették a tatárok. Az embereket pedig levagdalták, vagy lenyilazták. Még az asszonyokat és gyerekeket se sajnálta — szegényeket — a kutyafejű tatár. Azok jártak jól, akik a berekbe futottak, a Sajó partjára. Mert a mocsárba, nádasba nem mentek utánuk. Amikor aztán a tatárok elmentek, az emberek is előjöttek a füzesből, erdőből, ki hol húzódott meg. Látták a nagy pusztítást. Nem maradt se egy ól, se egy ház, minden elégett. Sok ember is. Nem lehetett rájuk ismerni. Sokan, akik látták, rívásba kezdtek. Siratták a halottakat meg a házakat. Az állatokat magukkal vitték a tatárok. A falunak tehát így nem maradt meg, csak a hamuja. Hogy az emberek soha el ne felejtsék azt, ami akkor történt — elhatározták, hogy az új falu neve — Hamva legyen. Az új falut már nem a régi helyére építették. Többen azon voltak, hogy építsék a papok háza közelébe, a hegyre. Akkor még az is magasabb volt, és rajta a nagy papi ház, akárcsak egy vár. Ha még egyszer visszajönne a tatár, az emberek hamarjában oda menekülhetnének. Mert »a tatár lovon jár«! Ha leszáll a nyeregből, gyalog nem bírja a járást. Felmászni sem bír, ha falhoz támasztja is a létrát. Így is történt és a falut ide építették.

Kevesebben azt akarták, hogy lejjebb mennek a Rima felé, a Sajó szigetére. Oda építenek házat. Ott megvédi őket a víz. Mert a tatár, ha leszáll a nyeregből, folyón át nem úszik, a lova meg elmerül a pocsolyában. Így történt aztán az, hogy ők meg oda építették házaikat. De mert ők jóval kevesebben voltak, Kis-Hamvának nevezték falujokat. Később azonban a urukról Lénártfalvának hívták.

Így beszélték régen az öregek. Hogy igaz volt-e, vagy nem — ma már nem lehet tudni. Én ezt az *Igó Estván* öregapjától hallottam legénykorombon (1865 táján), amikor egy este együtt bandukoltunk hazafele a kaszálásból, az uraság rétjéről. De hogy így volt, azt beszélik a faluban más öregek is..."

Ezt mesélte tehát nekünk nagyapánk. Rövidebb és egyszerűbb formában hallottam másoktól is. Így anyai nagyanyámtól, leánynéven *Országh Teréziától* és a falu akkor legidősebb emberétől, *Bodoló Józsi* bácsitól is.

Íme tehát falum keletkezésének a mondája. Magvában történeti eseményt őrzött meg. Részletei azonban az idők folyamán elmosódtak, a nép képzelete változtatott rajtuk. Azt, hogy „tatárjáráskor" a falu elpusztult, Hamván vagy Hanván minden ott született ember tudja ma is. Annak idején az idősebbek a legtöbb dűlőről, útról,

kútról, forrásról, patakról, tóról, szakadékról tudtak valamilyen kis, szájhagyományként megőrzött történetet. Ma is tudják, hogy hol a Faluhelye, az elpusztított *Kirsanfalva* területe. Ennek a „falu helyé"-nek egy kisebbik részét sohasem szántották fel. A *Versoldal* (a neve 1630-ban *„Veress ortvány")* hegy lábánál még a legutóbbi években is gyepes pusztaság volt néhány cserjével és fával. A megművelt részen viszont egészen a harmincas évekig megmaradt néhány házával és gazdasági épületével egy tanya: *Krizsanpuszta.* Amikor felszántják a földet, a talaj változó színéről is meg lehet állapítani, hogy ott voltak a leégett, üszkös házak romjai.

A néphagyomány tehát azt tartja, hogy jelenlegi falujának Hamvának vagy Hanvának Kirsanfalva volt az őse, s a leégett házak hamuja szülte a gondolatot, hogy Hamva legyen a felépített új falu neve. A monda valóban szellemes és következetes, részben képzelt, részben valódi tényeken épül. Mindenesetre kitűnő népi alkotás. Bizonyára ennek a hagyománynak is része lehetett abban, hogy falunk neve az oklevelekben hol Hanva (Honua, Honoa, Honwa, Hanawa), hol Hamva alakban szerepel. (*Ila Bálint*: Gömör megye története, Bp. 1976). Maga *Tompa Mihály* is ez utóbbit fogadja el, amikor a szentesiek meghívását megköszönve ekként válaszolt: „A hamvai pap hamvai Hamván hamvadnak el". De költeményeiben is mindig a Hamva nevet használja: „Hamvai erdőn vár, lappang, Merre utalná jel, vagy hang?" ..."Kedvese, anyja kit vára: Vissza megy a lány Hamvára;" (Basa kútja).

A faluról elnevezett családok, vagy ilyen nemesi előnévvel rendelkező személyek az ősi okiratok ellenére „m"-mel kezdték írni nevüket. A község nevét a századforduló idején az eredeti „n"-es formában rögzítették. — Mert, amint látni fogjuk, HANVA a történelem folyamán sohasem volt h a m v a.

Ebbeli kutatásaim során sikerült feltárni a monda történeti hátterét, s megállapítani, hogy a „későbbi falu" néhány családjának valóban a felégetett régi község volt az ősi otthona.

A néphagyomány szerint tehát *Kirsanfalvát* (gyakran Kirsanfala) a tatárjáráskor pusztították el a tatárok. Ezen mindenki az 1241—42. évi, muhipusztai csatával végződött történelmi eseményt érti. Ez természetes is, mert hiszen erről tanultak az iskolában. Holott egészen más, egy későbbi tatárdúlás lett végzetes erre a falura. Ennek az eseménynek az emléke azonban az idők folyamán elhomályosult, majd egybeolvadt az iskolában tanult tatárjárás emlékével. — Tény az, hogy Kirsanfalva nem pusztulhatott el 1241—42-ben, mivelhogy akkor — feltehetően — még nem is létezett. Neve ugyanis a Hazai Okmánytár (Budapest, 1865. VII. 232334) adatai szerint csak 1293-ban szerepel először, mint létező Hanva (latin nyelven „villa", azaz falu) határjárásának jegyzékén. Hanva pedig (most már helyesen írva) nem a tatárjárás után keletkezett, hanem mintegy háromszáz évvel korábban, amikor a honfoglaló Hanva nemzetség sajóvölgyi, központi szálláshelyévé lett. Kirsanfalvát tehát nem az iskolában tanult tatárjáráskor pusztították el, hanem több mint háromszáz évvel később — pontosan 1566-ban, tehát a mohácsi csatavesztés után 40 esztendővel a törökök kötelékében harcoló tatárcsapatok. (Conscriptiones decimarum comitátus Gömöriensis, Országos Levéltár). Ugyanakkor égették fel Abafalvát, Csízt, Iványtt és több más környékbeli községet. Kirsanfalva kizárólag jobbágytelepülés volt. Birtokosai, a Hanva nemzetségbeli családok Hanván laktak, s ott tettek eleget a követelésnek. Azért az előbbit bosszúból felgyújtották, Hanva pedig így megmenekült a pusztulástól.

Kirsanfalva jobbágycsaládjairól maradtak fenn írásbeli adatok. Az utolsók éppen a pusztulást megelőző évekből. Többek között ilyen nevű családok éltek a faluban: 1542-ben *Bodolo, Warga, Toth,* 1551-ben *Igo-sd, Fodor, Orszag,* s már három *Varga* család, 1563-ban *Simon.* (Gömör megyei dézsmajegyzék, amelyen maga a falu 1567-ben már nem szerepel a lakott helységek sorában, mert az előző évben teljesen elpusztult). Az említett családok a pusztulással egyidőben, vagy utána Hanván is éltek. E két egymáshoz közel fekvő (3 km) faluban élő azonos nevű családok nyilván rokonsági viszonyban voltak egymással. Így a kirsanfalvai menekültek a hanvai rokonoknál, ismerősöknél találtak menedéket s ott telepedtek le. A közös földesurak érdeke is azt kívánta, hogy a földönfutóvá vált jobbágyok, mint munkaerők ne széledjenek szét a nagyvilágban. Így nem lehet kétséges az, hogy a Kirsanfalváról Hanvára települt családok vitték magukkal az emléket, amelyből a monda keletkezett.

A fent említett családok utódai még ma is élnek Hanván. Azért választottam ki eredetileg is nevüket írásomban a többiek közül — nagyanyámat is beleértve, mint a kirsanfalvi *Orszag* nevű jobbágycsalád kései ivadékát. A hanvai azonos nevű családok 1542-ben *Ygho* (két család) *Orzagh, Simon,* 1632-ben már három *Igo* család van, mert 1578-ban egy új *Igeo* és egy új *Orszag* család kerül a névjegyzékre, ugyanúgy új

család a *Warga* és a *Tott*. (Valamennyi család neve megtalálható az említett megyei dézsmajegyzéken, illetőleg a Hanvay család levéltárában, az Országos Levéltárban, Budapesten.)

Visszatérek a mondának arra a részére, hogy „kevesebben pedig délre mentek a Rima felé, s ott építették fel Kis-Hamvát, amelyet később urukról Lénártfalvának neveztek". A monda eme része szintén tényeken és képzeletszülte elemeken nyugszik. Tény az, hogy Lénártfalvát a XIV. század közepéig Kis-Hanvának (*Kys-hanua, Kys-hanwa*) hívták. De Kis-Hanvának hívták Abafalvát és több olyan szomszédos községet is, amely a honfoglaló Hanva nemzetség szállásterületén a fő, központi Hanva szálláshelyen kívül általában a széleken jött létre. (*Ila Bálint:* Gömör megye története I. 1976). A Kis-Hanva elnevezés tehát általában ismert, még Kirsanfalva pusztulásakor is. Ahonnan egyébként Lénártfalvára is menekültek családok, ahol új lakosként szerepelnek a dézsmajegyzéken. Ilyen a *Szekeres* (1571), *Byro* (1572), *Bodolo* (1580), *Toth* (1578), *Kwtos* (1581) család. Hogy ezek a családok nem közvetlenül a pusztulás éveiben kerültek az adózók jegyzékeire, annak oka az, hogy mint vagyontalan menekültek, csupán robotoltak s nem fizettek tizedet, csak amikor kialakították új jobbágyportájukat. Ahhoz pedig jónéhány esztendő volt szükséges. (Nevek a már hivatkozott megyei dézsmajegyzéken.) A Bodolo család, amely eredetileg kirsanfalvai, csaknem fél évszázad múlva 1620-ban kerül Hanvára, valószínű Lénártfalváról. Ilyen előzmények után alakult ki a mondának az a része, amely a Kis-Hanvabeliekkel foglalkozik.

Vizsgáljuk meg még röviden a falu nevének eredetét, jelentését. A levéltári forrásokban, elsősorban a már említett (megyei dézsmajegyzékeken, s a pápai tizedjegyzékeken) különböző írásmóddal találjuk a nevet: *Crisan, Kurisan, Kyrsan, Keresyan, Krysan, Kersann, Kerzan*. Ezek az eltérések abból adódnak, hogy esetenként más volt az iratokat készítő literátus, íródeák és más volt az írásmód is. Ez természetes, hiszen több évszázados időről van szó. Más volt — sokszor helyhez, nyelvhez idegen, latin vagy más nyelvi műveltségű, aki hallás után, saját megítélése, írásjelismerete szerint írta a magyar nyelvi hangokat. A jelenlegi álláspont szerint Krizsán valószínűleg személynév, annak a neve, akiről a falut elnevezték. Hogy azonban a név Krizsan-e vagy Kirsan, s ki volt valójában, annak kutatása már meghaladja írásom céljának kereteit. Az előbbi szláv szó, a „krizs"=„kereszt"-ből képzett „krizsan"=„keresztes". Ha pedig a név eredetije mégis Kirsan vagy Kersan, amely a hét levéltári adatban kettővel szemben ötször fordul elő, ahogyan a nép is használta, akkor a személyt a honfoglalók nemzetségének kötelékében kell keresni. A „Kyrsan fele valo nomas" dűlőnévként fennmaradt az 1550—1560-as évekből, tehát még a pusztulás előtti időkből.

Írásommal — függetlenül a történeti helyhez való személyes kapcsolódásomtól — be kívántam mutatni, hogy a történelmi események szájtól szájra adva hogyan élnek az emberek emlékezetében. Bizonyítékául annak, hogy a legkegyetlenebb, sivár állapotok is miként válnak költői alkotássá a nép ajkán.

Dr. Madarász László

„Kicsitányéros" párnafej

Egy fontos atlaszmunka folytatásáért

A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókincsének országos gyűjtése

Az önkéntes gyűjtőmozgalomnak nagy vállalkozása az a szűkebb tematikájú, speciális atlaszmunka, amely lehetőség szerint arányosan eloszló kutatópontokon a hagyományos paraszti gazdálkodás ma még megörökíthető, gazdag ismeretanyagát és szókincsét kívánja, megfelelő útmutatás alapján, szakszerűen, országosan számba venni. Hasonlóan a földrajzi nevek szervezett országos összegyűjtéséhez a néprajztudomány és a nyelvjáráskutatás számára egyként sokatígérő kezdeményezés ez, s kellő hírveréssel, átgondolt és kitartó szervezőmunkával a kívánatos időhatáron belül ugyanolyan sikeres is lehet, hasonló elismerést hozhat a gyűjtőmozgalomnak, mint a földrajzi név gyűjtés.

Ahogy a kiadott útmutató füzetek ajánlásában írtuk: „Ez *az egységes szempontok szerint végzett, meghatározott témaköröket felölelő, az ország egész területéről kb. azonos időszakban gyűjtött anyag* megbecsült része lesz a magyar népismeret nagy archivumának, s reménységünk szerint megveti alapját a később elkészítendő magyar nyelvjárási szótárnak, illetőleg hathatós segítséget nyújt a jövőben elkészülő tematikus monográfiákhoz, s ugyanakkor kiegészítő támpontokat szolgáltat a Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtött anyagának feldolgozásánál is".[1]

Az volt az elgondolásunk, hogy az évenként meghirdetett Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat keretében egy jó évtized alatt az egész ország területén (járásonként, illetőleg tájegységenként legalább egy-két kutatóponton) megörökíttetjük az érdekelt szaktudományok s nemzeti művelődésünk számára ezt a százados tapasztalatokat őrző, sokféle gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti tanulsággal is szolgáló paraszti szó- és ismeretanyagot. Amint az alább közölt feldolgozási jegyzékből és térképről megállapítható, ez a terv — sajnos — csak részben valósult meg. *Újabb erőfeszítésre, a rendelkezésre álló éveket kihasználó, gyorsabb ütemű feldolgozást biztosító intenzív szervezésre van tehát szükség ahhoz, hogy hagyományos műveltségállományunknak ez a nagyértékű, de jórészt már csak az idős parasztemberek emlékezetében élő rétege a pusztulástól megmenthető legyen.*

Az a meggyőződésünk, hogy a gyűjtőakciónkban leginkább érdekelt két tudomány tudományos társaságainak, központi tudományos intézményeinek összefogásával, valamint a vidéki múzeumok, egyetemek és főiskolák érdekelt tanszékeinek, munkatársainak támogatásával biztosítani tudjuk gyűjtőakciónk kellő ütemű és intenzitású szakmai irányítását, s így optimisták lehetünk nagy vállalkozásunk sikeres végrehajtása tekintetében.

A fentiek konkrét megvalósításának módozataival már foglalkoztunk a Honismereti Híradó 1974. évi 2. számában.[2] Az ott felvetett javoslatok egy része időközben már megvalósult. Az útmutató füzetek közül három megfelelő példányban a gyűjtők rendelkezésére áll, a negyedikből (az Aratásból) utánnyomás van tervbevéve.[3] Több gyűjtés már publikálásra került.[4]

Az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat idei negyedszázados jubileuma, valamint az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők előttünk álló VIII. Országos Találkozója késztet bennünket, s egyúttal alkalmat ad számunkra ahhoz, hogy megvitassuk a megyei (területi) irányító központokkal is számoló intenzívebb szervező munka alapelveit, valamint a kapcsolatos egyéb kérdéseket, s így még az idén újabb lendületet kaphasson a gyűjtőmunka a régi és új kutatópontokon, s a nyári vakációs időszak kihasználásával gyümölcsei már az idei Országos Gyűjtőpályázaton is jelentkezhessenek.

Morvay Péter

---

[1] **Végh József:** A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 1. Szántás-vetés. (Útmutató Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez, VIII. Szerk.:**Morvay Péter.**) Bp. 1962. 4. old.

[2] **Várkonyi Imre:** Hogyan lendíthetnénk fel a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókincsének szervezett gyűjtését? I. m.: 51—53. old.

[3] A már említett Szántás-vetésen kívül a sorozat XII. köteteként: **Hofer Tamás—Végh József:** Aratás. A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 2. Bp. 1964. — A sorozat XIII. és XIV. köteteként: **Balogh István—Végh József:** Hordás, nyomtatás, cséplés 1. rész. Bp. 1966. U. ő. 2. rész, Bp. 1973.

[4] Legutóbb **Csirke Éva:** A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Csokonyavisontán. I. Szántás-vetés. (Részlet egy tudományos diákköri dolgozatból.) Somogyi Honismereti Híradó 1976. 1—3. 160—170. old.

A FELDOLGOZOTT HELYSÉGEK

Bács-Kiskun megye
1. Homokmégy
2. Uszód

Békés megye
3. Békés
4. Békéscsaba
5. Bélmegyer
6. Dévaványa
7. Gyulavári
8. Pitvaros
9. Tótkomlós

Borsod-A-Z megye
10. Bodroghalom
11. Cigánd
12. Fancsal
13. Halmaj
14. Harsány
15. Hernádvécse
16. Karcsa
17. Kesznyéten
18. Mezőnagymihály
19. Sály
20. Szomolya
21. Taktabáj
22. Vajdácska

Csongrád megye
23. Apátfalva
24. Domaszék
25. Hódmezővásárhely
26. Kiskundorozsma
28. Kövegy
29. Mindszent
30. Nagymágocs
31. Ruzsa
32. Székkutas

Fejér megye
33. Aba

Győr-Sopron megye
34. Arak
35. Börcs
36. Cikolasziget
37. Halászi
38. Kisdobak
39. Kunsziget
40. Lipót
41. Mosonmagyaróvár
42. Nagygeresd
43. Nyúl

Hajdú-Bihar megye
44. Berettyóújfalu
45. Egyek
46. Folyás
47. Görbeháza
48. Hajdúböszörmény
49. Polgár
50. Sáp
51. Tiszacsege
52. Tiszagyulaháza
53. Ujbarátmargita
54. Újtikos

Heves megye
55. Bélapátfalva
56. Gyöngyösoroszi
57. Mezőtárkány
58. Ostoros
59. Szilvásvárad

Komárom megye
60. Ács
61. Bársonyos
62. Kerékteleki
63. Kisbér

Nógrád megye
64. Etes
65. Karancs
66. Karancskeszi
67. Mátranovák
68. Piliny
69. Szalmatercs

Somogy megye
70. Buzsák
71. Csákány
72. Gadány
73. Homokszentgyörgy
74. Lábod
75. Mesztegnyő
76. Ordascsehi
77. Osztopán
79. Somogyudvarhely
80. Szenna
81. Vörs

Szabolcs-Szatmár megye
82. Ajak
83. Gyulaháza
84. Kisvárda
85. Levelek
86. Nyírbátor
87. Nyírpazony
88. Szamossályi

Szolnok megye
89. Jászárokszállás
90. Jászszentandrás
91. Turkeve

Pest megye
92. Áporka
93. Kiskunlacháza
94. Lórév
95. Makád
96. Ráckeve
97. Szigetbecse

Tolna megye
98. Alsónyék
99. Koppányszántó
100. Majos
101. Nagykónyi

Vas megye
102. Bük
104. Ják
105. Katafa
106. Kenyeri
107. Körmend
108. Nagyrákos
109. Nagysimonyi
110. Nárai
111. Oriszentpéter
112. Rábagyarmat
113. Sorokpolány
114. Szemenye
115. Szőce
116. Vép

Veszprém megye
117. Csikvánd
103. Gic
118. Kup
119. Külsővat
120. Pápa
121. Pula
122. Réde

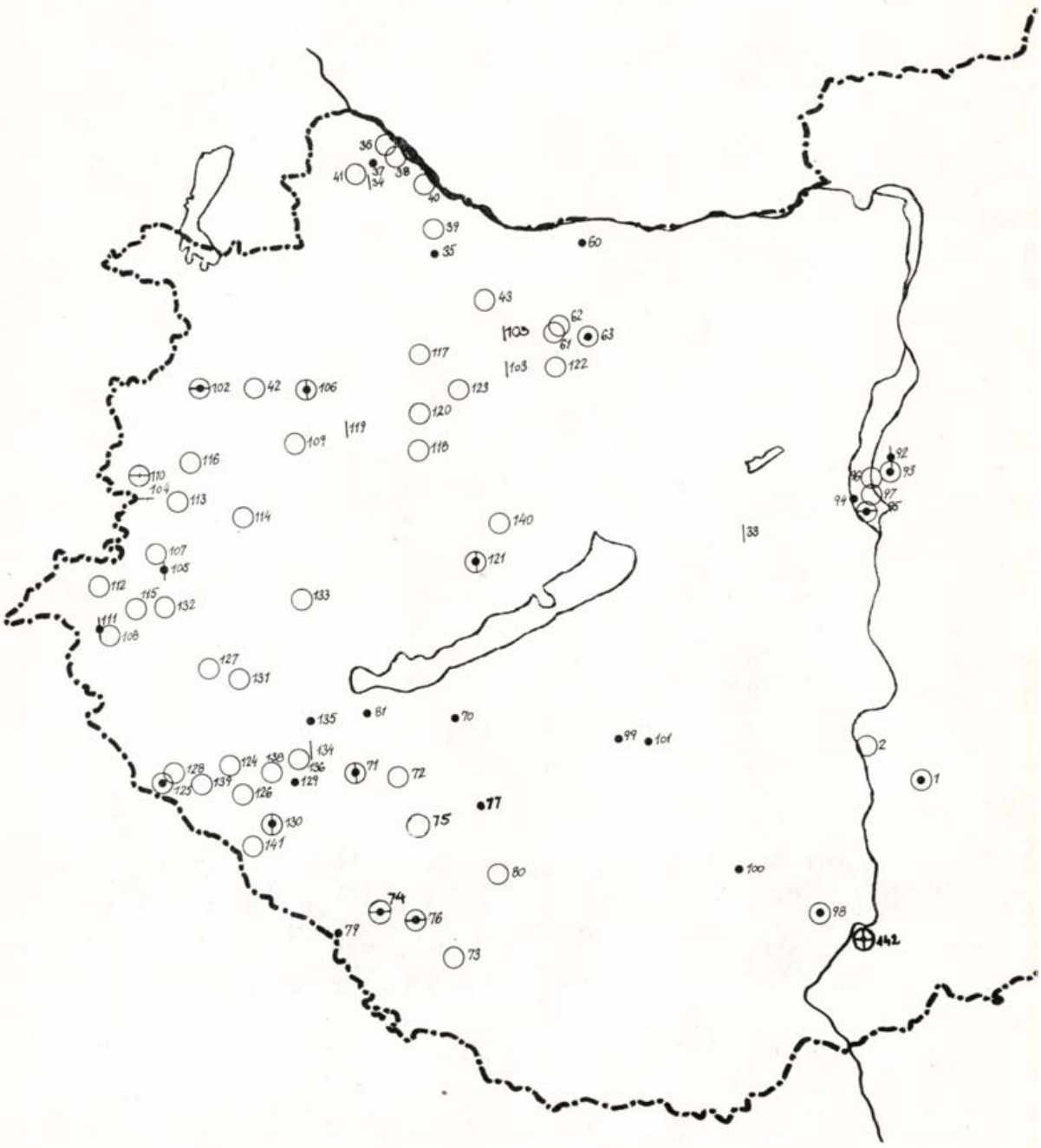
Zala megye
123. Vanyola
124. Bucsuta
125. Csörnyefölde
126. Eszteregnye
127. Gellénháza
128. Kiscsehi
129. Kisrécse
130. Miklósfa
131. Pölöske
132. Zalaháshágy
133. Zalakoppány
134. Zalamerenye
135. Zalaszabar
136. Zalaújlak

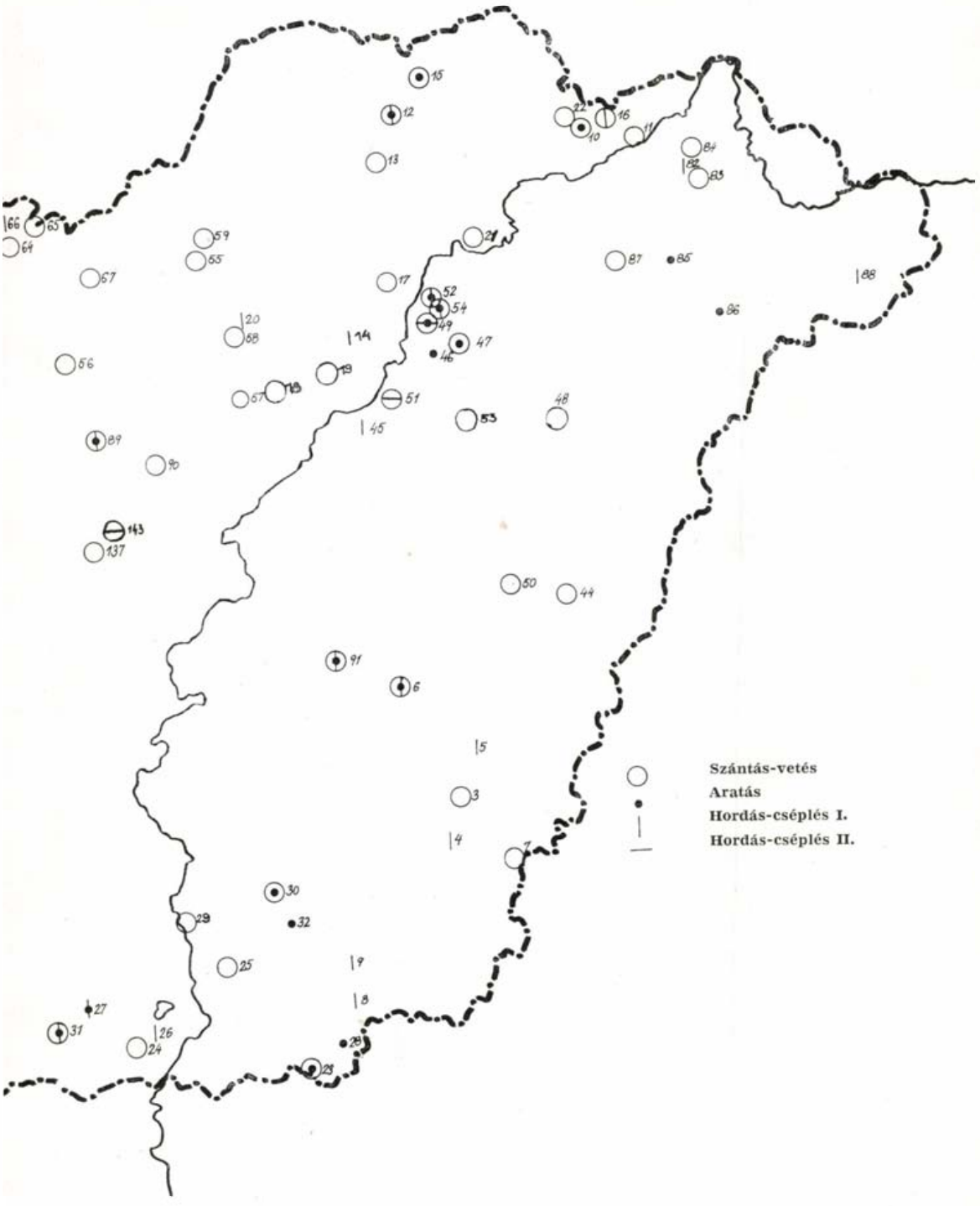
Pótlás
137. Jászboldogháza (Szolnok)
138. Újudvar (Zala)
139. Lispeszentadorján (Zala)
140. Szentgál (Veszprém)
141. Belezna (Zala)
142. Szeremle (Bács-Kiskun)
143. Jánoshida (Szolnok)

A térképet lásd a következő oldalon

Palóc szövőminta

36
41
37
34
38
40
39
35
60
43
62
105
61
63
117
103
122
102
42
106
123
120
119
109
118
116
110
104
113
114
140
121
33
92
93
97
94
95
107
105
112
115
132
133
111
108
127
131
135
81
70
99
101
2
1
134
136
128
124
138
125
139
129
126
71
72
77
75
130
141
80
100
74
76
98
79
73
142

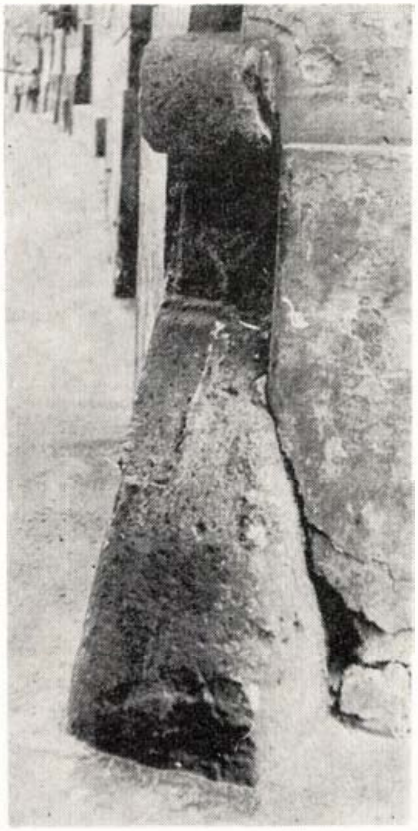

Szántás-vetés
Aratás
Hordás-cséplés I.
Hordás-cséplés II.

A KERÉKVETŐKRŐL

Régen sok olyan házat építettek, melynek a bejárati kapuja fedett, mennyezetes és rendszerint díszített volt. Ezeket meg kellett óvni a ki-be haladó járművek, lóvontatású díszhintók, kocsik és szekerek kerekeinek, méginkább a tengelyvégek ütközésétől. Ezt a célt szolgálták a különböző formájú, méretű és anyagú kerékvetők. A kerékvetők formái általában igazodtak az épület stílusához. Sok kerékvető művészi vagy legalábbis esztétikus munka volt, így rangot is adott a kapunak, az épületnek. A bronzból és más színes fémből készített kerékvetők „értékes anyaguk" miatt eltűntek, de a kőből és a vasból lévőkkel még találkozunk a régi építésű házaknál. Némelyikük szervesen hozzátartozik egy-egy történelmi városrészhez.

Ezek közül mutatunk be néhányat.

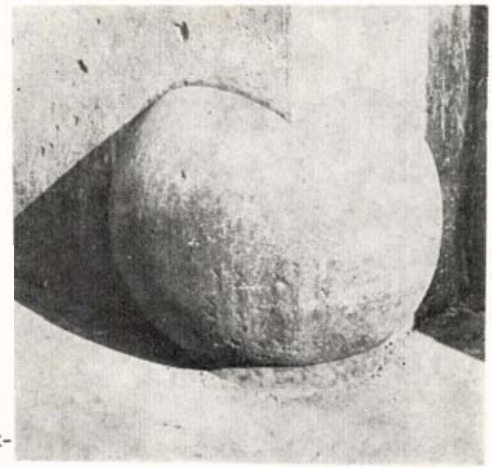
Szikora András

Díszes, virágmintával ellátott, csaknem másfél méter magas terméskő tömb. Budai Vár, Bécsikapu tér.

Ez a kerékvető a Budai Várban, a Táncsics utca egyik szűk bejáratánál védi az épület sarkát. Anyaga mészkő.

Vörös gránitból faragott, szívalakú kerékvető.

Öntöttvas kerékvető a Bródy Sándor utcá ban.

Vörös gránitból készült kerékvető a Budai Vár ban.

„Akadnak, akik a régi dal ápolásába holmi reakciós, hátratekintő, visszafelé haladó szándékot szeretnének belemagyarázni. Elfelejtik, hogy minden nagy művészetnek kettős arca van: mennél régibb századokba nyúlnak vissza gyökerei, annál messzibb jövőbe sugárzik ki. A fa koronája oly magasra nő, amilyen mélyen fúródik gyökere a talajba. A magyar zene is: minél mélyebben bocsátja gyökereit a magyar lélek talajába, annál magasabbra nő a koronája, annál tovább él..."

Kodály, 1935

„...a magyar zenetörténésznek előbb folkloristának is kell lennie. Írott emlékeinkkel nem tud mit kezdeni, ha nem ismeri a népzenei hagyományt személyes tapasztalatból. Ez az ismeret nem szerezhető meg hosszabb-rövidebb falun lakás nélkül. Nem pótolhatja a legszorgalmasabb könyvtári munka, fonogram tanulmány sem. A fonogramban az élő előadás számtalan fontos eleme elkallódik. Aki nem szerzi meg élő előadásból a szükséges képzetkincset, a régi dallamok kottaképét, nem tudja igazi életformájukban elképzelni."

Kodály, 1933

Zenei élet Vásárhelyen a harmincas években

A gimnáziumi internátus akkoriban az ógimnáziumnak nevezett ódon épületben szorongott. Új felügyelő tanárnak megválasztva ott ütöttem fel tanyámat. A személyvonattal érkeztem a kisállomásra, belefáradtam a fapadba, pihenni szerettem volna. Elnyúltam cellám bőrdíványán, s azon álmodoztam, miként is kezdjem meg művelődést szolgáló munkámat ebben a sohanemlátott városban.

Augusztus legvége volt, a hőség már engedett erejéből, s a nyitott ablakon át édes cigányzene szűrődött be hozzám: „A pécskai cigánysoron..." Lesiettem, s keresve a hangok forrását a kongó téglás téren átvágva a Fekete Sas kerthelyiségéhez érkeztem. A poros nyári lombok alatt tekintélyes úriemberek és asszonyságok, odább pedig az aranyifjúság tagjai söröztek, míg a kerítésen kívül az ingyen közönség váltogatta a lábát, gyönyörködvén az urak mulatságában. Egyszercsak nagy áhítattal elcsendesedett a társaság, mert egy negyvenesnek konzerválódott fiatalember szertartásosan komoly arccal dalolni kezdett: „Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál..."

— Pszt! Orbán Sándor énekel — bökték oldalba az anakdotázókat a zene rajongói, majd viharos tapssal biztatták a dalos úriembert, hogy folytassa az Akácfavirág-gal.

Ott álldogáltam elámulva az épület sarkánál; hátratekintettem, s egy emléktáblán akadt meg a szemem, Béla cigány emléktábláján, melyet a város zenerajongó közönsége függesztett oda a város nagy fiának örök emlékére.

Imhol az első este felötlött bennem, mint szolgálhatom a legeredményesebben a város művelődését, már ami a zene vonalát illeti. Feleségem elvégezte a Zeneakadémiát, jómagam műkedvelő hegedűs vagyok. Így hamarosan beilleszkedtem *zenekedvelő kollégám, Csépke Andor tanár úr kamaraegyüttesébe.* Csépke Andorné jól játszotta a Mozart-kvartettek első hegedű szólamát, férje pedig a basszust húzta hozzá csellóján. *Goldmann Pista,* a fiatal ügyvéd brácsázott, én meg a másodhegedűs voltam. Ha kvintettre került sor, feleségem telepedett a zongora mellé. Az együttes kizárólag magának játszott. Nem azért, mintha el akart volna zárkózni a profanum vulgustól, hanem inkább, mert a város közönsége akkoriban nemigen kedvelte és igényelte ezt a fajta klasszikus zenét. Persze voltak az együttesnek hibái is. Nemcsak az, hogy szebben is muzsikálhatott volna, hanem inkább az, hogy műsorában elrekedt a múlt század elején, s nem igyekezett követni az idők újabb irányzatait. Ennek meg is adta az árát. Egy alkalommal, mikor úgy 1935 körül *Kodály Zoltán* lejött Vásárhelyre, hogy *Péczely Attila* unszolására meghallgassa *Tóth Lajos* vegyeskarának új utakat kereső hangversenyét, a Csépke kvartett is megemberelte magát: sutba dobva Mozartot egy Kodály-kvartettel lépett a Sas dobogójára. Az együttes persze nem szokott a modern zene stílusához, s nemcsak Kodály Zoltánt szomorította el játékával, hanem a kárörvendőknek is alkalmat szolgáltatott arra, hogy csúfolódhassanak a „kotkodályos" muzsikán. Kodály csak azért nem hagyta faképnél a közönséget és a várost, mert Tóth Lajos kórusa mindenért kárpótolta, de azért sem, mert Csépke Andor kedves diáktársa volt az Eötvös Kollégiumban, no meg azért sem, mert Vásárhely gazdag lelőhelye volt az igazi népdaloknak, s a mester szívesen visszajárt gyűjteni a tisztavízű forráshoz.

Akkoriban érettségizett Vásárhelyen, majd járta ki a budapesti Zeneakadémiát egy különc fiatalember, *Szabó András.* Az volt a rögeszméje, hogy zongoraművészként meg fogja nyerni szülővárosa közönségének szívét *Bartók Béla* zenéjéhez. Művészi oklevelének elnyerése után nagy vakmerően egy olyan hangversenyen mutatkozott be a budapesti közönségnek, amelyen kizárólag Bartók-zongoraművek szerepeltek.

A bemutatkozás művészileg kitűnően sikerült — mint azt a kritikából tudjuk—, de a közönség megbukott: távollétével tüntetett. Persze lehet, hogy csak a kezdő művész ismeretlen neve volt a terem ürességének okozója: de az is lehet, hogy a pesti közönség nagyrészének Bartóktól való idegenkedése. Nos, ha a pesti sznoboknak nem kellett, hogyan kellett volna Bartók Vásárhelynek, ahol még sznobok sem voltak. Sokáig haza sem jött Szabó András, s ha hazajött, akkor sem maradt sokáig. De azzal csak a város zenei élete lett szegényebb.

Bezzeg ma sincs emléktáblája Vásárhelyen *Péczely Attilának!* Pedig a város zenei megújulásának ő volt az úttörője. Tulajdonképpen orvos volt, de érdeklődése messzi területekre kiterjedt: rendelője vitrinjeiben ásványgyűjteményét csodálhattuk, előszobáját vásárhelyi gölöncsérek korsói és tányérjai díszítették. Maga is, s akkor még kicsiny fia is, kitűnően festett, jól zongorázott; agyondohányzott torokkal is tisztán énekelt, és énekét maga látta el modern hangzású kísérettel. Járta a vásárhelyi és a messzibb csongrádi tanyákat, legényegyleteket, ivókat, s ezekre a gyűjtő útjaira néhanéha Kodály Zoltánt is lehívta. Egy ilyen népdalgyűjtő alkalmat magam is végigélveztem, az egykori óvónőképző mögötti katolikus körben. Míg Péczely Attila egy-egy pohár bor mellett dalra bírta a köréje gyülekező csizmás közönséget, addig Kodály szorgalmasan jegyezte a dallamokat, dallamváltozatokat.[1]

Péczely Attila azonban kiváló szervező is volt. Amint Vásárhelyre érkeztem, s ő megtudta, hogy nálunk a zene mindennapi kenyér, azonnal felkeresett, barátjának fogadott, és én barátja is lettem. Ez pedig nagy szó, mert nemigen voltak barátai: különcnek tartották. A másik barátja *Tóth Lajos* a katolikus kántor volt, aki nemcsak kitűnően énekelt (a felszabadulás után a budapesti Operaház basszistája lett), hanem Péczely Attila hatására Kodály Zoltán zenéjének lelkes híve is. Aki akkor ott volt, sohasem felejtheti el azt a gyönyörű estét a Fekete Sasban, ahol Tóth Lajos vegyeskarának előadásában zsúfolt ház előtt diadalmasan felhangzott Kodály Zoltán: Mátrai Képek című hatalmas műve. A közönség viharosan tapsolt és ujjongott: elfelejtette előítéleteit, magáénak érezte és fogadta a csodálatos dalfüzért. A jég — ha nem is olvadt el — mindenesetre megtört. S ez Péczely Attila és Tóth Lajos érdeme.

*

A zenei közízlés javításának érdekében kitett magáért *a gimnázium ifjúsága* is, akiknek önképzőkörében és cserkészcsapatában akkor már javában fújtak az új idők szelei. A cserkészek már csak népdalokat énekeltek, s meghíván a Kitűnőek Iskolájának eszméjével foglalkozó Zilahy Lajost, a városháza dísztermében tartott ünnepségükön énekes népi játékokat adtak elő. Az önképzőkör diákszínészei *Móricz Zsigmond*nak a Fejedelem tánca című darabját vitték színpadra, s a táncjelenethez Kodály Háry Jánosának verbunkos közjátékát adták talp alá.

A gimnázium Szabad Líceumában Péczely Attila ismertette az igazi népdalt a város értelmiségéből és a munkásotthon népéből összekovácsolódott közönség előtt, és illusztrációkkal is igyekezett hallgatói szívébe lopni a pentaton dallamokat. A gimnáziumi énekkar Zwissig, Ammer, Herold és hasonlók darabjai helyett Kodály, Bárdos és Ádám feldolgozásokat vett műsorára, s az énektanár, *Fábián Gyula*, tanári énekkart szervezett a két testvérgimnázium tanári testületének tagjaiból. Az iskolai ünnepélyeken már Dohnányit és Bartókot is játszották a növendékek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a gimnázium kizárólag a folklór mellett kötelezte volna el magát. Az ünnepélyeken Lisztet, Chopint, Csajkovszkijt is játszottak a diákok, jómagam pedig Bach és Händel címen tartottam előadást a Tornyai Társaság ülésén. Ha lehetett szó egyoldalúságról, az az érték egyoldalúsága volt a talmi értéktelenség rovására.

Az intézet szellemére jellemző, hogy csupán a harmincas évek folyamán a következő muzsikus gárda került ki műhelyéből: *Antal Imre* és *Szabó András* zongoraművészek, *Virágos Mihály*, a debreceni operatársulat jónevű tenoristája, *Lázár László* karmester és a hangok és színek kapcsolatának tudós kutatója, *Vas István*, Dohnányi Ernő kiváló zongoranövendéke, *Kerekes Farkas László* zenetanár, nem is szólva az olyan kedves fiatal kamaramuzsikusokról, mint *Héjja Bandi* és *Telek Bandi*. Ekkor ugyan még kisdiák volt, de innen indult el *Várhelyi Endre* is, a budapesti Operaház neves basszistája.

*

[1] **Péczely Attila** megjelent írásai: Vásárhelyi népdalok, 1932. (Kőnyomatos saját kiadás.) — Régi népdalok Csongrád megyében. (Csongrád megyei tanulmányok.) — 103 népdal, 1931, 1941, 1943. (Magyar Kórus.) — Beszélgetések a népzenéről. Rádióelőadások. 1944. (Magyar Kórus.) — Dunántúli daloskönyv, 1947. (Magyar Kórus.)

Újszerű mozgalom indult el éppen a mi házunkból, az értékesebb tartalmú házi összejövetelek megteremtésére. Utánunk aztán *Varga Dezső* gimnáziumi igazgatóék, *Kassay Dezső*, majd *Ormos Pál* főorvosék, aztán sok más család is követte a jó példát, hogy társasági összejöveteleiken a helyi eseményeken való rágódás helyett főként zenei program, azt követően pedig színvonalas beszélgetés töltse ki az esti órákat. Az egyik ilyen ún. *Hódtavi Helikon*-i esten például *Mátyás Sándor* tanár francia irodalmi tárgyú előadása után a következő zenei számok hangzottak el: Tóth Lajos énekelt Szathmáry Lajosné zongorakíséretével, *Iszlay Magda* zenetanárnő zongorázott, a vendégekből alakult alkalmi énekkar pedig Bárdos-népdalfeldolgozást énekelt. Más alkalommal a Csépke-vonóstrió szerepelt, *Péczely Attila* énekelt és *Fraknói Rózsi* zenetanárnő zongorázott. A mozgalom terjedését nem is tudtuk számon tartani.

Farkas Lajos tanár úr akkor már nem muzsikált. *Kun Bálint*, a neves hegedűs és mások különféle okokból visszavonultak a nyilvánosság elől, legalábbis én nem tudok munkájukról. A fenti beszámoló csak arról a vásárhelyi zenei életről szólhatott, amelyről személyes tudomásom, tapasztalatom volt.

*

Azóta egy emberöltő telt el, és nagyot nőtt a világ. *Csáth Béla* a budapesti Operaház társulatát vendégszerepeltette már 1946-ban a Fekete Sasban, a városban azóta magasszintű hangversenyek hallhatók a megnőtt igényű közönség örömére. Viszont az is igaz, hogy a vénülő öregdiákok találkozóikon még mindig Orbán Sándor rezegtetős lemezei mellett emlékeznek busongva szép ifjúságukra. Dehát az idő majd csak elhalad mellettük végképpen.

Szathmáry Lajos

Nyárszói ház

SZABAD FÓRUM

A népfőiskolás évek jelentősége az életemben negyven esztendő távlatából

Ha arra kérdésre, hogy mit kaptam a népfőiskolától és Sárospataktól, egy mondatban kellene válaszolnom, ezt felelném: buzdítást és útbaigazítást az önművelődésre és önnevelésre. A népfőiskola rövid, pár hónapos tanfolyamai nem adhattak hallgatóiknak átfogó, teljes műveltséget. A művelődés utáni vágyat azonban ennyi idő alatt is fel lehetett ébreszteni. A mi tanárainknak, előadóinknak, úgy érzem, ezt sikerült is megvalósítaniuk. Elsősorban talán az olvasás megkedveltetése volt a legnagyobb eredmény, hisz az önművelődés legfontosabb eszköze a könyv. Az olvasáson keresztül sokan jutottak már el a művelődés magaslataira. Példának *Veres Péter* parasztírónkat hozom fel, aki szinte kizárólag az olvasmányai segítségével jutott el arra a magas műveltségre, melyet méltán megcsodáltak a legműveltebbek is.

40 év távlatából is sokat köszönhetünk *dr. Harsányi István*nak és a többi. irodalmat előadó tanárunknak, akik valóságos szomjúságot ébresztettek bennünk az irodalom iránt. Emellett még iránytűt is adtak: merre haladjunk olvasási programunkban, hogy értékes műveltségre tegyünk szert. Az iránytű a kultúrának abba az irányába mutatott, melyet nagy írónk, *Németh László* így fogalmazott meg: „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója."

Mi azután odahaza, a hosszú, tv-nélküli estéken — amelyek kedveztek az olvasásnak — búvárkodhattunk a magyar és a világirodalom remekműveiben és a számunkra szükséges mezőgazdasági szakirodalomban. Nagy dolog volt ez akkor, amikor még nem volt dolgozók iskolája, esti és levelező tagozatú iskola. Mi csak ezen az úton juthattunk és jutottunk előbbre a művelődés útján.

Az olvasási kedv felébresztése mellett a népfőiskola másik nagy ajándéka volt, hogy tudatosította néphagyományunk fontosságát, és a megőrzés felelősségét is felébresztette bennünk. Mi abban az időben kerültünk a népfőiskolára, amikor az átalakulóban lévő, polgárosodás felé haladó paraszttársadalom fokozatosan elhagyta az elődök szokásait: viseletét, művészetét, és átvette a felette élő társadalmi osztályok kultúrájának — legtöbb esetben — értéktelen elemeit. Az én hatezer lakosú községemben, Poroszlón az időben népdalt már alig hallottam. A lakodalmakon — amelyek a valamikori szép népszokásoknak már csak összezsugorodott csökevényei voltak — a budapesti kávéházak műmagyar nótáit és slágereit énekelték. A paraszti öltözék is a városi felé kezdett igazodni. A népfőiskolán készült fényképeken ugyan még csizmában vagyunk, de csak azért, mert télen volt a tanfolyam, nyáron azonban már mi is pantallót hordtunk.

Én itt a népfőskolán ébredtem rá arra — hála *dr. Szabó Ernő* zenetanárunknak, *dr. Szabó Lajos* és *Túri Sándor* népfőiskolai nevelőinknek, akik már akkor is komoly néphagyomány-művelő munkát végeztek —, hogy például népdalaink, népzenénk — amit már elhagytunk — semmivel sem értéktelenebbek más zenénél, még a klasszikus muzsikánál sem. Ugyanígy népi díszítőművészetünk is vetekszik a képző- és iparművészet remekeivel. Népköltészetünk pedig legnagyobb költőink munkáival. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban *Csoóri Sándor* megállapítását: „Meggyőződésem, hogy minden nép a maga együgyűnek elkeresztelt művészetében —

[1] Elhangzott 1976. július 4-én, Sárospatakon, a népfőiskolás találkozón.

lángelme. Semmivel sem erőtlenebb, mint a soraiból előlépő halhatatlanjai. Székely népballadáink nekem mindig azt is jelentették, hogy a magyarságnak *Ady, Bartók* vagy *József Attila* mellett volt egy másik személytelen Adyja, Bartókja, személytelen József Attilája. Személytelen, vagyis személyek fölötti. Népdalainkról, siratóinkról ugyanezt gondolom. De még a kivarrt ingvállak, halotti ruhák, párnák fekete, vörös, kék mintáin is, ugyanennek a személytelen lángelménck öltögető keze mozgását figyelhetem."

Döbbenetes volt annak a felismerése számomra, hogy népdalainkban és általában népművészetünkben őseink gondolat- és érzésvilága tükröződik, amelyek még ma is hatnak, sőt nevelőleg hatnak ránk, ízlésünket, gondolkodásunkat formálják, egyéniségünket alakítják — ahogy *Sütő András* igen szépen fejezte ki — „létünket tisztító szellemükkel".

Ennek a felismerésnek az alapján fordult érdeklődésem — a népfőiskola elvégzése után — fokozottabban a hagyományápolás felé. Bekapcsolódtam a Néprajzi Múzeum által szervezett önkéntes néprajzi gyűjtők mozgalmába egy pályamunkával, mely a poroszlói parasztság egy évszázadának gazdálkodási hagyományait foglalta össze. Ez a munka a pályázattal nem zárult le, azóta is bővül újabb és újabb adatokkal.

Rajtam kívül még a gömörszöllősi *E. Kovács László* barátomról tudok, aki szintén részt vesz az önkéntes néprajzi gyűjtők mozgalmában. Ő a gömöri favágók életéről készített sikeres pályamunkát. *Dr. Szabó Lajos* bátyánk, népfőiskolai nevelőnk pedig a közelmúltban megjelent: Taktaszadai mondák című könyvével ért el országos sikert.

Az önművelődésre való felkészítés mellett, az önnevelés útján is elindított bennünket a népfőiskola. Sárospatak sugározta felénk azt a szellemet, amely úgy érzem, végig kísér egész életünkön. Olyan erkölcsi alapot adott, amelyre szívós önnevelő munkával lehetett építeni.

Megtanultuk a népfőiskolán, hogy nemcsak mások nevelhetnek bennünket, magunk is nevelhetjük önmagunkat, s ez a nevelésnek egyik igen eredményes módszere. A velünk született vagy az életben ránk maradt rossz tulajdonságaink elhagyásával s jó tuladonságaink gyarapításával magunk is formálhatjuk önmagunkat, jellemünket.

Hosszú idő, négy évtized telt el azóta, hogy bekerültünk a számunkra szinte álomnak tűnő, híres Pataki Kollégiumba. Feltehetjük a kérdést: szükség van-e ma, az azóta megváltozott politikai és társadalmi viszonyok között, a szocialista társadalom építése idején olyan emberekre, akik az itt magukba szívott erkölcsi elvekkel irányítják életüket? *Németh László* sorai feleljenek a kérdésre, aki a Péti Nitrogén Művek fiatalságához szólva a következőket mondotta: „Most az emberbőrbe kötött remekművek sora következik, szoktam vigasztalni azokat, akik az irodalom pangására panaszkodnak. Azaz, egy tökéletes ember a maga bőrében nagyobb, termékenyítőbb olvasmány, mint amit a kiadók adnak ki." Mikor e sorokat olvastam, arra gondoltam, hogy nekünk, népfőiskolásoknak ilyen nyitott könyvként kell példamutató életet élnünk, melyből a körülöttünk élők kiolvashatják elveinkhez, eszméinkhez való hűségünket, népünkhöz, nemzetünkhöz, hazánkhoz való ragaszkodásunkat, s más népek tiszteletét, megbecsülését, embertársaink, társadalmunk szolgálatát. De kiolvashatják a tisztességet, a becsületet, a családi élet harmóniáját, a munkában való helytállást, a másokat melegítő élet nagyszerűségét.

Az ilyen élet méltóságát — ismét *Németh Lászlót* idézem — „a körülötte élők önkéntelenül is elismerik, titkát keresik, receptjét átvenni igyekeznek."

Én hiszem azt, hogy nagyon sok volt népfőiskolás életében kamatozik ilyenformán az a talentum, amit négy évtizeddel ezelőtt kaptunk, s ebben az esetben nem volt hiábavaló tanáraink nevelőink fáradozása, s a főiskolának a parasztifjúságért hozott áldozata.

Kovács Károly

KÖNYVESPOLC

HAJDÚSÁGI MONOGRÁFIÁK[1]

A Hajdúság történetéről az utóbbi évszázadban könyvtárra való irodalom jelent meg. Debrecenben az egyetemen, a múzeumban és levéltárban az elmúlt évtizedek alatt kitermelődött egy olyan kutatógárda, amely magában hordozta egy nagyszabású új monografikus hajdúszintézis lehetőségét.

Az 1960-as évek több előkészítő tanulmánya után — hozzávéve az elődök gazdag hagyatékát — lehetővé vált egy összegező sorozat megkezdése. A debreceni hajdúkutatók első lépésként — helyesen — az „öreg hajdúvárosok" történetének feldolgozását tűzték ki. A tervből valóság lett: 1971—1975 között — tehát mindössze öt év alatt — 3272 oldal összterjedelemben hat hajdúváros monográfiája jelent meg. A sort Hajdúdorog története nyitotta meg, *Komoróczy György* szerkesztésében. A kiadvány megjelentetésében kiadóját, a debreceni Déri Múzeumot, anyagilag támogatta a nagyközségi tanács. A következő, a hajdúhadházi kötet 1972-ben hagyta el a sajtót, szerkesztője szintén Komoróczy György, a kiadó ezúttal a megyei levéltár. A következő négy monográfia kiadója már a saját város, illetve nagyközség tanácsa. Ez a tény azt is jelzi, hogy a tanácsok jól előkészített, igényes, magas színvonalú tudományos munkák esetében bőkezű mecénásoknak bizonyulnak. 1973-ban két kötet látott napvilágot: Hajdúnánás története *Rácz István*, Hajdúböszörmény története *Szendrey István* szerkesztésében. A sort Polgár folytatta 1974-ben (szerkesztő *Bencsik János*), végül Szoboszló a zárókötet (szerkesztő *Dankó Imre*). Az „öreg hajdúvárosok" közül egyedül Vámospércs monográfiája hiányzik. Mivel a tudományos intézményeknek nincs e monográfia megjelentetésére anyagi fedezetük, s eddig a tanács sem mutatott hajlandóságot e tekintetben, a sorozat csonka marad. Ám így is a felszabadulás utáni egyik legmonumentálisabb helytörténeti vállalkozás a hajdúsági.

A sorozat egyes kötetei szerkezetileg hasonlóak, de nem teljesen egységesek. Ugyanez vonatkozik a külalakra is. Annyiban egyezőek a kötetek, hogy valamennyi tanulmánygyűjtemény, egyenként legalább tucatnyi szerző munkája. A szerkezeti változatosság voltaképpen a sorozat előnyére válik. Ugyanis az induló kötetnél kialakult rendszer — ha nem is egyenesvonalúan — egyre tovább fejlődött. Differenciáltabb, tágabb horizontú feldolgozások az ezt követők, s leginkább az utolsó, a szoboszlói kötet közelíti meg egy helytörténeti tanulmánykötet „ideáltípusát". Fokozatosan nőtt a kötetek terjedelme is. Míg Dorog 344 oldalas, addig Hajdúhadház és Hajdúnánás egyaránt 475, Polgár 543, Böszörmény 587, s a záró Szoboszló 848 oldalas.

A hat kötet munkatársainak együttes létszáma meghaladja a két tucatot. *Módy György* az egyedüli, aki valamennyi kötetben szerzőként szerepel, mint a honfoglalástól illetve a magyar királyság megalakulásától (egy esetben

[1] Hajdúdorog története (Szerk.: **Komoróczy György**). Debrecen, 1971. 344 old. — Hajdúhadház története (Szerk.: Komoróczy György). Debrecen, 1972. 475 old. — Hajdúnánás története (Szerk.: **Rácz István**). Hajdúnánás, 1973. 475 old. — Hajdúböszörmény története (Szerk.: **Szendrey István**). Hajdúböszörmény, 1973. 587 old. — Polgár története (Szerk.: **Bencsik** János). Polgár, 1974. 543 old. — Hajdúszoboszló története (Szerk.: **Dankó Imre**). Hajdúszoboszló, 1975. 848 old. — Rácz István: A hajdúk a XVII. században. **Magyar történeti tanulmányok** II., Debrecen, 1969. 240 old. — A hajdúk a magyar történelemben (Szerk.: **Módy György**). Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 10., Debrecen, 1969. 108 old. — Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. 336 old. — A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. Hajdúböszörmény, 1973. 190 old.

az őskortól) a mohácsi vészig, vagy a hajdútelepítésig terjedő részek írója (adott időben a magyar középkori településtörténet egyedüli debreceni kutatója). A megelőző régészeti fejezetek szerzője *Mesterházy Károly* és *M. Nepper Ibolya* (4—4 alkalommal). A hajdúság „klaszikus kora" feldolgozója Rácz István (4 esetben), míg a XVII—XIX. századi városigazgatás történetét általában Komoróczy György írta meg. A legszínvonlasabb XX. századi várostörténeti feldolgozások *Nyakas Miklós* nevéhez fűződnek (3 kötetben). A népesedéstörténeti fejezetek írói: *Dávid Zoltán* (3 kötetben), *Kováts Zoltán* és *Szendrey István* (1—1 kötetben). A művelődés történetének feldolgozásán többen osztoznak: *Bajkó Mátyás* (2), *Nyakas Miklós* és *Bencsik János* (1—1) és mások. A gazdaságtörténeti részek szerzői közül 2—2 kötetben szerepel *Orosz István, Oláh József* és *Veliky János.*

Az első két kötethez (Dorog, Hadház) földrajzinév-kataszter is járult, az utolsó — szoboszlói — kötet bibliográfiát is tartalmazott, Hajdúhadház és Szoboszló esetében egyháztörténeti feldolgozás is helyet kapott (a dorogi kötet viszont az utóbbi vonatkozásokat igencsak sommásan intézi el, pedig Dorog görögkatolikus püspöki székhely!). Néprajzi fejezetet találunk a hadházi, nánási, polgári, szoboszlói kötetben. A szoboszlói monográfiát természetrajzi tanulmány is színesíti. Az itt felsoroltak a legfontosabb eltérések a kötetek között.

Az általános áttekintés után vegyük sorra a köteteket. Az elsőnek megjelent *hajdúdorogi kötet* legjelentősebb tanulmánya Dávid Zoltán történeti demográfusé. A történeti irodalomban általánosan elfogadottá vált felfogással szemben bebizonyította, hogy *Bocskai* telepítése idején a későbbi Hajdúság nem 10 ezer hajdút (tehát családtagjaikkal együtt 60—100 ezer embert) fogadott be, hanem mintegy 1000 hajdút és családjukat. A hét hajdúváros mellett a bihari településekre is jutott a hajdúkból. A névadatok alapján megállapította azt is, hogy a XVII. században a népesség fluktuációja igen nagyfokú volt. Vizsgálta a neveket a hajdúk eredete szempontjából is. Kiderült, hogy a hajdúk jórészt magyarok, még *Deli Száva* katonái is többnyire magyar nevűek.

A dorogi kötetben lévő 1850-ig terjedő gazdaságtörténeti áttekintés sajnálatosan rövidre fogott (Veliky János írta). Célszerűbb lett volna összevonni a *Béres András* tollából való néprajzi szempontú gazdaságtörténeti tanulmánnyal. Utóbbi adatgazdag, sok-sok kiadatlan levéltári forrás felhasználásával készült, viszont az adatok értékelésével adós marad. *Papp György* művelődéstörténeti feldolgozása a kötet leggyengébb tanulmánya. Komoróczy György igazgatástörténeti áttekintése sok tekintetben megmarad az általánosságok szintjén, a rendelkezésre álló gazdag levéltári anyagot csak részben aknázta ki. A városigazgatásban az osztályviszonyok tükröződését sem domborítja ki eléggé (családi összefonódottság, „dinasztiák" stb.). A földrajzinév-kataszter térképmelléklet nélküli, így gyakorlatilag használhatatlan, egyébként is csupán egy kataszteri térkép adatainak kimásolása. Pedig — ha már korszerű helynévgyűjtésre nem került sor — legalább *Pesty Frigyes* kéziratos Helységnévtárának adatait közölhették volna. Nem is beszélve a Néprajzi Értesítőben megjelent adatokról (XVIII. 121.). A kötet képanyaga szegényes, gyenge minőségű. A munka a kezdet „gyermekbetegségeit" tükrözi.

Hajdúhadház feldolgozása nemcsak terjedelmileg haladja meg Dorogét, hanem színvonalban is. *Molnár Ambrus* komoly kiadatlan levéltári anyag alapján rajzolta meg Hadház hajdúkor előtti mezőgazdaságának történetét. Dávid Zoltán az előző kötethez hasonlóan alapos népesedéstörténeti tanulmányt készített (névsorelemzések, szaporodási táblázatok stb.) Újdonságot jelent *É. Kiss Sándor* tanulmánya: Hajdúhadház helyrajza. A bel- és külterület helyneveinek hatalmas gyűjteménye, amelyhez függelékben ábécé-rendben a helynevek katasztere járul. Itt is hiányzik viszont a térkép, s hiányoznak a szóbeli adatközlők adatai. *Oláh József* és *Szücs Ernő* gazdaságtörténeti tanulmánya az előző írásoknál gyengébb. Komoróczy közigazgatástörténete 1711 előtti részében továbbra is megmarad az általánosságok szintjén. A XVIII—XX. századi rész legnagyob hibája, hogy áttekinthetetlen. Két néprajzi tárgyú közlemény is helyet kapott a kötetben: *Enyedi József* adatközlése (népszokások, hagyományok) és Dankó Imre módszertanilag is nagyon fontos tanulmánya a mai néprajzi képről. Külön tanulmány *(Gödény Endréné),* foglalkozik a község jelentős szülöttével: *Földi Jánossal,* Molnár Ambrus pedig röviden a ref. egyház történetét is feldolgozta. A füg-

gelékben hasznos adattár a helyi intézményvezetők 1948 utáni névsora, viszont érthetetlen, miért itt közölték az 1780. évi hajdúkerületi cselédbér-körlevelet.

Hajdúnánás monográfiájának egyik — módszertani szempontból is — legjelentősebb tanulmánya *Kováts Zoltáné.* A XVI. századtól kezdődően igen nagy névanyag alapján, hatalmas mennyiségű anyakönyvet feldolgozva, táblázatok sokaságával mutatja be a lakosság számának alakulását.

Nagyon érdekes a kolera pusztításaira vonatkozó kimutatása és elemzése, valamint a beköltözöttek lakhely szerinti — térképpel is illusztrált — kimutatása. Orosz István nagy levéltári anyag alapján rajzolt képet a mezőgazdaság fejlődéséről és ezzel kapcsolatban az agrártársadalom alakulásáról. Oláh József ipar- és kereskedelemtörténeti írása alaposabb, mint a korábbi kötetekben megjelent tanulmányai. Rácz István Komoróczyhoz hasonlóan eleinte — forrásanyag híján — az általánosságoknál marad, de a XVIII. század elejétől igen alapos elemzést közöl. Időrendben *Fehér András* 1849—1944 közötti időszakkal foglalkozó tanulmánya következik. Bajkó Mátyás 1945-ig dolgozta fel a közművelődés alakulását. Dankó Imre ezúttal is mélyenszántó néprajzi tanulmányt közölt a néphagyomány és népműveltség alakulásáról. A kötethez mai határtérkép járul, amelynek kivitele esztétikailag kifogásolható, az 1926-os határtérkép fotóján a számok sajnos olvashatatlanok. A függelék valóságos történelmi-néprajzi olvasókönyv, fontos szövegek tárháza. Hasznos a kötet végén közölt irodalomjegyzék (felhasznált forrásművek jegyzéke).

Hajdúböszörmény monográfiájában a régészeti fejezet sajnálatos hiányossága, hogy a terepbejárások eredményeit írója nem hasznosította, hanem az külön jelent meg a Hajdúsági Múzeum I. évkönyvében, 1973-ban (M. Nepper Ibolya). Módy György a XVI. század településtörténetének bemutatásakor nem használta fel eléggé a gazdag urbariális anyagot. Rácz István igazgatástörténete jól szerkesztett, társadalmi szempontból is alapos áttekintést nyújt. Az 1850—1944 közötti igazgatástörténet (Komoróczy) viszont meglehetősen elnagyolt, főleg az osztályviszonyok elemzésével adós. Nyakas Miklós felszabadulás utáni történeti áttekintése alapos, hézagpótló munka. Böszörménynél ezúttal Szendrey István dolgozta fel a népesedéstörténetet, a korábbi kötetekről részben eltérő szempontok szerint. Munkája alapos, módszertani szempontból is tanulságos. A mezőgazdaságtörténet első fele *(Poór)* elnagyolt, kevés levéltári anyagra épül, míg Orosz István része (1784—1889) alapos feldolgozás, társadalmi vonatkozásokra is részletesen kitér, jelentős levéltári anyag feldolgozásával íródott. Ezt Veliky János része követi (XX. század eleje). Hiányzik viszont a két világháború közötti időszak áttekintése. Külön tanulmány foglalkozik a városgazdálkodással, az ipar, a kereskedelem, valamint a művelődés történetével. A kötetből leginkább a térképmellékletek hiányoznak.

Polgár feldolgozásánál állt a legnehezebb feladat előtt a hajdúsági munkaközösség. A község levéltári anyaga ugyanis szinte teljesen eljusztult. A megyei levéltár általános iratanyaga mellett csak az egri káptalan birtokügyi okmányai álltak rendelkezésre. Az utóbbiak polgári vonatkozásait mintaszerűen összegyűjtötte és regesztagyűjtemény formájában publikálta a kötetben *Sugár István.* Módy György középkori áttekintése (a hajdúk letelepítéséig) nagyrészt Sugár anyagán alapul. Sajnálatos, hogy a gazdag családnévanyag részletes elemzésére nem kerített sort. A középkori történet megértéséhez hasznos a Sugár szerkesztette térképvázlat. *Balogh István* tekintette át a város 1608—1717 közötti történetét. A hajdúvárosok általános fejlődését boncolgatja elsősorban, mert közvetlenül Polgárra vonatkozó anyag alig áll rendelkezésre. A történeti sort Nyakas Miklós alapos elemzése követi az 1717—1848 közötti időszakból, amikor a város az egri káptalan földesúri hatalmába került. Bencsik János a paraszti gazdálkodást (határnevek, határhasználat, állattenyésztés) dolgozta fel. Az 1848 utáni igazgatástörténetet hárman írták. Legjobban összefogott Nyakas Miklós írása (1848—1914). A kötethez személy- és helynévmutató járul. M. Nepper Ibolya régészeti lelőhelykataszter is hasznos összeállítás, de nagyon hiányzik hozzá egy térképmelléklet. Az adattár a Mesterházy Károly által írt régészeti fejezet mellé kívánkozott volna. A függelékben kapott helyet Sugár adattára is.

Utoljára maradt az 1945 után legdinamikusabban fejlődő hajdúváros, *Szoboszló* monográfiája. Ennek előszavában

adott Dankó Imre kutatástörténeti vázlatot, elemezve az addigi hajdúmonográfiák célját, készítésük körülményeit. Lovas Márton a természeti viszonyokat tekintette át, *Sz. Máthé Márta* foglalta össze a régészeti emlékeket a honfoglalásig. Sajnálatos, hogy csak az 1876-os lelőhelytérképet közölte, az utóbbi száz év régészeti eredményeinek térbeli elhelyezkedés így nem világos. Módy György viszont több kitűnő térképmelléklet felhasználásával közölte a középkori településtörténetet. Az addigi kötetekhez képest újdonság *Mező András* tanulmánya Szoboszló nevének eredetéről. Dankó Imre több évtizedes kutatásának eredményeit foglalta röviden össze a Hajdúk eredete és megjelenése Szoboszlón c. tanulmányában. A hajdúváros első évszázadát Rácz István tekintette át, Dávid Zoltán pedig a népesedés történetének feldolgozására vállalkozott: 1787-ből ábécé sorrendben közli az akkori népesség adattárát. Komoróczy városigazgatási áttekintése (1720—1848) az eddigi tanulmányai közül a legjobban kiérlelt, a legalaposabb. A következő időszakokon *Papp Imre, Gazdag István* és Nyakas Miklós osztozott. *Varga Gyula* agrártörténeti áttekintése mintaszerű, a tőle szokott alapossággal készült. Különösen fontosak és jól használhatók térképmellékletei. *Bellon Tibor* kézműipar- és kereskedelemtörténete is színvonalas tanulmány. A művelődési viszonyokról Dankó Imre és Bajkó Mátyás írt. Különösen jelentős Dankónak a partikuláris iskolarendszer szerkezetéről, jelentőségéről írott dolgozata. *Makkai László* a szoboszlói vallástörténet áttekintésére vállalkozott. *Újváry Zoltán* dolgozta fel a szoboszlói népéletet, az állattartást, a földművelést, a települést, az építkezést és a szokásokat. Még a nyelvjárási sajátosságokra is jutott fejezet *(Sebestyén)*, a képzőművészetre és műemlékekre *(Sz. Kürti Katalin)*, valamint a város nagy szülötteire. Ez utóbbit *Juhász Imre*, a helyi múzeum lankadatlan szervezője, gyarapítója írta. Szoboszló életében fél évszázada meghatározó a gyógyfürdő léte, erről is külön tanulmány emlékszik meg *(Kun K.)*. A kötetet mintaszerű helyismereti bibliográfia zárja *(Héthy Zoltán* összeállítása).

Összefoglalóan megállapíthatjuk a monográfiákról, hogy helytörténeti irodalmunk jelentős nyereségének számítanak.

Leginkább hiányzik a kötetekből a települések kartográfiai, morfológiai vizsgálata, amelyet annak idején *Györffy István* kezdett meg, s elsősorban a házformák tekintetében Dankó Imre folytatott. A monográfiák a hajdútelepülések katonai jelentőségével is adósak, a hajdúvárosok erődítéseinek kategorizálása is a jövő kutatásainak feladata.

A szép kiállítású köteteket forgatva elgondolkodtató az is, vajon kikhez, hány emberhez jutnak el. Sajnos az országos könyvterjesztő hálózatba nem kerültek e monográfiák, így sok szakember is csak véletlenül értesül róluk. A kötetek ára viszonylag nem magas, sőt irreálisan alacsony (Szoboszló is mindössze 80 Ft), azonban még így is kétséges, hogy éppen a hajdúvárosok lakosságának mennyire válnak közkincsévé. A kötetek terjedelme és a feldolgozás tudományos jellege az, ami az áruknál méginkább visszariaszthatja az *olvasók tömegeit*. Nemcsak a hajdúvárosok esetében, hanem más hasonló monográfiák elkészülte után is célszerű lenne egy-egy olyan kézikönyvet készíteni, amely a népszerű *Műemlékeink* sorozathoz hasonló formátumban és terjedelemben — színesen, érdekesen — összefoglalná az új kutatási eredményeket. Mivel a hajdútelepítés előtti forrásanyag, sőt a hajdúkor első századának iratanyaga is szegényes, e füzetek első része, a XVII. századig terjedő fejezetek valamennyi hajdúvárost bemutató füzetben egységesek, azonosak lehetnének, s csupán az ezt követő részek válnának külön településenként. Az így készült füzetek bizonyára az iskolai oktatásban is jól hasznosíthatók lennének.

A hajdúvárosok monográfiáit közvetlenül meglőzően, illetve azokkal egyidőben több, hajdúkkal kapcsolatos tanulmánykötet jelent meg Hajdú-Bihar megyében. Szükséges ezekről is röviden megemlékezni.

Hajdúböszörmény város támogatásával jelent meg Rácz István A hajdúk a XVII. században c. korszakos jelentőségű, igen gazdag, kiadatlan és kiadott dokumentumokra épülő kismonográfiája (1969). A hajdúk eredetétől a Rákóczi-szabadságharc végéig tekintette át a hajdúság katonai vonatkozásait, kitérve társadalmi-települési vonatkozásokra is, mellékelve az addig felkutatott magyarországi hajdútelepülések térképét.

Rácz monográfiájával egyidőben jelentette meg az 1966-ban tartott hajdúemlékülés anyagát a debreceni *Déri*

Múzeum Közleményei 10. köteteként. A tanulmányok a kezdetektől a XVIII. század végéig tekintik át a hajdúság történetét.

A hajdúvárosok közül Hajdúböszörmény város tanácsa bizonyult a legbőkezűbb mecénásnak, hiszen Szendrey István Hajdú-szabadságlevelek c. kötetéhez is anyagi fedezetet adott 1971-ben. A múlt századtól kezdve sok hajdúszabadságlevelet közöltek szétszórva, de bizonyára még ma is több lappang a levéltárak mélyén.

Az utóbbi évek áldozatos szervezőmunkájának eredményeképpen, évtizedes vajúdás után újra rangjához méltó múzeuma van Hajdúböszörménynek, az egykori hajdúkerületi székház épületében. E múzeum első kiadványa az 1973-as évkönyv. Túlmutat a szűkebb helyi érdekeken. Böszörményi vonatkozású cikkek (régészeti lelőhelykataszter, erdők és nádasok birtokjoga a XIX. században, a népesség életmódja, az egészségügy története, *Maghy Zoltán* költő emlékezete) mellett nagyobb tájegységi, sőt nemzetközi kitekintésű tanulmányok is helyet kaptak a kötetben. *Halikova* a volgai Bulgária és a X. századi magyarországi népesség etnikai rokonságáról értekezik. Ehhez kapcsolódik Mesterházy Károly írása is. Módy György a bajomi várhoz tartozó települések 1594. évi összeírását közli. *Molnár József* helytörténeti gyűjtéséből publikált néhány olyan iratot, amely átvészelte a II. világháború pusztításait. Nyakas Miklós új szempontból világítja meg a Hajdúkerület társadalmi küzdelmeit. Bencsik János az alsó-szabolcsi falvak gyűjtögető gazdálkodásának emlékeit dolgozta föl. Varga Gyula Kismarja határhasználatát elemezte. Dankó Imre évtizedes vásárkutatásai folytatásaként ismét jelentős tanulmányt publikált. Újvári Zoltán pedig a biblia folklorizációjának érdekes kérdését dolgozta fel.

Csorba Csaba

MOHÁCS AZ ÚJABB HELYTÖRTÉNETI IRODALOMBAN

A mohácsi nagy temető némaságát csak a környék falvainak parasztleánykái törték meg siratóénekeikkel:

Lajos, Lajos! hol vagy szép iffiú király?
Magyar csillag, ékes virágszál...

A 400. évfordulóra is felhangzott e dal, de 1926-ban az alélt nemzetet hamis prófétáik élesztgették. Megkésve három regény is megjelent, de íróik lelkiismereti önvizsgálata belefulladt a minden bajt Trianonnal magyarázó uralmi rendszer vétkes nemtörődömségébe.

Az 1925-től 1931-ig tartó fárasztó munka eredményeként született meg *Krúdy Gyula* Három király című történeti regénytrilógiája, amelynek első részét, a *Mohács*ot megjelenése után rövidesen kivonták a könyvtári forgalomból. Hiába emeli fel szavát Krúdy: „De hát ez a Mohács magyar történelem; emlék, amely visszajár; a széthúzás, a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháború története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt." (Ld.: *Krúdy Zsuzsa:* Apám, Szindbád. Bp. 1975. 205. old.)

Krúdyval szemben *P. Gulácsy Irén* a *Fekete vőlegények*ben a nemlétező nemzeti összefogás lidércével csábogat: „István tévelygő népe egymásra talált a halál szérűjén." Mert hiszen: „A magyar róna mohón issza föl az élet kiontott piros borát, hogy új holnap teremjen belőle eljövendő századoknak." (III. k. XXIII. fej.) Előbb azonban a magyarságnak át kell esnie egy olyan belső katarzison, amely után vállalhatja majd a nemzeti érdekű feladatok megoldását.

Pécsi szerző, *Dénes Gizella: Virrasztó asszony* c. regénye is foglalkozik a mohácsi csatával. Az 1943-ban megjelent mű befejező akkordjai saját korához szóltak: „A sötétségre fény jön, az éjszakára hajnal, a halálra föltámadás."

Ötven év után újra emlékezik népünk. Az országos ünnepségekből Pécs-Baranya népe is ki akarja venni a részét. A mohácsi városi és a Baranya megyei hivatalos szervek, tudományos intézmények összefogása eredményeként gazdag programú előadások, múzeumi tárlatok és értékes tanulmánykötetek emlékeznek a Mohács mezején vívott csatára. Valójában azonban csak a csata vált fogalommá, s magának, Mohács városának története eltörpült a

történeti tények mellett. „Annak a régiónak a vizsgálata, ahol a magyar állam lehanyatlott, és ahonnan az ország másfél évszázados elnyomásának kezdete datálható, valójában hosszú ideig kiesett az érdeklődés központjából." — írja *Szita László*, a megyei levéltár igazgatója az elé az emlékkötet elé, amelyet a Baranyai Helytörténetírás nyolcadik köteteként jelentet meg a Baranya megyei Levéltár, s amelynek mottója: „A mohácsi földben nyugvók emlékének". A hét fejezetből álló kötetben *Vas Előd* tollából tanulmány olvasható Mohács város hódoltságkori történetének a török levéltárakból előkerült tényanyagáról. Mohács város középkori történetét, majd a török alól felszabadult város gazdasági és társadalmi fejlődésének történetét Szita László 1750-ig, innen 1800-ig *Bezerédy Győző* dolgozta fel. De helyt kapott a kötetben a város gazdasági és népesedési viszonyairól szóló két tanulmány, illetőleg a mohácsi céhek történetének, a nyomdászat kezdeti időszakának, a halászat fejlődésének, a város néprajzának alakulásáról szóló tanulmány. Érdekes *Sáfrány Zsuzsa* ismertetése egy olyan pásztorbotról, amely a mohácsi csata jeleneteit tünteti fel.

A kötet dokumentációs közleménye a mohácsi csata történetének vitatott kérdéseivel és a csatatérkutatás újabb adataival foglalkozik *(Kiss Béla)*. Végül gazdag bibliográfia, horvát és német nyelvű szintézis zárja a kötetet.

Nemrég jelent meg a *Baranyai Művelődés* mohácsi száma. Tudós kutatók eredményeiről számolnak be azok a cikkek, amelyek történelmi, irodalmi, néprajzi és művészeti területen mutatják meg, hogy a mohácsi sorsdöntő esemény hogyan hatott népünk életére, fejlődésére, s egyben helyre kívánják igazítani azt a szemléletbeli tévedést, amely a csata 400. évfordulóján közzétett írások többségéből kicsengett.

Ez utóbbi témával *Polányi Imre* foglalkozik, aki főleg azt vizsgálja, hogy az 1926-os *Mohácsi Emlékkönyv, 1526* c. munka közlései mennyire pontosak, mennyire nem tekintenek túl saját koruk uralkodó eszmevilágán. (A jelenben is folyó történelmi vitát foglalja össze, s ad újabb hozzászólásokra lehetőséget a *Jelenkor* irodalmi folyóirat július-augusztusi számában *Vekerdi László.)*

Korrekciós munkát végzett *Bernáth János* és felesége is, akik a pedagógusok segítségére sietve mutatják be: a legújabb tantervi követelmények szerint hogyan kell az általános iskolában tanítani a mohácsi vészről.

A történelmi témájú tanulmányok egyikében a mohácsi csata előzményeit és lefolyását mutatja be *Regölyi Zsolt*, egy csatából szerencsésen megmenekült német zsoldoskatona elbeszélése nyomán. A török történeti irodalmat képviseli *Dseláládze Musztafa*, akinek a mohácsi csatáról szóló leírását *Molnár Imre* mutatja be. A köztudatban élő Mohács-képnek *Zrínyi* műveiben jelentkező változását *Nemeskürty István* gondolatébresztő tanulmányában fejti ki. *Kanizsay Dorottyáról*, a mohácsi csata hatottait eltemető hős asszonyról fest érdekes portrét *Kovács András* tanulmánya.

Új adatokat tár fel *Kiss Béla* a magyar naszádoknak és a török hajóhadaknak a mohácsi csatában betöltött szerepéről, valamint a baranyai magyar és török malomházakról *Bezerédy Győző.*

Bálint Sándor, néprajzunk jeles tudósa adatok tömegével igazolja, hogy a bekövetkezett török hódoltság nem múlott el nyomtalanul népünk életében. Nyomai lappangva vagy ismerten napjainkban is élnek. E munkához csatlakozik *Müller Géza* tanulmánya, amely a török kor emlékeit vizsgálja a mohácsi szóhagyományban.

Az irodalmat három tanulmány képviseli. Az egyik *(Tóth Istvánné)* Krúdy Mohács című regényét analizálja, s bő idézettárral igazolja, mennyire korához szólt a szerző e regényében. A másik tanulmány *(Hanus Erzsébeté)* a Mohács-téma költői fejlődését szedi csokorba — kiemelve az egyes versek újat mondó eszmeiségét. Mit tanít Mohácsról a Hármas Kis Tükör? címmel *Horváth Tamás* ismerteti a különböző kiadásokban időközönként történt változtatásokat.

Néhány tanulmány a Moháccsal kapcsolatos művészeti alkotásokat vizsgálja. *Boros László* tanulmánya *Dorffmeister István* két mohácsi csataképének adja igen alapos, mai szempontú művészettörténeti értékelését, s egyben felhívja a figyelmet mindkét alkotás mielőbbi restaurálásának szükségére. A csatatéri templomban látható üvegablakok és mozaikok alapos megismerését szolgálja *Pandúr József* értékelése.

Dr. Tóth István

*

A mohácsi ütközet 450. évfordulójára a Baranya megyei Könyvtár és a Mohácsi Jenő Járási és Városi Könyvtár közös vállalkozásának eredményeként új bibliográfiával gazdagodtunk.[1] Egy városi bibliográfia a honismereti mozgalomban is örömmel köszöntött munkaeszköz. E bibliográfia — mint ez *Fodor Pálné* könyvtárigazgató előszavából is kiderül — hasznos segítséget nyújt a város múltja iránt érdeklődőknek, a tudományos kutatóknak, segédeszköz az oktatás területén, vezérfonal a honismereti szakkörök munkájában. A bibliográfia anyagát kilenc fejezetben, 708 tételben tárja fel, függelékben pedig közli a mohácsi hírlapok jegyzékét.

A hírlapok áttekintésére — ahogy a bevezetőben olvashatjuk — idő hiányában nem vállalkozhatott a bibliográfia, hírlapcikkeket tehát nem vettek fel. Reméljük, ez egy későbbi kiadványban pótlódik. Nem vállalkozhatott a bibliográfia a mohácsi képgyűjtemény összeállítására sem, helyes érzékkel mégis szemléltető képek sorát közli a Mohács képekben c. fejezet. Helyeseljük a bibliográfia gyakorlatát, miszerint felvette a kiadvány megjelenése időpontjában még nyomdában lévő mohácsi vonatkozású kiadványokat is.

A kötet használhatóságát jó mutató segíti. A honismeret, helytörténet meghatározása azonban két tételszámban (639, 640) szűknek látszik. A mohácsi csatával foglalkozó munkák sorában a 207-es egy a Magyar Könyvszemlében, *Fraknói Vilmos* cikkében is bemutatott újságlevél — más néven Newe zeyttung. A Kriechisch Weyssenburg azonban nem Görög-Fehérvár, hanem Nándorfehérvár.

A könyvészet a város életének sokoldalú keresztmetszete — hogy csak két példát mondjak — *T. Mérey Klára* tudós ipartörténeti tanulmányától a honismereti szakkör öntevékeny munkáját összegző *Kiss Béla*-cikkig. A mohácsi időszaki kiadványokat tartalmazó függelék is a város szellemi múltjának hű tükre.

A Mohács bibliográfia hasznos kiadvány. Egyaránt dicséri a Baranya megyei Könyvtár és a Mohácsi Jenő járási és városi Könyvtárt. (Névadójuk nevét a 13. képnél sajtóhibával szedve hagyták...) Célját eléri, használója valóban bepillantást nyer — mint az előszó írja — „a nagy múltú Duna menti város egykori s mai életébe".

Kovács József László

SZABÓ ISTVÁN:

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETE A XIV. SZÁZADTÓL AZ 1530-AS ÉVEKIG

Agrártörténeti Tanulmányok 1.
(Akad. Kiad. Bp., 1975. 99 oldal)

*Szabó István*nak megadatott a legrangosabb pályadíj. Messzetekintő terveinek javarésze örökbecsű művekben öltött végső formát, s a be nem végzett munkát — szellemének, nemes egyéniségének igézetében élő — tanítványai folytatják. Bizonyság erre az *Agrártörténeti Tanulmányok* sorozata, amely Szabó István posztumusz kötete mellé fölvette az egykori tanítvány munkáját, rávilágítva azokra a pedagógiai erényekre is, melyek nélkül az agrármúlt tudósának portréja hitelét veszítené.

A szerző közel öt évtizedes kutatásaira támaszkodó munka, a „feudalizmus virágkorába" érkező Magyarország agrotechnikáját, mezőgazdasági üzemtípusait és a jobbágytársadalmat vizsgálta meg, amelyet a XIV—XV. század folyamán súlyos próba elé állított az ország megduplázódó lakossága. Közel négymillió embert kellett élelmeznie olyan agrikultúrának, amely külső forrásokra egyáltalán nem, és belső tartalékokra is csak kismértékben számíthatott, annak ellenére, hogy fejszék csattogásától visszhangzott az ország, az irtvány földeken zsendült az új vetés, ám a 4—4 magos szemhozam kérdésessé tette a vállalkozás végső sikerét.

A ránkmaradt összeírásokból kitűnik, hogy a művelés alá vont földek többségét a szántók uralták, ahol a korábban meghonosított gabonaféléket termesz-

[1] **Boda Miklósné—Huber Kálmánné:** Mohács bibliográfiája, Pécs, 1976. 95 old.

tették — a ciszterek nyomán nálunk is elterjedt — két- és háromnyomásos rendszerben. Noha a korszak agrártörténete nélkülözte a látványos fordulatokat, de a források avatott elemzése nyomán mégis előbukkannak a termelés új eszközei; az eketaliga, a vasaltkerekű szekér, a „hosszúvassal" ellátott eke stb., ám a talaj igazi megforgatását elősegítő mélyszántás csakúgy váratott magára, mint a trágyázással történő talajjavítás, mely ritka kivételként ekkor tűnt fel a zöldséges- és gyümölcsöskertekben, valamint a „promontora" felkapaszkodó szőlőkben. A korabeli rétgazdálkodás arányait ma már nehéz lenne pontosan megállapítani, annál is inkább, mert azokról gyakran hallgatnak az összeírások, mértékük azonban aligha lehetett csekély, tekintettel a gazdag állatállományra, melynek alsó határát egy millióban állapította meg a szerző.

Extenzív úton járó mezőgazdaságunk fejlődésének ütemét fékezte ugyan a fejletlen munkamegosztás és a tőkehiány, a korszak végén azonban minden tekintetben elérte a nyugat-európai színvonalat, új elemmel gazdagítva társadalmunkat, amelyben a falusi kézműves mellett a gazdag tőzsér és az elszánt hajdú figurája is megjelent.

A XIV—XVI. század mezőgazdaságát a jobbágyi kisüzem uralta, amelynek viszont a telek, ez a gazdasági, jogi, családi alapegység adta a gerincét, még akkor is, ha felaprózódása megállíthatatlanul haladt előre. A tört telkek megjelenése nem gyengeségre, hanem hallatlan szívósságra vallott, mert — mint a szerző rámutatott — a „folyamatos felosztásában és széthasadottan is" megmaradt ökonómiai és jogi egységnek. Jóllehet mindvégig a *sessio* alkotta a jobbágyüzem nagyságát, mégsem téveszthetjük szem elől az előbbutóbb jobbágyi kézre kerülő, szabadforgalmú, következésképp anyagi és társadalmi emelkedést biztosító irtványföldek jelentőségét sem, mint ahogy a bérföldek is a szabadság irányába vitték előre a tollasodó jobbágyot. A kor másik birtoktípusát a hanyatló nemesi üzem képviselte, amelyet csak kiterjedése és jogállása különböztetett meg a jobbágygazdaságtól, tudatos fejlesztésére csak a korszak végén került sor, midőn az európai csatateremre lépő zsoldosok leszállították a nemesség harci értékét. Egyelőre azonban a jobbágyüzemé volt a primátus, és a paraszt szívesen vállalta terheinek pénzre történő átváltását, mitsem sejtve az idő méhében érlelődő katasztrófáról.

A szerző a rendelkezésére álló források alapján megállapította, hogy a jobbágygazdaság fő bevételi forrását az állattartás és a szőlőtermesztés adta, minthogy a dézsmajegyzékre fölvett jobbágyoknak mindössze 10—20 százaléka rendelkezett piacra vihető gabonával. A paraszttársadalomban megjelenő pénzgazdálkodás — amely létrehozta a „clenodiumokkal" rendelkező vagy éppen armalist szerző újgazdagot és antipólusként a zsellértábort — azzal a következménnyel járt, hogy a rendkívüli taksákat a földesúr egyre magasabbra emelte, olyannyira, hogy a XVI. században a taxa némely birtokon közel harmincszorosát tette ki a dica és a census összegének. A reneszánsz pompától megittasodott előkelők pedig egyre mohóbban nyúltak a jobbágy pénze után, mígnem 1437-ben és 1514-ben az újfajta elnyomás alá került parasztság felkelt a „szabadságért".

Szabó István történetírói kvalitásairól minden szónál ékesebben vall ez utolsó munkája is, bizonyítja kivételes tárgyismeretét, s az emberséget, amely szépen formált mondatait hevítette.

Bohony Nándor

Gyopáros nyelű bicska

OLÁH JÓZSEF:

AZ AKASZTÓ-VÉSZTŐI URADALMAK GAZDÁLKODÁSA A XIX—XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Agrártörténeti tanulmányok 2.
(Akad. Kiad. Bp., 1975. 282 old.)

A XVI. században nemesi oklevelet és birtokot szerző Wenckheim-család nem tartozott az országrésznyi latifundiummal rendelkező famíliák sorába, bár még a XIX—XX. század folyamán is olyan jelentős birtokokkal rendelkezett, amely Békés vármegye területének több mint öt százalékát és a Viharsarok egy részét jelentette. Ezen a birtokon lezajló gazdasági átalakulást vizsgálja *Oláh József*, akinek uradalomtörténeti monográfiája nemcsak egy kapitalizálódó nagybirtok történeti rajzát adja, hanem a korabeli magyar agrárfejlődés némely vitatott kérdését is tisztázni igyekszik.

A fejlődés porosz útjára lépő Wenckheim-uradalom átörökítette a feudális gazdálkodás néhány maradványát, és ezek nyomasztó terhe — párosulva az egyenlőtlen birtokeloszlásból eredő nincstelenséggel — igen korán izzásig hevítette Békés vármegye politikai légkörét.

A századvégi gabonaválság arra késztette az uradalom vezetőit, hogy a terményszerkezet átalakításával növeljék az ipari növények termelésének mennyiségét, s hogy feszített tempóban korszerűsítsék a birtokon folyó termelést, bár ebbéli szándékukat gyakran gátolta a tőkehiány. A birtok gazdasági életében jelentős helyet foglalt el az állattenyésztés, mely néha nagyobb hasznot hajtott, mint a többi üzemág.

A nagybirtokon dolgozó parasztok anyagi, szociális helyzetével az eddigiekben is kimerítően foglalkozott szakirodalmunk, ám az erről alkotott képet számos ponton tovább finomítja a szerző, aki a birtokot irányító tisztikar ábrázolása mellett a cselédek, hónaposok, summások, napszámosok társadalmáról is képet rajzol, s bár kikerüli az öncélú moralizálást, ítéletet mond a birtokosok erkölcséről.

A Wenckheim-birtok távol esett az ország gazdasági központjaitól, gabonája ennek ellenére eljutott Bécs, Brünn piacaira, más részét pedig a jelentősebb magyarországi vállalatok, valamint a környékbeli nagykereskedők vásárolták meg. Az ipari növények és az állatok jórészt a környéken leltek gazdára, míg a cirok árának egyenletes növekedése arra indította a tulajdonost, hogy seprűgyárat létesítsen csorvási gazdaságában. Az intenzív termelés, a belterjessé váló állattenyésztés, valamint a piaci igényeket rugalmasan követő és okszerű gazdálkodás aktívvá tette az uradalom gazdasági mérlegét, amelynek katasztrális holdankénti tiszta jövedelme meghaladta a hasonló méretű birtokok bevételét.

Végül pedig a széles forrásbázison nyugvó, nagy felkészültséggel és alapossággal megírt munka szerzője vitába száll azzal az elképzeléssel, miszerint a század végén a hazai mezőgazdaság általánosan hanyatlott volna. Oláh József meggyőzően igazolja, hogy az adott szakaszban csupán gabonaválság ütötte fel a fejét és éppen ez a tény kényszerítette további fejlődésre a nagybirtokot. „Mezőgazdaságunk valóban válságos szakasza — írja — az első világháború végével kezdődött, melyet aztán a harmincas évek túltermelési válsága taszított végképp az örvénybe."

Bohony Nándor

HALÁSZ PÉTER:

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM TÖRTÉNETE APÁTFALVÁN

Arártörténeti tanulmányok 3.
(Akadémia Kiadó, Bp., 1975. 115 old.)

A szocialista mezőgazdaság fejlődésének egyre gazdagabb irodalma számbeli növekedése mellett egyre sokszínűbbé is válik. Némely tsz-történetek a termelés fejlődését állítják vizsgálódásuk központjába, vannak, amelyek a fejlődés politikai, társadalmi hátterét domborítják ki, mások az emberi adottságokat, a piszichológiai indítékokat fejtik ki bővebben. Mindezek sorában igen érdekes egyéni színt képvisel *Halász Péter* tanulmánya.

A bevezetőben a Viharsarok déli, Maros parti szélén települt község természeti és emberi adottságait mutatja be. A történeti rész röviden vázolja Apátfalva múltját és a helytörténet kereté-

ben a mezőgazdálkodás fejlődését is igyekszik megrajzolni. A felszabadulás sorsfordulatot hozó jelentősége mellett a földreform és az utána következő időszak nehézségeit kendőzés nélkül, valóságosan mutatja meg és így hitelesen adja a szövetkezeti mozgalom kezdetének gazdasági és lélektani alapjait.

A termelőszövetkezet történetét négy szakaszra bontva vizsgálja. Az első szakaszban a mozgalom kezdetéről számol be 1950-től 56-ig, az indulás, az útkeresés küzdelmes időszakáról. Hitelesen írja le a parasztság nehéz sorsát, bátran megmondja a sok hibát, embertelenséget, amit a személyi kultusz idején a helyi vezetők a falu gazdái ellen elkövettek. Így nem válhatott népszerűvé a mozgalom és természetes következménye volt, hogy 1956-ban felbomlottak a kényszer-szövetkezetek.

A második szakasz 1957—59-ig mutatja meg a községben alakult három szövetkezet sorsát. Ekkorra már megváltoztak a szövetkezeti mozgalom feltételei: eltörölték a beadási kötelezettséget, megszűnt a kényszerű tagosítás, az erőszakos szervezés, s így, mikor az országos szövetkezetesítés elérte a falut, minden különösebb ellenkezés nélkül írták alá a belépési nyilatkozatokat.

A harmadik szakasz 1960-tól 1968-ig tart és a legizgalmasabb időszak. A szerző kitűnően hasonlítja össze a három termelőszövetkezet gazdasági és emberi adottságait, megvilágítja e társulatok társadalmi, gazdasági tevékenységének színvonalát meghatározó körülményeket, a bonyolult összefüggéseket. Ezek már az újonnan alakult szövetkezetek tagságának osztálytagozódásával kezdődtek (a mezitlábas: Aranykalász és a lakkcsizmás: Búzavirág), majd folytatódtak az útkeresés egészséges versengésében, de a tagság zömének hozzáállásában is, akik beléptek ugyan a szövetkezetbe, de a szívüket kint hagyták, vagy a szövetkezeti demokráciával nem élő, a közösségre erőszakolt, hozzá nem értő vezetők baklövéseivel. Így rajzolódik ki az a bonyolult küzdelem, amit a tagoknak önmagukban is meg kellett vívniuk az új közösségi életforma elfogadásáért, a nagyüzemi szemlélet tudatbeli kialakításáért. Ez pedig csak lassan sikerült, a nagyüzemi gazdálkodás első elfogadható eredményeivel összhangban. Amilyen őszintén, tárgyilagosan írja le Halász Péter a tagok és a vezetők tevékenységét ebben a korszakban, ugyanolyan jól, tanulságosan bírálja a felügyeleti szervek működését is.

A negyedik, 1969-től 1973-ig tartó szakasz a község szövetkezeteinek egyesítésével foglalkozik, s az ezután következő válságos időszakot írja le. Ez a válság részben az egyesülést követő szervezési nehézségekben, a gyenge vezetésben, a tagság közömbösségében, részben pedig a silány eredményeket felmutató gazdasági tevékenységben gyökerezett. De már megmutatkoztak a konszolidálódás, a szemléletváltozás, a szervezettebb munka reményt keltő körvonalai is. A tanulmány az 1973—74-es esztendő eredményeivel zárul. Ezek között legjelentősebb az új vezetés elfogadható színvonala, a tagság bizalmának, a közös gazdálkodás eredményességébe vetett hitének helyreállítása, a termelés megszilárdulása, az üzemszervezetben, a főbb növények termelési technológiájában bekövetkezett egészséges változás.

Halász Péter tanulmányában az őszinteség a legfőbb történelmi érték. Kendőzés nélkül, reálisan rajzolja meg a nagy történelmi sorsfordulat minden nehézségét, küzdelmét, elért eredményeit, s így hiteles, hű képet ad a falu társadalmában és az emberek tudatában végbement változásokról. Bírálata mindig pozitív, az egészséges fejlődést segíti elő és mélyen embercentrikus, a parasztsággal együttérző, ahogyan azt bevezetőjében írja: „... az eseményeket elszenvedő, vagy alakító emberekről szól ez az írás, az ő felemelő vagy elkeserítő sorsukat kívánja megőrizni, nekik szeretne emléket állítani." Ez teljes mértékben sikerült. A sikerhez az Akadémiai Kiadó is jelentősen hozzájárult a könyv ízléses, nívós kiállításával. Ha van a könyvnek egyáltalán gyengéje, az az, hogy hiányoznak belőle a vizsgált szövetkezetek fejlődését még szemléletesebben mutató grafikonok, s a fényképfelvételek is jobban életközelbe hozták volna a leírt valóságot. Halász Péter tanulmányát hasznosan forgathatják a téma iránt érdeklődő olvasók, de bizonyára értékes forrás lesz majd a korunkkal foglalkozó későbbi kutatók számára is.

Dr. Timaffy László

TANÚSÁGTEVŐK[1]

Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete 1974-ben egy minden ízében hézagpótló sorozatot bocsátott útjára. Az elmúlt években különböző tematikájú, mélységű és funkciójú könyvek, bibliográfiák dolgozták fel a magyar munkásmozgalom történetét. Mégis nagy szükség volt e visszaemlékezés-gyűjtemény kiadására, mert — ahogyan ezt a sorozat első kötetének bevezetőjében olvashatjuk — „a kortársak, s a nagy történelmi események résztvevőinek visszaemlékezései mindig érdekesek az újabb generációnak, de azoknak is, akik abban a korban éltek." E szerkesztői ajánlás semmiképpen sem túlzás: a memoárok nemcsak érdekesek, de a tudományos munkákhoz is nagy haszonnal forgathatók.

A több kötetre tervezett sorozat a magyar munkásmozgalom eseményei által adott időrendi felosztást követve gyűjti egybe a visszaemlékezéseket. Az első kötet az 1860-tól 1905-ig, a második az 1905-től 1918-ig, a harmadik pedig az 1944-től 1948-ig eltelt évek eseményeit ismerteti a visszaemlékezések tükrében. Ez utóbbi kötet soronkívüli megjelenését hazánk felszabadulásának 30. évfordulója tette indokolttá.

A szerkesztőknek mennyiségben, minőségben egyaránt rendkívül gazdag anyag állott rendelkezésükre, hiszen ezek a korok igazi tanúságtevőket teremtettek. Eleven példájául a marxi tételnek, hogy „az emberek maguk csinálják történelmüket". Így érthető, hogy valamennyi visszaemlékezés, helyszűke miatt, nem kerülhetett be a kötetbe. Helyesebb tehát, ha visszaemlékezések válogatott gyűjteményéről beszélünk. A szerkesztőknek azonban ezúttal sikerült elkerülniük a válogatások oly sokszor kísértő buktatóját: az egysíkúságot.

A sorozat célja — hogy minél szélesebb olvasótáborhoz juttassa el a kötetekbe foglaltakat — szükségessé tette, hogy a gyűjtemények elején egy-egy rövidebb tanulmány értelmezze a leglényegesebb összefüggéseket. Minthogy a visszaemlékezések nagy része már évtizedekkel korábban született, a pontosabb megértés érdekében elengedhetetlen volt néhány szövegközi, illetve lapalji jegyzet alkalmazása is.

A fentieken kívül még egy lényeges érdeme van az eddig megjelent három kötetnek: nevezetesen az, hogy az események — az alanyi megközelítés ellenére is — forrásértékűek. Nemcsak egy-egy eddig ismeretlen tény vagy adat közlése által, hanem a bennük kifejezésre jutó élményszerűség révén is. A kötet forrásértékét szolgálja a memoárok szerzőinek rövid életrajza, valamint a kötetek végén betűrendbe szedett névmutató, amely mindmáig tán legbővebb névmutatója a magyar munkásmozgalom történetének.

Az első kötet nyúlik vissza a legmesszebbre, egészen a kezdetekig. Így természetes, hogy az itt közölt visszaemlékezések egészen különös hangulatot árasztanak: az úttörés heroizmusa ez. A szerzők elsőként vágtak neki az addig Magyarországon még járatlan útnak. Sem példa, sem támogatás nem segíthette még munkájukat, mégis, amint ez írásaikból kiderül, óriási hittel és felelősségérzettel, az egyre nehezedő terhektől és megpróbáltatásoktól nem megtorpanva, hanem megedződve, végezték önként vállalt feladatukat. Visszaemlékezéseik révén szinte mi is szem- és fültanúi lehetünk az Általános Munkásegylet munkájának, megismerkedhetünk az ország különböző területein élő, sokszor különböző nyelveken szóló, értő munkásegyletek, földmunkás-szervezetek belső életével, tevékenységével, s közben érzékelhetjük a szakszervezeti és pártmozgalmak egyre fokozódó erősödését. Nyomon követhetjük, hogy miként vált egy-egy cipészből, könyvkötőből, mezőgazdasági munkásból a mozgalmat előbb csak elfogadó, majd értő, s végül az üldöztetésekben is helytálló vezető. Láthatjuk, hogy miközben a kezdeti népgyűlések az ország egyre nagyobb részére kiterjedő szervezkedéssé válnak, minőségében is hogyan alakul és fejlődik a mozgalom, s ez hogyan vezet a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, az első céljaiban, eszközeiben, szervezeti felépítésében is hatékony munkáspárt megalakulásához. Beszédes magyarázatot kapunk arra nézve is, hogy mit jelentett az első munkásújság, a Népszava megjelenése. Mindezek mellett bepillantást nyerhetünk a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolataiba is.

---

[1] **Tanuságtevők.** Visszaemlékezések a Magyarországi munkásmozgalom történetéből. (Kiadja az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Bp. Kossuth Kiadó. 1. kötet 1868—1905. (Vál. és szerk. **Petrák Katalin.** Életrajz és jegyz. **Ács Irén, Nagy Eta** stb. Bev. **S. Vincze Edit**) 1974. 326 old. 8. tábla. — 2. kötet 1905—1918 október (Vál. és szerk.: Petrák Katalin. Életrajz és jegyz.: **Ács Irén, Nagy Eta** stb. Bev.: **Kende János**). 1976. 431. old. 8. tábla. — 5. kötet 1944—1948. (Vál. és szerk. életrajz: Petrák Katalin és Nagy Eta. Bev.: **Zsilák András**). 1975. 491 old. 6 tábla.

A visszaemlékezések, éppen mert hitelesek, a kezdeti lépések bizonytalanságáról, a téves irányokról is tanúskodnak. Arról, hogy a történelem szorításában a jószándék néha bizony kevés a helyes út megtalálásához. Az olvasó érdeklődését, megértését csak fokozza, hogy a szemtanúk, a résztvevők — sok esetben még szépírói értékeket is megcsillantó — visszaemlékezései a kor levegőjét, gondolatvilágát árasztják.

A Tanúságtevők *második kötetének* korszaka (1905—1918) időben már közelebb áll hozzánk; történetisége közvetlenebbül hatott és hat az utolsó néhány évtizedre, a jelenre. Mindez a visszaemlékezésekben is differenciáltan jelentkezik, annál is inkább, mert egy részük az utolsó néhány évben íródott, amikor az emlékek óhatatlanul kiegészültek a jelen eredményeivel.

A századfordulón bekövetkezett gazdasági fejlődés társadalmi hatása egyik napról a másikra óriási feladatokat rótt a munkások szervezeteire. Ezért azoknak mennyiségben és minőségben is változniuk kellett. Így érthető, hogy az előző kötet visszaemlékezéseivel szemben — ahol majd mindegyik írásban lehetett találni általános érvényű, a mozgalom egészére jellemző tényt —, itt inkább csak a kötet együttese ad egységes képet. Térben és időben oly gazdaggá és szerteágazóvá vált a század első két évtizedének hazai munkásmozgalma, hogy a szerzők által feleleventett epizódok csak a kisebb-nagyobb részletekbe adhatnak betekintést: a részletek pontos felidézésével segítenek eligazodni a kor országos méretű mozgalmában. Abban a mozgalomban, amely már jelentős politikai erőt képviselt, s országos jogokat követelhetett a maga számára. A munkásmozgalom sokszínűségét bizonyítják a nő-, az ifi- és a nemzetiségi mozgalmakról és a szakszervezetek szerepéről szóló visszaemlékezések. Ismeretes, hogy a mozgalom e korabeli fejlődésében is többféle érdek és vélemény ütközött, s a visszaemlékezések mindezt hűen adják vissza. Nem leplezve azt sem, hogy ez nem mindig volt szerencsés kimenetelű. Különösen nem a válságok idején és a világháborút megelőző években.

A *harmadiknak* megjelent kötet mindössze 5 év (1944—1948) eseményeit igyekszik felidézni. Ez az öt év azonban olyan időszak volt, amelynek minden napja hetekkel, hónapokkal ért föl és eseményei máig ható jelentőségűek. A kötet néhány írása már korábban is megjelent a *Szabadság hajnalán* (1965) és a *Szabadság, te szülj nekem rendet* (1970) című kötetekben. A harmadik kötet eseményei — az előzőektől eltérően — már csak a fiataloknak jelentenek „csupán" történelmet, az idősebbeknek korábbi életük hétköznapjai ezek. Mégis minden korosztály számára jó és hasznos olvasmány: a fiataloknak tankönyveik száraz adatait teszi életszerűvé, az idősebbeknek ifjúságuk harcait, élményeit, örömeit eleveníti fel. E visszaemlékezések közül nehéz lenne egyet is kiemelni, hiszen akár a fegyveres ellenállásról, akár a munkások helytállásáról van szó, mindegyik egyaránt fontos és jellemző. De a később történtek is — a földreform, az újjáépítés, a szakszervezetek, az államosítás stb. — mind olyan tényei napjainkban tovább élő történelmünknek, amelyről a visszaemlékezések így együtt adnak igazán jellemző, érzékeny és igaz képet.

A sorozat feladata az volt, hogy a visszaemlékezések személyes hangjával, hitelével segítsen napjaink és önmagunk jobb megismeréséhez. Ennek a nagy feladatnak az eddig megjelent három kötet maradéktalanul eleget tett.

Somlyai János

„Gyertyás" párnafej (Hadikfalva—Majos)

KÖNYVEK KOMLÓRÓL

Ajánló és másodfokú bibliográfia.
Szerk.: *Gáspár Mihály.*
(Kiadja a Komló Városi Jubileumi Emlékbizottság és a Városi Tanács Művelődésügyi Osztály, Komló, Soksz. 1975. 100 old.)

A napjainkban erősödő társadalmi igény hatására a városi könyvtárak nagy része is hozzákezdett helyismereti gyűjtemények kialakításához. Komlón a BDSZ Körzeti Könyvtár vállalta a fiatal szocialista város irodalmának összegyűjtését és feltárását. Kedvcsinálónak és az érdeklődés felkeltésére a közelgő jubileum ürügyén, a gyűjtemény megalapozásával egyidőben egy 63 tételből álló ajánló bibliográfiát szerkesztettek a bányavárosról a felszabadulás utáni, ma is aktuális irodalomból válogatva.

A 7 fejezetre tagolt bibliográfia első részében a helyismereti bibliográfiákat és a gyűjteményes munkákat ismerteti a szerkesztő. A továbbiakban a társadalomtudományi és a természettudományi műveken kívül a komlói üzemekkel, a város építészetével, művészeti és kulturális életével, sportjával, történelmével és földrajzával foglalkoznak. Az utolsó fejezet a Komló a szépirodalomban címet viseli. A legtöbb ajánlott mű természetesen a város gazdaságának alapját jelentő szénnel és bányászatával, valamint a bányászok politikai küzdelmeivel és mai életével kapcsolatos. A szerkesztő igyekszik sokoldalúan bemutatni a várost, s ahol úgy érezte, hogy a rendelkezésre álló irodalom kevés (pl.: városépítés, urbanizáció), felvett, illetve ismertetett olyan tanulmánykötetet is, amelyeknek csak néhány részlete szól a városról.

A legtöbb ajánló bibliográfiával ellentétben a címleírás után nem rövid annotáció következik, hanem részletes, néhol értékelő ismertetés. Ezek egy részénél a szerkesztő további irodalomra is utal. A tanulmánykötetek résztanulmányait felsorolja, ha nagyon sok, akkor csak válogatva közli a fontosabb címeket. Szórványadatoknál utal az első lapszámokra, a keresőt mintegy bevezetve a Komlóról szóló adatok kigyűjtésének módszerébe. A könyvismertető szöveg kitér a szerző személyére (közli jellemzőbb életrajzi adatait, kapcsolatát a várossal), a mű tartalmára és tudományos vagy szépirodalmi értékére, és szinte mindenütt találunk ajánlást arra, hogy az olvasók mely rétege forgathatja haszonnal.

A használók körére vonatkozó utalások, továbbá a bevezető és a zárszó szerint az érdeklődő nagyközönségnek, helytörténészeknek, állami és gazdasági vezetőknek, tudományos kutatóknak, pedagógusoknak és szocialista brigádoknak egyaránt szánta bibliográfiáját a szerkesztő. Közhely a szakirodalomban, hogy egy készülő bibliográfiánál a használók körének jó megválasztása fél siker. Ennél a bibliográfiánál a szerkesztő sokat markolt és keveset fogott. Oly tágra tervezte a felhasználók körét, hogy tulajdonképpen már nem szól senkihez. Mert vajon mit kezd a történész, a tudományos kutató vagy akár egy igényes vezető olyan bibliográfiával, amelyből hiányoznak a folyóiratcikkek, a kéziratok, térképek stb., amelynek anyaga az elinduláshoz is kevés és primitív szerkezetét a könyvtári betűjelesszakrendi raktározás jelzetei alapján alakították ki? Tudományos kutató-e az, aki szakterülete irodalmának alapvető kézikönyveiről egy könyvtáros ismertetéséből értesül? Az ún. „nagyközönség" pedig mit kezd vajon *Kun Lajos—Fejér Sándor:* A Pécs—mecseki szénmedence morbiditási viszonyai (Bp. 1958.) vagy *Medgyesi István—Reményi Péter:* Pécs környékén végzett vízkémiai és hegységszerkezeti vizsgálatok (Pécs, 1968.) című művével? Az ismertetések szövegében is bizonytalanságot okozott a bibliográfia céljának tisztázatlansága: néhol a szakembernek vagy legalábbis a tájékozottnak, másutt az avatatlan olvasónak szólnak. Csak ötletszerű utalásokat találunk az ismertetett könyvekről szóló irodalomra.

A könyvtári raktározási rend nem alkalmas biblográfia szerkezetéül, ezért célszerű lett volna az anyag szerkezetének megfelelő tagolása. Nem könyvtáros számára nehézkessé teszi a keresést a raktári jelzetre való utalás, jobb lett volna sorszámozni a tételeket, s arra utalni. Válogató bibliográfiától nem illik számonkérni ami kimaradt, legfeljebb azon vitatkozhatnánk, hogy egyikmásik mű helyett közérdekűbb, átfogóbb kerülhetett volna bele.

Külön kell szólnunk a biblográfia nyelvéről és stílusáról, amelyre különös gonddal kellett volna ügyelni. Sajnos, itt aztán minden akad. A legkevesebb, hogy az ismertető szövegek bőbeszédűek és tolakodóan éreztetik a szerkesztő állandó jelenlétét. Mindig „könyvünk"-ről, „kötetünk"-ről, „tanulmányunk"-ról beszél. Sok az üresjárat.

Az ajánló bibliográfia szerény kivitele ellen nincs kifogásunk, hiszen céljá-

nak így is megfelelhet. Van azonban néhány bosszantó hiba: 2 fejezet anyagát is kettészeli a fejezetcím, amely beékelődik anyagába; néhány oldal olvashatatlanul halvány, az ajánlásban pedig javítatlanul maradt az évszám, amely 1951 helyett 1971-re teszi Komló várossá szervezését.

A komlóiak — bizonyára sok szeretettel és munkával készült — szándékában nemes, de megvalósultában gyenge színvonalú munkája arra figyelmeztet bennünket, hogy csak addig érdemes és szabad örülnünk a nagy számban megjelenő, fontos szerepet betöltő helyi kiadványoknak, amíg színvonalasak, amíg a szakmai kívánalmakat nemcsak felismerik, hanem meg is tudják valósítani.

Tuba László

ELEK TÖRTÉNETE

Emlékkönyv Elek felszabadulásának 30. és újjátelepülésének 250. évfordulójára. Szerkesztette: *Dr. Csipes Antal*

(Kiadta Elek Nagyközség Tanácsa, 1974. 124 old.)

A pedagógus szerzők dicséretével kell kezdenünk a kiadvány ismertetését. Az olvasottak meggyőznek bennünket arról, hogy sokra képes ez a szerzőkollektíva, megvan a lehetőség arra, hogy közreműködésükkel egy nagyobb lélegzetű, tudományos igényű monográfia is elkészüljön Elek községről.

Az Előszó írója szerényen fogalmaz: „az első jelentősebb terjedelmű megemlékezés községünkről", pedig nyugodtan nevezhetjük falutörténetnek. Az Előszó szembetűnő megállapítása: Elek község a felszabadulás óta eltelt 30 év alatt többet fejlődött, mint két évszázad alatt. Ezt igazolja a könyv szerkezete is. Ugyanis a 127 oldalból 60 oldalon írnak a település ezeréves történetéről, s a továbbiakban — a lehetőségekhez képest — részletes vizsgálat alá veszik az új élet 30 évét.

Az I. fejezet — *Szikes Péterné* munkája — Elek természeti, földrajzi viszonyaival ismertet meg bennünket. A község hazánk délkeleti határa mentén, Békés megyében, a gyulai járásban van. Térképek, grafikonok segítik a megértést.

Dr. Csipes Antal írta a II. részt, amelynek címe: Elek története az újratelepítés előtt. Kevés az Elekre vonatkozó forrás, így csak szűkszavú a fejezet. Megtudjuk, hogy a község az Árpádházi királyok idején Zarán vármegyéhez tartozott. Továbbá azt is, hogy török uralom, pusztulás, elnéptelenedés a sorsa e településnek is: „több mint másfél évszázadon keresztül elvadult pusztaság volt a helyén".

A III. fejezet *dr. Daka István* munkája: Elek története 1724—1918 között. Az elnéptelenedett, pusztává lett falut *Harruckern János György* 1724-ben újratelepítette. Értékes része az írásnak az 1730/31. évi pápai tizedlajstrom alapján közölt 49 családnév. Ez a fejezet több helyen is él a névtani következtetések levonásának lehetőségével. Az összeírások, statisztikai adatok jó felhasználásával részletes elemzést kapunk Elek község gazdasági, társadalmi helyzetéről.

Az 1918—1948 közötti időszak történetét *dr. Zielbauer György* írta meg a IV. fejezetben. Megtudjuk, hogy „az első ember Kern József (az illegális KMP tagja) volt, aki a börtönben szerzett szlovák nyelvtudásával beszélt a szovjet katonákkal". Továbbá, hogy: „A község felszabadulása után 1 nappal, 1944. szeptember 25-én kezdődött meg Eleken a párt szervezése." Fontos adat: itt alakult meg Magyarországon az első legális MKP-szervezet. Közlik az alapítótagok és az első vezetőség névsorát is. Megállapítják, hogy „a MADISZ komoly tevékenységet fejtett ki". Hasznos lenne ennek az utalásnak a részletes, lehető legteljesebb feldolgozása, közzététele. Nagyon jó, hogy megnevezik a házat, ahol az említett szervezetek tevékenykedtek. Nem írnak azonban arról, hogy megjelölték-e emléktáblával a házat, mely ma már emlékhely, s gondozása a szocialista hazafias nevelés egyik termékeny eszköze lehetne.

Az MKP és a KIMSZ alapítótagjainak névsorából arra lehet következtetni, hogy egy-egy családból több fő kapcsolódott a párthoz, az ifjúsági szervezethez. Tehát egész családok sorsa kapcsolódik itt a történelemhez! Például három Kern családnevű vesz részt a politikai mozgalomban. A legnehezebb időben ott voltak, ahol a legfontosabb teendők vártak

rájuk. Mi lett velük később? Erről is kellene írni!

Mint pedagógus érdeklődéssel követtem a község oktatási helyzetét. Az 1724-ben betelepült 50 családdal a tanító is eljött. 1735-től már ismerik a pedagógusok nevét. Az első eleki tanító kántor és jegyző is volt. 1886-tól már nők is tanítanak, 1923-tól van polgári iskolája a településnek. Az 1940-es népszámlálás adatai szerint a felnőtt lakosság 14,1 százaléka analfabéta, 16 százaléka két elemi iskolai végzettséggel rendelkezett.

Eleken már 1944. október 15-én megkezdődött a tanítás mind az elemi, mind pedig a polgári iskolában! „Az igazgató kérésére a pártszervezet a szovjet katonai parancsnoksággal közösen romániai területről hozatott füzeteket és tanszereket." 1961-ben már 80 férőhelyes diákotthon, 50 személyes óvoda építéséről olvashatunk, 1963-tól pedig középiskola is működik e helységben.

A község kommunális fejlődéséről (1950—1973) részletes, konkrét, sok adatra épülő fejezet ad képet. Majd az eleki Lenin Termelőszövetkezet zárszámadási beszámolói, jegyzőkönyvei és Elek nagyközség végrehajtó bizottsági és tanácsülési jegyzőkönyveinek adatai alapján leírják a tsz fejlődését. Bemutatják a jelentősebb üzemeket is, ez a rész azonban igen szűkszavú és nem írott forrásokra épül.

A befejezésben Elek lakosságának fontosabb statisztikai adatait közlik a szerzők, az utószóban pedig a kötet keletkezésének körülményeiről ír a szerkesztő.

Pelle Béláné

NEWCASTLE UNDER LYME
1173—1973

Szerk.: *John Briggs*
(Newcastle, 1973. 108 old.)

1973 elején egy feltűnően tetszetős külsejű könyv jelent meg az angol Newcastle under Lyme (Staffordshire) nevű városkában. A borító díszítése, s a város alatti évszám (1173—1973) születésnapról árulkodik.

A könyv valóban a város 800 éves fennállásának ünnepe alkalmából jelent meg, a városi tanács gondozásában. A tanács kérte fel *John Briggs* történészt, a keele-i egyetem tanárát, hogy a város nyolc évszázadáról rövid, de a lehetőségekhez mérten átfogó képet adjon. A szerkesztő hat szerzőtársával — akik helytörténeti, közművelődési, földrajzi, neveléselméleti és múzeumi szakemberek — hozta létre a figyelmet érdemlő helytörténeti művet. Együttműködésüket a téma sokoldalúsága is indokolta; az egyes fejezetek írói az adott kérdéssel tudományos munkájuk során mélyebben is foglalkoztak. A szerzők célja azonban az volt, hogy felvázolják a város fejlődésének főbb vonásait, ismertessék lakóinak életét.

Bevezetőjében John Briggs elmondja, hogy az illusztrációnak legalább olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak, mint a szövegnek — ha ugyan nem többet —, hiszen egy-egy évszázad áttekintésére 3000 szónál többet nem lehetett használni. Az ízléses szövegelrendezés (és nyomdatechnika) harmonikus egységet alkot a képanyaggal. Az oklevelek, pecsétek, korabeli térképek és plakátok, festmények és fényképek mozgásba hozzák a képzeletet: életre kel a történelem.

A szerzők szándéka tükröződik abban is, hogy a város történetét az ott élő emberek történeteként, sorsaként vizsgálják. A könyv nem élettelen adatok halmaza, egy nyüzsgő város — régen kereskedelmi központ — elevensége lüktet benne.

Ebből a szempontból befejezetlen a mű. A végén ott a kérdőjel: hogyan tovább? Hiszen a város jövőjének alakulása a ma polgárától függ, aki éppen városának múltját böngészi. A múlt fürkészése nemcsak könyvekhez, okmányokhoz kapcsolódik. A tegnap maradványai közül mindig fel lehet fedezni valamit a városképben. A figyelmes körültekintés biztos módja annak, hogy észrevegyük, hogyan fejlődött, változott városunk — írja Briggs. A tevékeny városlakók nemcsak olvasni akarnak erről, hanem részt kívánnak venni a tanácsi üléseken, hogy lássák, hogyan születnek a döntések.

Ezek a gondolatok általános érvényűek, felvetik a kérdést: hogyan él az emberekben a múlt, a hagyományok tisztelete, s hogyan kapcsolódik ez mindennapi életükhöz? Jelent-e valami többletet, közösséghez tartozást az

egyénnek? S vajon minden ember magáénak érzi-e lakóhelye problémáit és eredményeit?

E munkára éppen kérdésfeltevéseinek, következtetéseinek nemzetközileg is általánosítható jellege, s vonzóan remek kiállítása miatt hívjuk fel hazai helytörténészeink figyelmét. A kis Newcastle under Lyme történetének szép és igényes összefoglalása követésre serkentő példa. *Rabóczki Ilona*

PÁL ISTVÁN:

A VASPÁLYA TÚLSÓ OLDALÁN

A MÁV Miskolci Járműjavító Üzem története, 1859—1975.

(Üzemi kiadvány, Miskolc, 1975. 392 old.)

Hazánk lélekszámban második legnagyobb városának, Északkelet-Magyarország és a borsodi iparvidék központjának, Miskolcnak Tiszai pályaudvarán a megérkező utas csak az aluljárón és csak két irányban hagyhatja el a pályaudvart. Vagy a nagyváros központja felé indul vagy pedig (ha éppen ottani dolgozó vagy ottani dolga várja) közvetlenül az aluljáró másik végén — *a vaspálya másik oldalán* — egy vasrácsos kapun léphet be a MÁV Miskolci Járműjavító Üzemébe.

117. éve működik ez a nagy-nagy vasúti műhely, s mekkora *életerővel!*

Korunkban, az ezer kilométerekben mérhető sebességű repülőgépcsodák, sőt már a csillagos ég végtelen pályáján „közlekedő" űrrakáták korában néha még a mi kicsiny országunkban is akadnak olyan véleményű emberek, akik a vasutat valamiféle elavult vagy „elhalóban lévő" intézménynek tartják. Helyzetmegítélésükkel ellentétben: a vasút fejlődése világszerte és nálunk is új, funkcionálisan és minőségileg más korszakába lépett. Másfelől nézve: az is jellemzi a helyzetet, hogy „megszoktuk" a vasutat; természetesnek vesszük, hogy van, s számíthatunk rá. S itt van a vasút titka: eddig azért „oldódott meg" minden, mert a vasutat a rá kötelező fuvarkényszer, a szükséghelyzetek, s a magyar vasutat különösen a hazai történelmi, geopolitikai, gazdasági, ipari, kereskedelmi, társadalmi, szociális, művelődési viszonyok feltételezik, teremtik, üzemeltetik és nyomják a — bár néha ellentmondásos, de kétségtelen — fejlődés irányába.

Pál István könyve szerencsére sokkal több, mint üzemi, állami pénzen kiadott „vidéki monográfia"! Igen gondos dokumentáció, adatkincstár, bizonyságtétel ez a könyv arról, hogy *milyen természetű az az erő, amely immár 117. éve ipart teremtett és tart fenn; döntően a munkásság akaratából!*

Igen, ez az üzem már rég nem létezne Miskolcon, ha a munkásai a létezését nem akarták volna és a hatalmasságokkal és a katasztrófákkal szemben is meg nem védték volna, és nem „szülték", nem teremtették volna mindig újjá. Rövidlátó volt a helyi, a korabeli várospolitika Miskolcon is, és gúzsbakötő szerepük volt néha az akkori adminisztratív eljárásoknak is. Ezekkel már az 1860-as években küzdeni kellett. A „főműhely" és így a vasút által elfoglalt területért közvetlenül a munkások bérjegyzékében számfejtve jövedelemadót, állami és pótadót, közmunkaváltságot stb. vontak le, míg a munkások tiltakozó harcának a hatására ezt az adóztatást meg nem szüntették.

Kerülő útvonalakat jelöltek ki a „főműhely" megközelítésére; de a „makacs" munkások rövidebb gyalogutat tapostak ki, amit végül is a város kénytelen volt jóváhagyni.

Az „önmagát felépítő" műhely nemsokára ipari tekintély lett a városban, s mi több: kiképző központ, ipari iskola, vasas és egyéb szakipari bázis. (Gondoljuk el: Miskolc a műhely létesülése idején egy polgárosulni vágyó, de valójában feudális paraszti vidék központja volt. Az ipar és kereskedelem vonzotta oda a vasutat, s a vasút fejlesztőleg hatott ezekre az erőkre is.)

Az 1859-es kezdet még német és cseh műszaki- és szakmunkásgárdával indult az üzemben, de az 1867-es kiegyezést követően azokat, akik nem tudták vagy nem sajátították el a magyar nyelvet, elbocsátották, s ugyanakkor — toborzással — környékbeli születésű, kisiparos és paraszti származású utánpótlást képeztek. Így alakult ki az üzemhez hű munkásság, mely a századforduló táján már munkásmozgalmi életet élt, s az öntudatosabbjai sorra kiváltak közülük,

ám mégis közöttük maradtak: vezetőnek.

A bérharcok kora ez, s bizony a krajcárokért is küzdeni kell. (Az államhatalom és a vasúti státus „hivatalnokokra" és „szolgákra" kategórizálta az alkalmazottakat.) Küzdelmek a törvényes munkaidő-szabályozásért, a betegbiztosításért, nyugdíjért, a lakásért, a munkálkodás zavartalan biztonságáért, később pedig a szakszervezeti jogokért. S jött a háború... Bevonulások, nélkülöző családok, hadiüzemi állapotok..., majd a forradalom. *Kruppa János, Sárkány Zoltán, Daubek András, Szabó Pál, Fekete Ferenc* és a többiek, akik a mozgalomban és a Miskolc környéki fegyveres proletárharcokban helytálltak. *Landler Jenő* katonái, akik páncélvonatokat adtak a frontnak, s így csináltak történelmet! A külső és a belső erők letörték a forradalmat, s a megtorlás évei jöttek, de ezekben is helytállt az üzem edzett munkássága.

1965-ben, a MÁV Pécsi Igazgatóságán egy régi MÁV-órát javítottak. Kiesett belőle egy sárga papírlap: Kéziratos üzenet, posta a Jövő címére:

1920. IV. 3-án
Miskolcz

Ezen órát javította Daubek András Máv asztalos aba a retenetes nyomorult ifju *reakciós* és *keresztény* elvakult világba bizton tudom hogy ez irás olvasója már utálattal fog a múlt időkre vissza gondolni mert már csak akor *szociális* világ lesz úgy hiszem.

1945. év elején csak a romok maradtak az üzem helyén és a világégésből hazatörekedett éhező-fázó-rongyos munkásság, aki megint hősi életre kényszerült és ismét hős lett az újjáépítésben. Annyira tönkrement minden az üzem területén, hogy a MÁV Elnöksége Fűzesabonyban kívánt új járműjavítót építeni! Az előbb az üzem *életerejére* hivatkoztunk. Igen: az üzemet a miskolci munkások (csakhogy *legyen* és Miskolcon maradjon az üzem) a vártnál gyorsabban építették újjá, sőt folytonosan nagyobbítgatták. Kész helyzet állt elő: s a felsőbbség *meghagyta az üzemet Miskolcon!*

Monográfiánk igen részletesen és lenyűgözően pontos tárgyszerűséggel írja le azt a fejlődést, amelynek eredménye a mai modern üzem. Alkalmas és hivatott ez az üzem a modernizálódó vasút kiszolgálására.

Az igen jó papíranyagú, s nagyon szép nyomdatechnikával készült, feltűnően sok és jó képanyaggal gazdagított könyvet öröm lapozgatni! Örülni kell: az utóbbi évek egyik legjobb ipartörténeti művének tekinthető. Nem túloz, de nem is takargatja a hibákat. Stílusában van valami szerény, visszafogott, rokonszenves pátosz.

Jakab Sándor

KOVÁCS JÁNOS—NEMES VILMOS—ÖRSI ANDRÁS:

BAUXITBÁNYÁSZAT FEJÉR MEGYÉBEN 1926—1976

(A Fejér megyei Bauxitbányák Vállalat kiadása. Kincsesbánya, 1976.)

Ipartörténeti monográfiáink az utóbbi években szépen szaporodnak — hogy *sokasodnak*, azt még nem merném mondani —, de ez a kötet különös figyelmet érdemel. *Témája* miatt is: az ásványi kincsekben nem bővelkedő Magyarország legfőbb ércvagyonának feltárásáról és kiaknázásáról számol be a kezdetektől mind mostanáig. *Módszere* miatt is: bár igen gazdag forrásanyagot dolgoz fel, nem vész bele a részletekbe, sőt messze túltekint a megyei perspektívákon, olykor-olykor még az országosakon is; a lehető legszélesebb összefüggésekbe állítva mutatja be a helyi eseményeket.

A bauxit ugyanis nemzetközi fontosságú érc, immár századunk eleje óta, az alumíniumnak és ötvözeteinek a hadászati, valamint a békés termelésben betöltött, s egyre növekvő szerepe folytán. „Az alumíniumfelhasználás növekedési üteme világszerte átlagosan másfélszerese a nemzeti jövedelem, 1,5—3-szorosa a többi fémek növekedési ütemének" — olvassuk a könyvben. Ez a tény egymaga érthetővé teszi, hogy az 1945-ig kitermelt hazai bauxit 7,5 millió tonnás összmennyiségével szemben mára meghaladtuk az 50 milliót. Az évi termelés ma megközelíti a 3 millió tonnát, a 80-as évek derekára pedig — a tervek szerint — már a 4 milliótól sem leszünk messze.

Hozzátehetjük: sok más országban

még ennél is gyorsabb felfutást hoztak az elmúlt évtizedek. Dunántúli bauxittelepeink az 1920—1930-as években még a világ leggazdagabb lelőhelyei közé számítottak. Ma a 9—10. helyet tartjuk a világtermelésben, idővel pedig nyilván még hátrébb kerülünk, mert készleteink távolról sem kimeríthetetlenek. Máris mind mélyebbről hozzuk felszínre a kibányászott bauxit nagy részét, gyorsan növekvő önköltségi áron.

A könyv minderről igen tárgyilagos és érzékletes képet ad, mondom, a legkezdetektől. Nem is csupán 1926-tól — a gánti termelés megindulásától — kezdi a beszámolót, sok lényeges közlendője van az addig történtekről is, beleértve a Németországba irányuló első világháborús bauxitszállítmányainkat, a maradék Magyarország területén már 1919-től megkezdett bauxitkutatásokat, majd a kialakuló tőkés vállalkozás gyors kibontakozását.

Megismerkedünk az úttörőkkel, köztük a két legérdekesebb figurával: *Balás Jenő* bányamérnökkel, aki nagy felfedezései után olcsó pénzért volt kénytelen zártkutatmányi jogait áruba bocsátani, hogy végül a korai és tragikus halál várjon rá, valamint *Hiller Józseffel*, a sikeres tőkés vállalkozóval, az ALUÉRC vezérigazgatójával, aki a 30-as években a náci Németország mind nagyobb arányú szállítója lett. 1944-ben ő is tragikus véget ért: a mauthauseni koncentrációs tábor foglyaként halt meg.

De nemcsak az ő sorsukban tükrözi a könyv több mint fél évszázad magyar történelmének e sajátos vetületét, hanem maguknak a bauxitbányáknak és azok munkásainak változatos — olykor viszontagságos — sorsában is, egészen napjainkig. S tükrözi emellett a *táj változásait is:* a külszíni és a mélybeli fejtések megindítását, a vasutak, rakodók, bányatelepek építését, a karsztvizek leszivatását, a források, kutak elapadását, víztárolók létesítését stb. A változások nem mindig vigasztalóak, de a kötet szerzői ezt sem titkolják. Mértéktartóan, de nyíltan szólnak mindenről. Ahogy bauxitbányászatunk jövőjét illetően sem keltenek illúziókat: az új feltárások egyelőre még lépést tartanak a kitermelés növekvő ütemével, de csak mennyiségileg, a minőség a továbbiakban várhatólag romlani fog.

A könyvet valójában ketten írták: *Kovács János* és *Örsi András*. A harmadik szerző kéziratos visszaemlékezéseit, dokumentumértékű fényképeit bocsátotta két társa rendelkezésére. Sok újonnan készült fénykép is ékesíti a szép kiállítású kötetet, köztük számos színes felvétel.

Varga Domokos

CSIGE JÓZSEF—SZALAI CSABA:

A BALMAZÚJVÁROSI LENIN TSZ 25 ÉVE

(Kiadja a Lenin Termelőszövetkezet, Debrecen, 1974. 154 old. és 22 fénykép)

1975-ben ünnepeltük hazánk felszabadulásának 30. évfordulóját és ugyanekkor érte el jónéhány mezőgazdasági nagyüzemünk negyedszázados fennállását is.

Ennek kapcsán igen sok termelőszövetkezetben úgy döntöttek, hogy a jubileumra megíratják, s okulásul a tagság kezébe adják szövetkezetük történetét. Az idősebbeknek azért, hogy emlékezzenek, a fiataloknak meg, hogy lássák, honnan kellett elindulni, amíg eljutottak a máig. Ezt a célt tűzte maga elé a balmazújvárosi Lenin Termelőszövetkezet tagsága és vezetősége is, amikor megbízást adott a szerzőknek a szövetkezet történetének megírására.

Maga a könyv két részből áll. Az első részben — amely *Csige József* munkája — a termelőszövetkezet megalakulásáról és fejlődéséről kapunk képet. A második részben pedig *Szalai Csaba* ad közre alapító tagokkal és vezetőkkel készített riportokat.

Csige József a *Bevezetés* után rövid áttekintést ad Balmazújváros történetéről, az itt élő népnek a létért, a fennmaradásért vívott küzdelméről. Vázlatosan rámutat arra is, hogyan fogadta a lakosság a történelmi sorsfordulókat, hogyan vett részt bennük. Ezután a nagyközség felszabadulás utáni átalakulását rajzolja meg a Lenin termelőszövetkezet megalakulásáig, 1949-ig.

A Lenin termelőszövetkezet történetét a szerző hat fejezetben tárgyalja. *Az első fejezet* a megalakulástól az 1953-ig terjedő időszakot foglalja össze. Különösen az akkori nehézségekről ad meggyőző képet. *A második fejezet* az 1954—

1957 közötti időszakról szól, amikor a várható fejlődésnek éppen az ellenkezője, visszalépés következik be. Igaz — ahogy a szerző is megállapítja —, ez nemcsak a termelőszövetkezet tagságán és vezetőségén múlott, hanem az akkori hibás gazdaságpolitikán és nem kis mértékben az ellenforradalom következménye is volt. *A harmadik fejezet* az 1957—1960 közötti időszakot elemzi, amikor a szövetkezet rendezte sorait és igazán fejlődni kezdett. Példamutató munkával valóban jól működő gazdaságot teremtettek a tagok, s felkészültek arra is, hogy a fejlesztés során belépőknek munkát és megélhetést adjanak. *A negyedik fejezet* a tsz történetének 1961—1966 közötti szakaszát tárja elénk. Megmutatja, hogy bár ez az idő szak nehézségekkel kezdődött, de a sok baj „a vezetőket a munka, a szervezés és a vezetés alapos elemzésére, kritikájára kényszerítette... s a vezetés az átmeneti kudarc után konzekvens akart és tudott lenni". Így a tsz ebben az időszakban előrelépett. *Az ötödik fejezetben* az 1967—1971 közötti időszakról olvashatunk, amikor az egyesülések következtében Balmazújváros legnagyobb szövetkezete lett a Lenin. Eljutottak odáig, hogy már fegyelmezni is lehetett, s szükség esetén mertek kizárással is büntetni. A munkafegyelem megszilárdítása, a tagság és vezetőség egyakaratú munkája erős gazdasággá tette a szövetkezetet. *Az utolsó fejezet* a hetvenes évek első felének eredményeit és a jövő képét rajzolja meg. Itt már nem a mennyiségi, hanem a minőségi fejlődés a döntő, s szükséges, hogy a gazdálkodás fejlődésével együtt változzék a tagság gondolkodásmódja is.

A könyv második része Szalai Csaba munkája. A szerző részleteket közül az alapítótagokkal és két vezetővel készített beszélgetéseiből. Ahány riport, annyi emberi sors. Egyben azonban megegyeznek: értékes emberek, tántoríthatatlan hívei a szövetkezeti eszmének és a legnehezebb időkben is lehetett rájuk támaszkodni. Hogy a Lenin termelőszövetkezet országos hírű, virágzó, erős mezőgazdasági nagyüzem lett, abban nem kis részük volt ezeknek az embereknek. Az utolsó riportban a tsz elnöke nyilatkozik: vázolja a jövő fejlődési lehetőségeit.

Ezután a szerzők közlik a dolgozó, a járadékos és a nyugdíjas tagok névsorát, majd 22 képet mutatnak be a szövetkezet életéről.

Véleményem szerint a szerzők jó munkát végeztek a könyv megírásával. Változásában, fejlődésében ábrázolták a szövetkezetet. Meggyőzően támasztja alá a mondanivalót a könyvben közölt számszerű táblázatsor. Itt azonban nagyobb pontosságra kellett volna törekedni, mert a pontatlanság rontja a mű hitelét. A 71. oldalon például hibás az 1 kh-ra jutó műtrágya és szervestrágya felhasználásáról szóló kimutatás.

Több helyen utalnak a termelőszövetkezeti tagok részesedésére, illetve az egy tagra jutó átlagos jövedelemre. Véleményem szerint a szövetkezeti tagok jövedelmének alakulását jobban mutatta volna egy olyan kimutatás, amely részletezi, hogy hány tag részesedik évenként 10—15—20—30 ezer Ft vagy ennél több jövedelemben, mert az átlagolás nem mindig célravezető.

Meglepett, hogy *Veres Péter* szülőföldjén a fiatalság nem nagyon érdeklődik a kultúra, a közösségi élet, a politika iránt. Bizonyára nem általánosítható ez minden fiatalra, de azért mégis megdöbbentő az alábbi nyilatkozat: „Külön gond, hogy ezek a lányok munka után bent a faluban, de idekint sem találják meg egymást valamilyen közösségben: KISZ-ben, tánccsoportban vagy bárhol olyan helyen, ahol érdekesebb az élet..."

Végső fokon a szerzők elérték céljukat. Munkájukban hű képet rajzoltak a balmazújvárosi Lenin Termelőszövetkezet fejlődéséről, ugyanakkor rávilágítottak arra is, hogy van még tennivaló a tagság tudatának formálásában, mert az anyagi jólét nem mindig jár együtt a kulturális igények növekedésével.

Mindenképpen dicséret illeti a Lenin termelőszövetkezet tagságát és vezetőségét, mert hasznos ügyet szolgált, amikor megíratta és kiadta a termelőszövetkezet történetét.

Nagy Géza

TIMAFFY LÁSZLÓ:

A NÉPRAJZI ANYAG FELHASZNÁLÁSA A TÖRTÉNELEMSZAKKÖRKBEN

Történelemszakköri füzetek 12.
(Tankönyvkiadó, 1977. 94 old.)

A történelem nemcsak a nagyemberek élete, hősi csaták, tudományos felfedezések, kereskedelmi versengések és művészi alkotások sora, hanem a nép mindennapi életét és küzdelmeit is jelenti, „Mert a néprajz is történettudomány, annak egyik ága... Érdeklődése átfogó: kiterjed az anyagi, a szellemi és a társadalmi kultúrára."[1] Nem iskolai tantárgy ugyan, eredményeinek ismerete nélkül azonban mégsem lehetünk meg az irodalom, a földrajz, a történelem tanításában, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Morvay Péter 1963-ban így írt a néprajzi szemléletű helytörténetírást sürgetve: „Paraszti népünk története helyi vonatkozásainak iratlan forrása a szájhagyomány... önkéntes gyűjtőink (szakköröseink is — *F. Z.*) ezt kiaknázva segíthetik elő népünk múltjának megismerését."[2]

Ezekre gondoltam *Timaffy László* füzetének lapozgatása közben. A szerző győri tanár, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom régi munkatársa. Évtizedek óta kutatja a Kisalföld szellemi és anyagi kultúráját. Élvezetes stílusban megírt tanulmányai — különböző rangos kiadványokban — mind erről a tájról adnak hírt. Mint szakkörvezető, tanítványaival is értékes néprajzi, helytörténeti jellegű munkát végzett. Könyvének ajánlott módszereit saját gyakorlatában próbálta ki. „Munkámban a szakirodalom kiaknázása mellett elsősorban saját kisalföldi gyűjtőtapasztalataimra, szakköri gyakorlatomra támaszkodtam, példáimat is legnagyobbrészt erről a vidékről vettem" — írja a Bevezetésben.

A település, a gazdálkodás, a társadalomtörténet emlékei a néprajzi módszerekkel feltárhatók, helyi írott forrásokkal kiegészíthetők, igazolhatók, általános érvényük pedig ellenőrizhető a szakirodalomban. „Helytörténet és néprajz — bármelyiket is kutatjuk egy közösségben — nem választhatók el egymástól."

Füzetének első fejezetében tanácsot ad a *szakköri munka megszervezéséhez és irányításához.* Az érdeklődést iskolai ismeretterjesztő előadással kelti fel, majd a KISZ segítségével gyűjti össze a jelentkezőket. A népéletet munkaterve szerint 2-3 év alatt tekintik át. Egy-egy foglalkozáson a rövid tanári előadást diákok hozzászólása egészíti ki, ezután kiosztják a feladatokat. Másfélét kap a kezdő, mást a haladó szakkörös. A kezdők megismerkednek a kérdőíves módszerrel, részt vesznek egy helyszíni gyűjtésen. A haladók az érdeklődésüknek, lehetőségeiknek megfelelő témakör teljes feldolgozásához kapnak segítséget, hogy dolgozatukat pályamunkaként adhassák be. Elmélyíti a szakköri tagok sikerélményét, eredményeiket közhírré teszi, lehetőséget teremt számukra munkájuk bemutatására, legjobbjaik pedig eljutnak az Országos Ifjúsági Honismereti Táborokba is.

A füzet legnagyobb része *A szakköri munka anyaga* címet viseli. Ez nem más, mint egy olvasmányos stílusban megírt, jó példákkal illusztrált, csaknem mindenre kiterjedő gyűjtési útmutató. A szerző általában nem választja külön a szellemi és a tárgyi néprajz területét, „mert ezek az élet valóságában egymásba fonódnak". Az anyagi kultúra jelenségeihez fűzi az oda tartozó szellemi néprajzi anyagot. Például a *Táj és település* c. fejezetbe kerül a Népmondák, szólások, népköltészeti emlékek alfejezete. A népszokások azonban végül külön részben találhatók.

A társadalomnéprajz szempontjait érvényesíti akár az adatközlők megválasztásáról, vagy az étrend leírásáról, akár a gyáriparnak a kismesterségekre gyakorolt hatásáról beszél. Teljességgel ide tartozik a *Munkáshagyományok* c. fejezet, mert itt „a szájhagyomány kiegészíti, sőt pótolja a sokszor hiányzó vagy gyér, és az uralkodó osztályérdekek miatt hamis beállítású írásos forrásokat."

„A nemzet életének melegedő tüzeit a tájházak közepén kell kigyújtani" — írja *Németh László,* s ezt a célt is szolgálja *Timaffy László* könyvecskéje, hiszen minden témában összekapcsolja a múltat a jelennel. „Kutatásainkat... a közelmúlt paraszti állattenyésztésének szép eredményein keresztül a mai korszerű szocialista nagyüzemi állattenyésztés szakosított telepeiig folytathatjuk." A jelen és múlt összehasonlítása a népi táplálkozás változásában például „szemléltetően világít rá az életszínvonal változására."

---

[1] **Kósa László—Szemerényi Ágnes:** Apáról fiúra. Móra Könyvkiadó, Bp., 1975. 8. old.
[2] **Morvay Péter:** Néprajzi szemléletű helytörténetírás. (Adattári Értesítő, 1962—63. 1—2. szám.)

A füzet végén tematikusan csoportosított irodalomjegyzék található. Az illusztrációk a múlt és jelen együttélését, és a folyamatos változást ragadják meg.

Timaffy László munkáját minden történelmi, honismereti és néprajzi szakkör (diákkör) eredményesen használhatja az általános iskoláktól a főiskolákig.

Fehér Zoltán

KUCZY KÁROLY:

VÍZI ÉLET, NÉPI HAJÓZÁS FOKTŐN

(Megjelent a Kalocsai Sárköz című sorozatban. Kalocsa, 1976. 144 oldal)

Az utóbbi években sokat, a kelleténél is többet beszéltünk a nyelvtudományban, a néprajzban, a történettudományban stb. a komplex kutatások szükségességéről, vagyis arról, hogyha pl. a nyelvjáráskutató egy paraszti gazdálkodási módról, egy kihalóban lévő népi szokásról ír, akkor a témát ne csak saját tudománya szemszögéből nézve vizsgálja meg, hanem vegye figyelembe a néprajz, a történettudomány, a régészet stb. eredményeit is. Sajnos, ezt az elvet inkább hangoztatjuk, mint alkalmazzuk. Nem olvassuk kellő figyelemmel a társtudományok megfelelő adatait. Persze annyira megnövekedett a kiadványok és a cikkek száma, hogy saját szakterületünk tudományos irodalmát sem tudjuk mindig kellőképpen tanulmányozni.

Milyen nagy az örömünk, ha olyan mű akad a kezünkbe, amelyik a való életet igyekszik hozzánk közel hozni. Ilyen *Kuczy Károly* ismertetett értekezése is. Mit mond a szerző az előszóban, a számára kötelező elvről?

„Tanulmányomban egy Duna menti településnek, Foktőnek vízi közlekedése, a *ladik* »vízi közlekedési eszköz« készítését és a *deregje* (így, a népi kiejtés szerint írva) »vízi szállító eszköz« javításmódját, továbbá a vízenjárást, a népi hajózást (ismeretanyagát és szókincsét) adom közzé. Tanulmányoztam a foktői vízi közlekedés alakulását, eszközeire és a hajózás fejlődésére ható tényezőket, hogy a jelenségek mögött a gazdasági és társadalmi okokat is világosan lássuk, amelyek meghatározták a lakosság és a víz gazdasági kapcsolatát, kialakították és formálták a népi hajózást. Az anyaggyűjtést 1954-ben kezdtem és 1964-ben fejeztem be. Szükségesnek láttam a népi hajózást és a vízi életet a környék ilyen tárgyú anyagával egybevetni. A szövetkezeti kishajózást (is) tanulmányoznom kellett, hiszen kissé más változatban benne tovább él a népi hajózás. Az eszközök és maga a vízenjárás nemcsak a foktői Duna-szakaszra, hanem az egész Dunára, sőt talán a Tiszára és más folyókra is jellemzőek."

Kuczy Károly tanulmányában nagy gonddal adja meg az ismeretanyagot és a szókincset. Műve végén kitűnő nyelvjárási szakszótár található igen gondos és szabatos jelentésmeghatározásokkal. A jelentésmegadás után következő arab számok azt a lapszámot jelzik, ahol a tárgyról, eszközről, a technológiáról részletes leírást kapunk. Ezen elvek szigorú megtartása miatt méltán csatlakozik Kuczy Károly könyve *Andrásfalvy Bertalan* kitűnő tanulmányaihoz.[1] Továbbá *Babus Jolánnak*, a nemrégen elhunyt jeles néprajzkutatónak a Néprajzi Közlemények IV. kötete 3. számában megjelent, *A lónyai vizek néprajza* című dolgozatához. Haszonnal forgatta Kuczy Károly *Juhász Antal* hasonló tárgyú, a Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében (1958—59. és 1960—62.) megjelent dolgozatait.

Értekezését a szerző gazdag fényképanyaggal dokumentálja. Kár, hogy több ezek közül technikai szempontból kevésbé jó. De nagyon világosak és hasznos tanulságokat nyújtanak a szerző rajzai, vázlatai. Így is kell a néprajzi, nyelvjárási munkában: együtt szerepeljen fénykép és rajz! Ezek ugyanis egymást nem helyettesítik, hanem kiegészítik. A fénykép a gyűjtő kezébe kerülő tárgyat mutatja be a maga esetlegességeivel, a rajz pedig a törvényszerűt, a szabályszerűt.

Ismertetésünk befejezésekor ismét Kuczy Károlyt idézzük. „Foktő Duna menti település. Népének élete szorosan kapcsolódik a vízhez. A víz — a Duna, Duna-ágak, tavak, mocsarak, vizenyős

[1] A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Pécs, 1965., ld. még **Andrásfalvy** cikkeit: Ethnographia, 1970. 2—4. és Nyelvtud. Ért. 70. sz. Bp. 1970., 222—224.

rétek, nádasok — jelölték ki a helyét, ez adta nevét, megszabta gazdálkodásukat, életmódjukat évszázadokon keresztül. Élelmet — halat, vadat — adott, állatainak táplálékot nyújtott, házához, eszközeihez bőven adta az anyagot, veszély esetén pedig búvóhelyül szolgált, s így lehetővé tette, elősegítette a megmaradást. Az életet jelentette, ugyanakkor örökös harcot kellett folytatniok a vízzel, hogy végleg legyőzzék. A XVIII. század második felében és a XIX. század végéig tartó gátépítési és folyamszabályozási munkák következtében sikerült gátak közé szorítani a Dunát, belső vizeit meg lecsapolni és kiszárítani. Minél inkább úrrá lett az ember a víz felett, annál inkább függetlenedett tőle. Ennek ellenére — bár sokszor megváltozott formában és módon — mégis jelentős maradt a kapcsolat."

Végh József

GILYÉN NÁNDOR—MENDELE FERENC—TÓTH JÁNOS:

A FELSŐ TISZAVIDÉK NÉPI ÉPÍTÉSZETE

(Műszaki Kiadó, Bp. 1976.)

Kereken negyven éve alakították meg a népi építészet iránt érdeklődő fiatal építészek a „Magyar Ház Barátai" társaságot. Gyűjtő és elemző munkájukat a néprajz klasszikusai, köztük *Bátky Zsigmond* és *Györffy István* kutatásai nyomán kezdték el. Az országban már megindult a paraszti életforma bomlása, és előrelátható volt, hogy ezt az életforma kereteinek fokozatos pusztulása és a mezőgazdasági településforma megfordíthatatlan átalakulása követi.

A népi építőművészet emlékeit az évszázados tapasztalatok leszűrése, az anyag, szerkezet és forma egysége, tisztasága, a természettel és az életmóddal alkotott egység jellemezte, ez pedig minden kor mindenfajta építészetének alapvető értéke. A harmincas évek néprajzi kutatómunkája, a Magyar Néprajzi Társaság Népi Építészeti Szakosztálya felméréseivel és kiadványaival azt a lehetőséget kereste, amivel megmentheti ezt az — eredeti formájában pusztulásra ítélt — értéket a magyar művelődés és építészet számára. Ezekben az években vetődött fel először a szabadtéri múzeum építésének a gondolata, megjelentek az ország különböző tájainak népi építészetével foglalkozó kiadványok. *Tóth Kálmán* és *Nászay Miklós* a Balatonfelvidék, *Padányi Gulyás Jenő* a Fertő vidék, *Vargha László* a Nagykúnság építészetéről számol be. A gyűjtőmunka folytatását a háború akadályozta meg, de több mint évtizedes szünet után az ötvenes évek végén újra megindult a falu építészeti emlékeinek kutatása. A Nógrád és Heves megye műemlékeit ismertető kötetek a terület népi műemlékeivel is foglalkoztak. 1961-ben és 1965-ben jelent meg *Tóth János*nak a népi építőhagyományokat és Göcsej építészetét elemző munkája, majd az Őrségek népi építészetével foglalkozó kötet. A felső Tiszavidék népi építészete annak a sorozatnak egyik láncszeme, amit még a Magyar Ház Barátai társaság kezdett, és amelynek célja az ország minden tájának építészeti vizsgálata volt.

A felső Tiszavidék a mai Szabolcs-Szatmár megye szatmári és beregi része. Népművészete sok tekintetben a szomszédos erdélyi területekkel mutat rokonvonásokat. Az ország egészének fejlődésétől néhány lépéssel elmaradt vidék ez, s ez a néhány lépés azt is jelentette, hogy az átalakulás hulláma, amely a központibb fekvésű területeken a régi életforma kereteit már nagyrészt elsodorta, ide később érkezett. Az Országos Műemléki Felügyelőség módszeres adatgyűjtő munkával még a hatvanas, hetvenes években is jelentős értékeket talált itt. *Gilyén Nándor* az ötvenes évek végén kezdte meg a szatmári Erdőhát gazdasági épületeinek, a szatmári és a beregi festett templomok gazdag formakincsének és a terület népi műemlékeinek tanulmányozását és ismertetését.

Gilyén Nándor, Mendele Ferenc és Tóth János könyve a Felső-Tisza-vidék népi építészetét a táj történetének és gazdálkodásának áttekintése alapján tárgyalja. Foglalkozik a gazdálkodás és a településszervezet fejlődésének kölcsönhatásaival, a telekformák kialakulásával. Végigkíséri a felső Tiszavidék lakóháztípusainak fejlődését az egysejtű, nyitott pitvarú háztól a zárt pitvarú, kamrás, majd a körültornácos, kétmenetű típusokig. Elemzi a táj jellegze-

tes építőanyagának, a fának a szerkezeti lehetőségeit és az általa meghatározott formákat. Külön fejezetet szentel a falu életformájától elválaszthatatlan gazdasági épületeknek, csűröknek, pajtáknak, kamráknak és más melléképületeknek, valamint azok jellegzetes, a funkcióból és az építőanyagok adottságaiból levezethető szerkezeteinek. A felső Tiszavidék építészetének legszebb példái a részben téglából, részben fából, illetőleg favázzal épült templomok és harangtornyok. A templomok belső berendezése, bútorzata, a fából készült mennyezeti táblák, a festett asztalosmunkák művészetének egyedülálló példái.

Fontos feladatot teljesít ez a könyv, az Őrségek és a Göcsej építészetét tárgyaló kötetekhez hasonlóan. A leírások, rajzok és képek a népi építőhagyományok formakincsének elemeit rögzítik, elsősorban azok számára, akik érdeklődéssel és bizonyos mértékig már tájékozottan fordulnak a népművészet értékeihez. Nem elsősorban építészeti vagy néprajzi szakkönyv ez, de az igazság mégis az, hogy éppen azokhoz szól a legkevésbé, akiknek az életéhez ez az érték a legszorosabban hozzátartozott és akiknek az életéből — úgy látszik — mindinkább eltűnik. A göcseji, az őrségi és a — terv formájában ismertetett — felső tiszavidéki szabadtéri múzeumok gondolata nem új. Ez is egyik módja a népi műemlékek bemutatásának, de nem az egyetlen. A „múzeumfalu" ugyanis múzeum, arra szolgál, hogy jellegzetes példákkal szemléltesse egy-egy táj múltbéli életformáját, tárgyait, eszközeit, építményeit. Ez a feladat nem téveszthető össze a műemlékvédelemmel és a szabadtéri múzeum semmiképpen nem láthatja el a népi műemlékek raktárának funkcióját, de nem is ment fel a hagyományok őrzésének a felelőssége alól.

Egy-egy épülettípust be lehet és be is kell mutatni a szabadtéri múzeum keretei között, de nem minden emlék szedhető szét, s rakható teherautóra minden további nélkül és fuvarozható el eredeti helyéről. A vámosoroszi szárazmalom például a templommal együtt alkotott építészeti együttest, és így fejezték ki azt a gazdasági és szellemi egységet az építés formanyelvén, amit mi falunak nevezünk. Az áthelyezés megbontotta ezt az összhangot. Hasonló a helyzet a mándi fatemplom áthelyezésével is.

A népi műemlékvédelem tennivalói nem fogytak el. Folytatni kell a falvak építészeti emlékeinek felkutatását, amíg az ország tájainak építészeti vizsgálata be nem fejeződik. Ehhez járult hozzá a felső Tiszavidék népi építészetét ismertető kötet is. Ez a munka azonban nem merülhet ki az emlékek felkutatásában és felmérésében, múzeumfalukban való összegyűjtésében, de még az eredeti helyen való konzerválásban sem. Legalább ilyen fontos feladat lenne, hogy valamilyen, akár az eredetitől eltérő rendeltetéssel is, de részei maradjanak a táj és a falu életének. Ez a népi műemlékek védelmének talán legnehezebb, de egyik legszebb feladata.

Berey Katalin

VASI NÉPDALOK

Gyűjtötte és összeállította *Békefi Antal*
(Szombathely, 1976. 358 old.)

Örömmel tapasztaljuk, hogy szépen szaporodik az utóbbi időben a népzenei-néprajzi kiadványok száma. Különösen örvendetes pedig, hogy a megyei szervek nagyobb gondot fordítanak a hon- és népismeretnek erre az ágára is. Hisz egy négysoros népdal gyakran hívebben vall az emberről, mint egy róla szóló tudományos fejtegetés. De más oka is van annak, hogy igen fontosnak tartjuk a néphagyomány ápolását, tudatos továbbörökítését. „Napjainkban megszűnőben van a népköltészet évezredek óta tartó, szájhagyományon alapuló átöröklése. A távozó öregek magukkal viszik értékes örökségünket, pedig nélküle szegényebb, szürkébb lesz életünk" — írja a gyűjtő kötetének bevezető soraiban. Aki pedig ismeri Békefi Antal munkásságát, az tudja, hogy több mint két évtizede folytat ilyen „mentési munkát". Korábbi gyűjtései s ez a mostani is olyan tájak zenei hagyományába enged betekintést, amelyeket korábban nem ismertünk olyan mélységben, amennyire az minden tájegységünknél, minden kisebb dialektus-területünkön kívánatos

lenne. S mindjárt ide kívánkozik egy másik megjegyzés! Még az olyan területeken is, amelyeken az elmúlt évtizedekben komolyabb gyűjtés történt, feltétlen érdemes, sőt szükséges, minél pontosabb képet rajzolni a néphagyomány „pillanatnyi" állapotáról, változásának módjairól. Ezért még a töredékes, „romlott" alakokat is mindenképp fel kell jegyeznünk, jóllehet a népművészeti tömegmozgalomban, a tudatos népművelésben ezek előadását kerülnünk kell. Tudományos szempontból viszont ezek éppoly fontos dokumentumok. Annál is inkább fel kell erre hívnunk a figyelmet, mivel a gyűjtő kifejezetten e kettős célt tartja szem előtt. Nem múzeális értékeket akar menteni, hanem szeretné, ha ezek az értékek bekerülnének a felnövekvő nemzedékek kultúrájába.

A dalok szöveg szerinti csoportosításban követik egymást, mégpedig az emberi életútnak megfelelő rendben, a gyermekdaloktól a siratóig. Különösen figyelmet érdemel a *Gyermekdalok* nagy csoportja, amely igen gazdag anyagot foglal magába: altatókat, egykori ráolvasók késői leszármazottait, mondókákat, különböző játékdalokat. A játékdalokhoz a játékok leírása, valamint számos szemléltető ábra csatlakozik. Mindez tudományosan, s pedagógiailag egyaránt értékessé teszi ezt az önálló kis kötetet is kitevő részt.

A *Jeles napok* fejezet néprajzi-folklorisztikai szempontból több tanulsággal is szolgál, például a Búcsú-i „regülés", amely fontos (s kissé talán problematikus) dokumentuma a szokások változás-vizsgálatának. A *Lakodalmiés mulatódalok* fejezetéből külön ki kell emelnünk a „hujjongatások, rikitások" részt, a *Hétköznapok*-ból pedig a két hangszerutánzó dalt (164, 165.). A kötet felépítésében nem illeszkedik bele a *Balladák* különválasztott, inkább elméleti, műfajszempontú csoportja. Talán szerencsésebb lett volna e néhány darabot a VI. fejezet végére tenni. Szinte jelképnek érezzük, s válasznak a kötet célkitűzésére, hogy az egyik balladát egy 11 éves kislány, egy másikat pedig egy 103 éves asszony énekelte el a gyűjtőnek. A kötetet egy töredékes *sirató* (paródia) zárja. (Ballada-töredék is lehet.) A dalos-könyvet hasznos mutatók, valamint egy térkép egészíti ki. Külön említést érdemel a szép képanyag, a szerző fényképfelvételeiből, melyek közül nem egy értékes dokumentum.

A népdalművelőket a gyűjtő által összeállított népdalcsokrok, valamint a bevezető útbaigazító megjegyzései segítik a Vasi népdalok minél eredményesebb felhasználásában, továbbadásában. A folklorista eltöprenghet az egyes dalcsoportok arányain, a hagyományozás különböző módjain (különösen az I. és a VII. fejezet kapcsán), a folklór jelenlegi, s jövőbeni sorsán, ami valószínűleg a hagyomány újfajta értelmezését, valamint új kutatási módszereket tesz szükségessé.

Végezetül egy apró megjegyzés. Az ilyen népszerűsítő jellegű — bár tudományosan is hasznos — kiadványban kerülni kellene a hagyomány történetiségére vonatkozó olyan sommás ítéleteket, amelyek a kutatásban is vitás kérdéseket érintenének (pl. a honfoglalás kor előtti összefüggések problémája). Félrevezető a tudományban hipotézisként kidolgozott elképzeléseket egyértelmű állításokként közölni.

Ez azonban semmit sem von le a Vasi népdalok követésre méltó gyűjteményének értékéből, hisz céljának megfelelően átfogó képet rajzol a népzenenépköltés ma még feltárható különböző rétegeiről egy meglehetősen elhanyagolt területen.

Károly S. László

Palóc szövőminta

A SZÉKELYKERESZTÚRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE[1]

Fennállásának 25 éves évfordulóját ünnepelte 1971. októberében a Székelykeresztúri Múzeum. Ebből az alkalomból rendezett ünnepi műsor egyik részterülete volt az a tudományos ülésszak, amely három szakosztályban folytatta tanácskozását. E három szakosztály (természettudományok, régészet-történelem, néprajz-népművészet, folklór) programjában elhangzott előadásokat adja közre ez a kötet, mely *Becze Antal*nak, a Hargita megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság elnökének beköszöntőjével indul.

Szemelvények negyedszázad történetéből — ezt a címet viseli a múzeum igazgatójának, *Molnár István*nak az évkönyv szakmai részét bevezető összefoglalója is. „A múzeum negyedszázados történetét illetően két alapvető tényezőt emelhetünk ki — írja —, az egyik létrehozásának indítéka, a másik a tudományos kutató, oktató-nevelő intézetté történt fejlesztése". A múzeum kezdetben iskolamúzeumként működött, majd városi- és tájmúzeummá fejlesztették.

A tudományos ülésszak három szakosztályában elhangzott, több mint 30 előadás részletes bemutatása a terjedelmi korlátok miatt eleve lehetetlen, így csak a honismereti vonatkozásúak ismertetésére kerülhet sor.

I. Természettudományok

Ennek a szekciónak keretében 11 előadás hangzott el a természettudományok különböző területeiről. (Geológia, növénytan, állattan — csigák, rovarfélék, ragadozók, madárvilág, csúszómászók, településföldrajz stb.)

Vofkori László Székelykeresztúr településföldrajzi viszonyaival foglalkozik. „E tanulmány Székelykeresztúr város és környékének településföldrajzi képét példázva próbálja rárányítani a településtudományi kutatásokkal foglalkozók figyelmét a városszerkezetnek, a város életjelenségének, a település funkcionális morfológiai vizsgálatainak a jelentőségére, szoros összefüggésben a a vonzáskörébe eső településhálózattal.' A város környékéről, belső szerkezeti tagolódásáról, a város mai funkcióiról, az urbanizáció típusairól stb. olvashatunk e tanulmányban.

Pitó László az iskola és a múzeum kapcsolatának szerepével foglalkozik, különös tekintettel a tanulók földrajzi ismereteinek, gyakorlati készségeinek fejlesztésére. Részletesen elemzi a szerző a tanulók kirándulásainak szervezésével kapcsolatos kérdéseket.

Kisgyörgy Zoltán — akinek neve nem ismeretlen a Honismeret olvasói előtt[2] — *Olasztelki Nagy Imre* emlékét méltatja, kiemelve földtani hagyatékának jelentőségét. Jól egészíti ki a leírtakat Olasztelki Nagy Imre tudományos levelezésének és kéziratainak jegyzéke.

II. Régészet-történelem

Székely Zoltán — a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatója — a rugonfalvi népvándorláskori sírok leleteivel foglalkozik. A halott elhelyezésére vonatkozó ismeretek, valamint az ásatás során előkerült tárgyak, csontok, edények, gyöngyök leírása, rajza egyaránt megtalálható a tanulmányban. *Ferenczi István* a Nagyküküllő-menti Bögöz községnek és nevének eredetéről ír. A község nevével kapcsolatos feltevéseket is részletesen tárgyalja a szerző. Az Agyagüstök és besenyő telepek elterjedési területe a Kárpát medencében és az Al-Duna mellékén címmel közölt térkép segíti a leírtak megértését.

Fodor László a székelyudvarhelyi céhek felbomlásának kérdésével foglalkozik. „Udvarhelyen az első céhszervezetet a tímárok és cserzővargák alkották" — olvashatjuk tanulmányában. Hiteles bizonyíték erre a tímárok ládájában talált 1556-ból származó adattöredék.

Imreh István Ősök és erkölcsök Keresztúr-fiúszékben című tanulmányában kiemeli, hogy a feudális társadalom keretei között élő székely földműves nép erkölcsi világának feldolgozása a mai történészek feladata. Fel kell tárni a rossz, a közösségre káros, büntetendő cselekedeteket (részegség, verekedés, káromkodás, tolvajlás, kóborlás, határerdő prédálás, templomkerülés, házasságszédelgés stb.). Településenként táblázatba foglalva találjuk: a *garázdák*, a *tolvajok-prédálók*, a *hit és tisztelet nélkül élők*, valamint a *féktelenek* előfordulását.

Vajda Lajos Székelykeresztúr társadalmának a századforduló idején megfigyelhető tagozódását vizsgálja. Ebben az időben a mezőgazdaság döntő túlsúlya és a gyengén fejlett ipar jellemző

---

[1] A székelykeresztúri múzeum 25. évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott előadások. (Csikszereda, 1974. 457 old.

[2] Ld. Honismereti Híradó, 1974. 6. szám 54. old.)

Erdély gazdasági életére. A kapitalista gazdasági fejlődés üteme az 1890-es évektől gyorsult, s ez „az előző évtizedek eredményeinél mélyrehatóbban alakította át Erdély gazdasági-társadalmi struktúráját."

Egyed Ákos a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején Székelykeresztúron tartott tenyészállat-kiállítások és vásárok kérdésével foglalkozik. Megismerjük tanulmányából a fajták, a díjazások, az árak, a cserék alakulását. A kiállítások és vásárok „elősegítették az állattartási kedv növekedését, az igényesség fokozódását, a kulturált állattenyésztés térhódítását."

Jordáky Lajos: A parlamenti választások és a munkáspártok Hargita megyében, a két világháború között c. tanulmányában a Kommunista Párt által szervezett és irányított Városi és Falusi dolgozók Blokkjával és a Szociáldemokrata Párttal foglalkozik részletesebben. Vizsgálódásának helye az egykori Udvarhely-Csík megye.

Ferenczi Géza az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez közöl adalékokat. *Keresztes Gyula* a székelykeresztúri római katolikus templom helyreállításáról ír. *Balázs László* tanulmányában pedig a helynévgyűjtésről olvashatunk a Küsmödpataka és a Siklódi patak völgyében található földrajzi nevek kapcsán.

III. Néprajz-népművészet-folklór

Ebben a témakörben is 10 tanulmányt találunk a néprajz legkülönbözőbb területeiről. *Anton Badea*, a Bélborban használatos régi földművelőeszközökkel foglalkozik, *Molnár Kálmán* pedig Hargita népi erdőgazdálkodásához ad adalékokat. Az erdőkitermelés általánosan ismert vonásai mellett olyan helyi szokások is kialakultak, „amelyek a népi jogszokásokban és a kitermelési módozatokban tájankénti változatokat mutatnak." Megismerkedünk o részesedés népjogi és gyakorlati alapjával, a fa kitermelésével, a vízifűrészekkel, a metszéssel, az értékesítés kérdésével.

Egy kihalóban lévő népi kismesterséggel, a zsindelyfaragással ismerteti meg olvasóit *Molnár István*. Megtudjuk, hogy a zsindely termelésének kezdeti időszakában nem volt általánosan használt tetőfedő anyag, a XIX. századig csak lassan terjedt. A leírtakat a zsindelyfaragás térbeli és időbeli alakulásáról készült kép egészíti ki.

A gyergyói mészárosmesterség történetéből közöl adatokat *Tarisznyás Márton*, gyergyószentmiklósi múzeumigazgató. A mészárosság fejlődése összefügg a városi lakosság húsfogyasztásával, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, árszabályozásokról, a mészárosmesterség műveleteiről is olvashatunk a közleményben. A hermányi fazekasságról ír *Seres András*. Megtudjuk, hogy Hermány község lakosságának megélhetésében fontos szerepe volt a fazekasságnak. *Nicolae Dunăre* az interetnikus kapcsolatokat vizsgálta a Kászon völgyében.

Viselettörténeti adalékokat olvashatunk *János Pál* — csíkszeredai múzeumigazgató — tanulmányában. A szerző csak a köznép viseletével foglalkozott, mert — úgymond — az úri öltözék nem tartalmazott népi díszítőelemeket. A szerző ismerteti a férfi és a női viseletet.

A hímestojások festésének módjával, s a hímestojáshoz fűződő hiedelemmel, a művelődéstörténetben betöltött szerepükkel foglalkozik *Kovács Dénes*. „... a festett tojások mintái... a neolitikumtól napjainkig több kultúra és kultusz jelét viselik magukon, amelyek közül a legutolsó az ún. keresztény kultúra." A néprajz és népművészet című tanulmány szerzője *Bandi Dezső*. „A néprajz a fennmaradt ősiséget, a művelődés kezdeteit vizsgálja, kutatja, magyarázza." — olvashatjuk. A néprajz témakörének elemzése mellett a hagyomány, az alkotó népművészet fogalmának elemzését találhatjuk meg ebben a közleményben.

Nicolae Bucur néhány Hargita megyei népballada-változathoz fűz észrevételeket. A Keresztúr környéki népköltészet a magyar folklór kutatásban c. tanulmány szerzője *Mitruly Miklós*. A Kriza János-féle népköltészeti gyűjteményben — mint írja — a „Keresztúr környékének szóbeli költészete is képviselve van. Keresztúr környéke az a hétszögű térség, amelynek szögleteinél Újszékely, Nagygalambfalva, Szentmihály, Firtosváralja, Küsmöd, Bözödújfalu és Magyarzsákod fekszik, s a rég egybenőtt Kobát- és Demeterfalvát egynek számítva 39 helységet foglal magában." Térkép egészíti ki ezt a tanulmányt, amelyben a Székelykeresztúr környékéről közölt folklór anyagot tünteti fel.

Faragó József: Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a Vadrózsák számára c. tanulmányában a tudósról és munkamódszeréről számol be. A székelyföldi folklórgyűjtés neves személyiségéről egyebek mellett a követ-

kezőket olvashatjuk: „Marosi Gergely szónok, közíró, fordító, tudománynépszerűsítő, népnevelő, szenvedélyes nyelvész, kitűnő pedagógus, iskolaépítő igazgató, kinek egész munkássága összeforrt Székelykeresztúrral." *Borbáth Károly* a székely népmesék gyűjtésének történetéhez közöl adalékokat.

A kötet legtöbb tanulmányát bőséges irodalomjegyzék egészíti ki, s ez fokozza a gyűjtemény tudományos értékét. *Összefoglalásként* elmondhatjuk: gazdag, sokszínű kötettel bővült helytörténeti irodalmunk, a gyűjtemény méltó a 25. évfordulóját ünneplő székelykeresztúri múzeumhoz. Egyetlen bánatunk, hogy ez az értékes kiadvány nem szervezetten, hanem csak kézen-közön jutott és jut el a magyarországi érdeklődőkhöz. *Leblancné Kelemen Mária*

DR. ÚJVÁRY ZOLTÁN:

VARIA FOLKLORISTICA

(Debrecen, 1975. 222 oldal)

Dr. Újváry Zoltán docens, nemzetközi Pitre-díjas néprajzkutató két évtizede kutatja a népi kultúra emlékeit. Munkásságának egyik eredménye a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményeinek sorozatában megjelent *Varia Folkloristica* c. kötete, amely a néphagyomány köréből való írásokat tartalmaz.

Munkájának értéke, hogy különböző témájú folklorisztikai írásokat közöl, s azokat úgy tárgyalja, hogy vizsgálja a szomszéd népekkel való párhuzamokat is. Kutatási területét kitágítja, foglalkozik a határon túl élő magyarság folklórjának kérdéseivel is. Gyűjtött a Csallóközben és Nyitra környékén, járt az Al-Duna mentére települt bukovinai székelyek közösségeiben, s kutatott a gömöri magyarok között. A nyelvhatár mentén lakó közösségek hagyományának feltárása sok szempontból igen jelentős. A népi kultúra sok példát nyújt a szomszédos népekkel való kapcsolatra, az átadás, átvétel kérdéseire, s a kulturális jelenségek térbeli elterjedésének megállapítására. A szerző példát mutat írásain keresztül, s meggyőzően bizonyítja, hogy az idegen területekkel érintkező magyarok részben a magyar népi kultúra közvetítői, áttételeken keresztül gyakran az európai kultúra fogadói, összekötők az európai népi kultúra áramkörével. Amikor népünk békés, szoros együttélésére utalunk *Róheim Géza* szavainak igazságát érezzük, aki azt vallotta: „Európa népei egyáltalán nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz."

A széles területről és témakörből összeállított kötetben megtaláljuk a hajdúszoboszlói szilveszterezést, a nádudvari dramatikus játékokat, a halál és temetés szokásait Turóc völgyében, s a magyar és szlovák pásztoroktól lejegyzett mondákat. Szép példák mutatják, hogy Mátyás király emléke mély gyökeret vert a szomszéd népeknél is. A kötet foglalkozik Bacchus szerepével Tokaj-hegyalján, a pásztorok megajándékozásaival, s többek között a szőlőhegyi jogszokásokkal. A szerzőnek igen kedvelt és erős oldala a népi színjátszás kérdése. A magyar népi színjátszás elemeiben is keresi a kapcsolatokat, amelyek a lengyel, szlovák, román, olasz színjáték felé mutatnak.

Ismerjük-e eléggé a hont, s annak hagyományát? Aki jobban meg akarja ismerni, annak feltétlenül ajánljuk dr. Újváry Zoltán könyvét. A fejezetekből kirajzolódik a tréfára hajló, a játékos, a bölcsen élő, vagy gyászoló ember alakja, jelleme. Mélyebben megismerjük a népet, amely századok folyamán megőrzője és ápolója volt a magyarság ősi kultúrájának.

Dr. Szamosújvári Sándor

HAZAI ROMÁN FOLKLÓRGYŰJTEMÉNY

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában 1976-ban megjelent: *A magyarországi románok néprajza*[1] című 131 oldalas tanulmánykötet ismert kutatók gyűjtéseit adja közre. A román nyelvű, de magyar és francia nyelvű összefoglalóval megjelent kötet mind a hazai, mind pedig a román folklór és néprajz szempontjából jelentős, mert eddig kevésbé ismert területről közli anyagát. Tulajdonképpen az első tudományos igényű kiadás erről a területről, s mint ilyen méltán számíthat az újnak kijáró érdeklődésre.

Ez az új kiadvány, amint erre *Ortutay Gyula* tömör előszavában rámutatott, tulajdonképpen régi hagyomány felújítása, folytatása, hiszen a Magyar Néprajzi Társaság korábban is nagymérvű támogatásban részesítette a hazai nemzetiségi folklór és néprajz kutatóit, s folyóiratában, az *Ethnográfiá*ban évtizedeken keresztül rendszeresen közölt tanulmányokat és cikkeket a magyarországi — egykor elég népes — nemzetiségek folklórjából. Különösen elmondható ez az akkoriban a legnagyobb hazai nemzetiség, a románok viszonylatában; közöttük olyan neves kutatókat találunk, mint *Alexics György* és *Atanasie Marienescu*, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Meg is volt az érdeklődés a magyar közönség részéről a román folklór iránt, s ezt jól bizonyítja a nagyszámú fordítás és cikk, amelyek nemcsak az *Ethnográfiá*ban láttak napvilágot, hanem számos vidéki lapban is. Hogy milyen gazdag fordításanyaggal rendelkezünk ebből az időből, azt jól bizonyítja *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831—1960.* c. művünk, amelyben több, mint száz oldalt tesznek ki a román folklórból való fordítások és a román folklórral foglalkozó cikkek. S hadd hívjuk fel a figyelmet ezúttal is, hogy az első román ballada szövegének közlése és fordítása *Dér* címmel (Brumelelul) *Ponori Thewrewk József* tolmácsolásában jelent meg *Kazinczy Ferenc* folyóiratában, a *Felső-Magyarországi Minervá*ban, 1831-ben. Majdnem egy évtizeddel előbb, mint *Anton Pann* első román gyűjtése.

A magyarországi románokra a szórvány település a jellemző: kisebb-nagyobb falvakban laknak a román határ mentén, legtöbbször keveredve a magyar lakossággal, s számarányuk — a kiadvány szerint — nem haladja meg a 28 ezeret. Folklórja és néprajza mégis jelentős, mégpedig két szempontból. Rendkívül nagy a megőrző ereje, s ez — úgy hisszük — szétszórt elhelyezkedésükből következik; megőrzött kiveszőben lévő folklórelemeket, de átvett rengeteg variáns anyagot is. Másrészt e nemzetiség a határszéli falvakban a magyarokkal együtt élve számos elemet vett át és épített be a folklórjába. Még a színtiszta román lakosságú Méhkeréken is megfigyelhető a szomszédos magyar falvak hatása.

Ebből következik, hogy a hazai román folklór-kutatónak figyelnie kell a szomszédos magyar falvak folklórjára is, s éppen ezért a kutatás során az összehasonlító módszer a legeredményesebb, mert így kiderülhet, mi a sajátosan román vonás, s mi az esetleges kölcsönhatás.

Ebből a szemontból érdemes kiemelni két témát. Az egyik *Lükő Gábor* tanulmánya: *Népköltészet és zene*, a másik pedig *Újváry Zoltán: A turkajárás szokása a magyarországi románoknál.* Mindketten a helyi vonatkozású román folklór-, illetve néprajzi anyagot vetik össze a környékbeli magyar falvakban előforduló magyar motívumokkal. A magyar kölcsön-elemek vándorlása a románba annál is inkább nyilvánvaló, mert a tanulmányozott vidéken a román lakosság kétnyelvű s a románok úgy ismerik a magyarok folklórját, mint a sajátjukat.

Lükő Gábor tanulmányában a legbehatóbban a kolindákkal foglalkozott, de rajtuk kívül bemutat esővarázsló, medvetáncoltató szövegeket, táncnótákat és lakodalmi dalokat is, főleg Méhkerékről és Kétegyházáról. Szövegeinek értékét növeli, hogy közli dallamukat is, amelyek között olyan pentaton felépítésűeket is találunk, amilyeneket *Bartók Béla* gyűjtött Bihar megye román falvaiban. Kolindái közül figyelmet érdemel a *Miorita* ballada kolinda-variánsa, amely sokban hasonlít az általunk Kétegyházáról közölt *Miorita*-kolindához[2], s az a jelentősége, hogy a román nyelvterületen egyedüli variáns ebben a formában. Lükő Gábor közöl egy betyárballada töredéket is *Mantu* címmel: kár, hogy nem vetette össze a betyárról szóló

[1] Szerk.: **Kovács Ágnes** és **Alexandru Hotopan.**
[2] **Domokos Sámuel:** A kétegyházi Miorita-kolinda. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi Evkönyve, 1960. 99—104. old.

másvidéki balladákkal, hogy kiderüljön a variáns értéke. Ez az értékes anyag mégis hagy hiányérzetet, valahogy „sokat markol, s keveset fog", vagyis inkább ritkaságok bemutatására törekszik, s nem arra, hogy egyikmásik tárgyalt műfajt kimerítse, a különböző román falvakban fellelhető valamennyi variánsát bemutassa.

Újváry Zoltán gazdag szakirodalomra támaszkodva, felfedi a turkajárás szokásának múltját mind magyar, mind román vonatkozásban Erdélyben; kitér az egyező, valamint az egymástól különböző vonásokra, s ezek ismeretében mutatja be a turkajárás szokását és a szövegeket, amelyek ma már csak az idősebbek emlékezetében élnek.

Kerek egész *Magda Elisabeta: Téli hiedelmek és népszokások a méhkeréki, kétegyházi és battonyai románoknál* c. tanulmánya, amelyben a Miklós napi, a Luca napi, a karácsonyi kántálásról, a karácsony kisepréséről, a szilveszteri játékokról, az újévi köszöntésekről, valamint a január 5—6—7 napokkal kapcsolatos babonákról és hiedelmekről kapunk áttekintést, többnyire dallamos szövegekkel. Sajnos ebben a gyűjtésben inkább a leíró, mint az összehasonlító módszer érvényesül, s így nem tudjuk meg, mik azok a szokások, amelyek a környékbeli magyaroknál és a távolabb lakó románoknál is megvannak.

Alexandru Hotopan két kisebb és egy nagyobb terjedelmű mesét közöl a tehetséges mesélő *Purdi Mihálytól*. A mesélő — szokatlan módon — az előbb írásban felidézett mesét mondta tollba a gyűjtőnek. A mesék ebben a formájukban is élvezhetők, de ezzel a közlési móddal bizonyára elsikkadtak a mese olyan tulajdonságai (váratlan fordulatok beiktatása, improvizációk stb.), amelyek igazában a közösségben való mesélés alkalmával nyilvánulhattak volna meg, ha magno-felvétellel rögzítette volna a meseszövegeket. A hosszabb mese esetében érdemes lett volna utánanézni az új román mesekatalógusban, hogy a nemzetközileg ismert meseelemeken kívül van-e benne sajátosan román elem is? A folklór anyag ugyancsak Alexandru Hotopan gyűjtéséből való méhkereki táncnótákkal és rigmusokkal zárul.

A kiadvány egyetlen tárgyi néprajzi anyagot közöl *Szabó Lórándné* gyűjtését: *A kender feldolgozása és fonás-szövés Méhkeréken.* A gyűjtő minden apró részletre kitér és számos illusztrációt is közöl, csak éppen arról feledkezik meg, hogy kitekintsen a környékbeli magyar és román falvakban ismeretes kenderfeldolgozási formákra. Értékesek a különböző textíliák, díszítések, színezések, amelyek különösen a méhkeréki hímzett anyagokon érvényesülnek sok eredetiséget eláruló módon. Ha ebben az értékes tanulmányban az összehasonlító módszert alkalmazta volna a gyűjtő, a sajátos helyi vonások is kiderültek volna.

A kiadvány sajnálatos hibája a nyelvi szövegek nem megfelelő átírása, különösen kiütközik ez a hiba Alexandru Hotopan hosszabb szövegközléseiben. Nem fogadható el a gyűjtők kifogása, miszerint a „fonetikai átírásra nincs módunk". Évekkel ezelőtt kiadásunkban megjelent *Vasile Gurzau* méhkeréki mesemondó kétnyelvű meséinek kötete[3], s ebben a román meséket a nyelvjárási sajátosságok pontos jelzésével közöltük. Ezeket a fonetikai jeleket más falvak román szövegeiben is alkalmazni lehetett volna, mert nyomdáink között van olyan, amelyik rendelkezik ezekkel a fonetikai jelekkel.

E fogyatékosságoktól eltekintve bátran megállapíthatjuk: a román folklórkiadvány jól sikerült, s biztosak vagyunk benne, hogy a folytatás, az újabb kiadvány még eredményesebb lesz.

Domokos Sámuel

[3] **Vasile Gurzau** magyar és román nyelvű meséi. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 393 old.

VEKERDI JÓZSEF:

A CIGÁNY NÉPMESE

(Akadémiai Kiadó, 1974. 280 old.)

Vekerdi József indológiai nyelvészeti tanulmányai során került kapcsolatba a cigányokkal, s mintegy 20 éve foglalkozik velük. Minél jobban megismerte őket, annál nagyobb rokonszenvvel, együttérzéssel viseltetik irántuk. Ez az őszinte emberi együttérzés és figyelem kölcsönös, cigány adatközlői részéről is megnyilatkozott. Együttes munkájuk eredményeképpen szakmai szempontból is ritka értékes, emberileg és folklórisztikailag egyaránt hiteles könyvecskét sikerült letennie asztalunkra, amely nemcsak a folklórkutatók számára tanulságos, de a cigány népmese iránt érdeklődő széles körű közönség számára is élvezetes olvasmány.

A kötet elénk tárja az európai, s ezen belül a magyarországi cigányság rövid történetét, ahogyan ez a legújabb nemzetközi kutatások alapján felvázolható. Eredetük és vándorlásuk kezdetével kapcsolatban érdekes, inkább mondaszerű mint hiteles történeti dokumentumnak tekinthető adatot őrzött meg egy X. századi arab történetíró, Hamza ibn Haszan al-Iszfaháni és a nagy perzsa költő, Firdauszi, a „Királyok könyve" című eposzában. Barhám-i Gur perzsa uralkodó (420—438) elhatározta, hogy felvidítja birodalma szegényeit. Hogy ne csak a gazdagok lakomáin szóljon víg muzsikaszó, 10 000 zenészt kért az indiai királytól. Földdel, jószággal és vetőmaggal látta el a zenészeket, hogy ennek fejében majd ingyen muzsikálnak a népnek. Az indiai zenészek azonban megették a jószágot és a vetőmagot. A király haragra gerjedt, s parancsára ettől fogva faluról-falura kellett vándorolniuk a zenészeknek.

Valódi útjukat, s vándorlásuk valódi okait inkább sejtjük, mint tudjuk. Úgy tűnik, hogy a nagy hódítások, háborúk előszelét érezve vándoroltak Indiából Perzsiába, Perzsiából Örményországba, innen Kisázsián keresztül a Balkánra — Egyiptomot nem érintették — majd a XV. század elején a román fejedelemségeken és Szerbián át Magyarországra és Európa többi részeibe.

A cigány nyelv szókészlete alapvető része indiai eredetű, ehhez járulnak az azoktól a népektől vett kölcsönszavak, amelyek országán keresztül vándorútjuk vezetett. Szókészletük még így is rendkívül szegényes, 1200—1500 szó. (Európa más népeinél a legszegényebb anyanyelvi szókincs is meghaladja a tízezret.) Társadalmi szervezetük is kezdetleges. Vezetőt, főnököt, család- vagy nemzetségfőt jelölő szavuk nincsen. A vajda csupán egy jóbeszédű férfi, aki a csoportot a befogadó ország hatóságai előtt képviseli, s akit felelőssé tesznek a csoport viselkedéséért. Nemzetségek szerint elkülönülnek s számontartják magukat és egymást. Magyarországon több tucat nemzetségnév — fajta — ismeretes, s régebben azon belül nem házasodtak. Megkülönböztetik magukat korábbi foglalkozásuk szerint is (lovari = lókupecek, colari = szőnyegesek stb.) legfőképpen elkülönülnek azonban az általuk beszélt cigány nyelvjárások szerint: oláh (korábban vándor) cigányok, magyar cigányok több évszázada élnek nálunk, nagyrészük magyarul beszél, közéjük tartoznak a muzsikus cigányok is; a beás cigányok a magyaron kívül csak románul beszélnek, teknővájással foglalkoznak; a gurvari cigányok az erdélyihez hasonló nyelvjárást beszélnek, főfoglalkozásuk az üstfoltozás és a vályogvetés. Számuk 300—400 ezer között van.

A cigány tárgyi kultúra inkább jellegzetes ízlésről, színérzékről, mint sajátos technikáról tanúskodik. Találó megfigyelése Vekerdinek, hogy a cigányok esztétikai igényeiből hiányzik a funkcióhoz kötöttség tényezője. „A cigány szellemi megnyilvánulások pusztán a szórakozást szolgálják, anélkül, hogy a szórakoztatás funkcionálisan kapcsolódnék valamely más, gyakorlati jellegű tevékenységhez." Például a mesemondás szokása, amely igen élénken él körükben, sohasem kapcsolódik, mint a paraszti kultúrában, tollfosztáshoz, fonáshoz, kukoricafosztáshoz, dohánysimításhoz vagy más munkához.

Az önálló anyagi és szellemi kultúra kialakulásának egyoldalról igénytelenségük, másodalról hagyománytalanságuk az akadálya. Mindig annak a népnek a hagyományait veszik át, amelynek körében élnek, de ha egy országgal tovább vándorolnak, ugyanolyan gyorsan, mint ahogy átvették, le is vetik az elhagyott ország kultúrájának elemeit.

Igen szerencsés ötlet volt Vekerditől, hogy a cigányság által használt kultúrjavak közül éppen a mesét választotta vizsgálata tárgyául. A mese a maga érdekes motívumanyagával, szabályokhoz kötött felépítésével, hagyományozási módjával, artisztikusan szép nyelvével megragadta, s nem egy he-

lyen napjainkig varázslata alatt tartja a szóbeliség szintjén élő cigány közösségeket. A cigány nyelv szegényessége, szemléletük szabályokat fel sem ismerő, nehezen tűrő volta, természetük rapszódikussága következetében az európai tündérmese cigány nyelven előadva leegyszerűsödik, lineáris szerkezetűvé, esetleges felépítésűvé válik. Bár a cigánykutatók nem igen törekedtek arra hogy ugyanattól a mesemondótól ugyanannak a mesének több változatát is rögzítsék, nagyon valószínű, hogy ezek sokkal jobban különböznek egymástól, mint például egy magyar mesemondó esetében. Ha magyar nyelven mondják el meséiket a cigány anyanyelvű mesemondók, de különösen ha magyar anyanyelvű cigány mesemondókat hallgatunk, azt tapasztaljuk, hogy meséik ugyanolyan rapszódikusak maradnak, de motívumkincsük hihetetlenül gazdag, mert fantáziájuk sokkal gazdagabb, mint nyelvük, amelynek segítségével ki tudják fejezni magukat. A mesemondásban, vagy a mese hátterét adó hiedelemvilágban uralkodó játékszabályokat, törvényszerűségeket nem ismerik, vagy nem tartják fontosnak. A magyar mesére oly jellemző mesei hármasságot alig találjuk meg meséikben, a szakrális számok és színek is esetlegessé válnak.

Vekerdi is, de Tillhagen is megállapítja, hogy a cigányok számára, akik az óhajt és a valóságot, a szándékot és a tettet nem tudják egymástól különválasztani, a mesékben bármi megtörténhet. Hétköznapi élményeik és a mesék ember és emberfeletti lényei lépten-nyomon keverednek, s egymás mellett a legnagyobb békességben megférnek, egyiknek a léte nem zárja ki a másikat. (A magyar mesemondók egyrésze is szerepelteti a hétköznapi környezetet a mesében, a valós és a valószerűtlen elemek azonban sohasem zárhatják ki egymást.)

A cigány mesemondókat és hallgatóságukat csak a mesében lezajló események érdeklik, ezért a meséket cigányul csak vázlatosan, nem-cigányul halmozott formában adják elő, két-három tündérmesének az anyagát is egyetlen mesébe zsúfolva (legendameséket és állatmeséket nem szoktak mesélni.) Ez a vázlatosság idézi elő, hogy a mesében előforduló kegyetlenségek sokkal mezítelenebb formájúnak tűnnek a nem-cigány, de valószínűleg a cigány hallgató és mesemondó szemében is, aki azután a kegyetlenséget, embertelen momentumokat — ártatlan emberek ok nélkül való megölését például — ezért, meg a kalandosság kedvéért sokszor és szívesen meséli. Valószínűleg a mese — mint műfaj — szükséges velejárójának tekintik ezt.

Sajátos módon a mesei „jó vég"-et már távolról sem tartják ennyire kötelezőnek. Gyakori meséik között a halállal vagy más módon, rosszal végződő. Láthatólag erkölcsi érzékük nem tudja elfogadni a minden tettében sikeres pozitív hős alakját. „A mesevilág realizálása jellegzetes cigány sajátosság" — állapítja meg a szerző.

Végezetül Vekerdi számos cigány környezetben vagy cigányoktól sűrűn lakott területen élő magyar mesemondónál mutat ki cigány hatást: a mesemotívumok esetleges, szokatlan összeillesztése, a meseszöveg töredezettsége, a rosszvég gyakori alkalmazása szerinte mind cigány hatásra vall. A szokatlan sorrendben álló, indokolatlanul felbukkanó mesemotívumokat, a rapszódikus mesemenetet Vekerdi más országokban (Bulgária, Románia) élt cigány mesemondóknál is feltalálta.

Vekerdi József nagy anyagismerete és józan, romantikamentes szemlélete jó, a valósághoz közelálló képet rajzol számunkra a cigányok történetéről, társadalmi szervezetéről, kultúrájáról, s ezen belül népmeséikről. A kötetet néhány hiteles, cigányról magyarra fordított mese is kiegészíti. „A cigány népmese" című munkát elolvasva a magyar népmeséről alkotott képünk is gazdagabb, világosabb lesz.

Kovács Ágnes

„Sokkal fontosabb, hogy ki az énektanár Kisvárdán, mint hogy ki az Opera igazgatója. Mert a rossz igazgató azonnal megbukik. De a rossz tanár 30 éven át 30 évjáratból öli ki a zene szeretetét."

Kodály, 1929

CSELE VIZE ELFOLYIK A DUNÁBA[1]

(félszáz szebényi népdal)

(Véménd, 1974. 109 old.)

Néhány éve egy hasonlóan szép, jó népdalanyagot tartalmazó füzet jelent meg Baranya megyében, Kicsi madár jaj de fenn jársz... címen. Most Véménd község tanácsa örvendeztette meg a népdalok kedvelőit, ötven szebényi népdal közreodásával.

A korábbinál rangosabb kiállítású gyűjteményhez *Gruber Ferenc*, a véméndi községi tanács elnöke írt előszót, ebből megismerjük a dalok összegyűjtésének körülményeit. A részletes bevezető — Olsvai Imre és Várnai Ferenc írása — pedig nemcsak a dalok szerkezetéről, népzenében elfoglalt helyéről számol be, hanem kitér a dalok előadásával kapcsolatos gyakorlati kérdésekre is. A szerzők hangsúlyozzák, hogy „el kell sajátítani a népdalok jellegzetes előadásmódját, azt a zenei kiejtést, hangszínt, átélést, esetenként díszítést is, ami a romlatlan, hagyományos népi megszólaltatásra jellemző."

Szebény faluból az elmúlt negyven esztendő alatt igen sok népdalt gyűjtöttek össze, ezek közül azonban csak a legjellegzetesebbek, a legszebbek kerültek bele a most megjelent gyűjteménybe. Elsősorban azok — amint a Bevezető szerzői írják —, „amelyek dallamukban, szövegükben, vagy szokásokkal, tánccal való kapcsolatukban jellemzők Kelet-Mecsekre, illetve a dunántúli népzenei nyelvjárásra." A kötet lapozgatása közben egy-egy már ismert szöveg vagy dallam variánsával is gazdagodunk.

A füzetet díszítő hét fénykép a szebényi tájat és a szebényi viseletet, szokásokat mutatja be, így egy kicsit közelebbről is megismerjük ezeket a „gazdag" embereket, akik még saját dalaikkal nevelhetik gyermekeiket.

„Ez a kis gyűjtemény — olvassuk a Bevezetőben — a szülőföld-ismeretet, a hagyományok ápolását szolgálja". Tisztelet és köszönet a nótafáknak, a gyűjtőknek, a szerkesztőnek és különösképpen a véméndi tanácsnak, hogy egy újabb értékes népdalkiadvánnyal gazdagodhattunk.

Érdeklődéssel várjuk a sorozat következő kötetét.

Budai Ilona

A MAROSVÁSÁRHELYI SOROK ÉS A MAROSVÁSÁRHELYI GLOSSZÁK

Bevezetéssel, jegyzetekkel közzéteszi *Farczády Elek* és *Szabó T. Attila*

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

A magyar nép múltjáról legkülönfélébb, máig megmaradt emlékek tanúskodnak: használati eszközök, szerszámok, épületek. A „legbeszédesebbek azonban az írott szövegek. Szavakkal mesélnek a múltról, s így egyszersmind arról is, hogyan éltek a szóval évszázadokkal ezelőtt. Nyelvemlékeink régen élt magyarok nyelvi világát idézik, a nyelv történetét kutatók számára pedig a legszilárdabb források. A rokon nyelvek, idegen nyelvi hatások, nyelvjárási sajátságok s más tényekből a régi magyar nyelvnek és változásainak lényeges vonásai bonthatók ki: mégis igen sok nyelvi tényt csak nyelvemlékeink őriztek meg számunkra.

1956 tavaszán a kolozsvári rádió két régi magyar nyelvemlék felfedezéséről adott hírt. A marosvásárhelyi Bólyai könyvtár birtokában levő egyik hártyakódexben a XV. század legelejéről származó magyar nyelvű szövegre, valamint elkülönülten bejegyzett magyar szavakra találtak. Ezeket mutatja be a címben szereplő könyvben *Farczády Elek* és *Szabó T. Attila*. (Sajnos Farczády Elek csak néhány héttel élte túl e könyv megjelenését.)

A nyelvemlékek felfedezésének útja sokszor regényes. Ezekről, és főleg a Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák (a továbbiakban MvS és MvGl) napvilágra jutásának mintegy 100 éves történetéről van szó a könyv elején. A bevezetőt olvasva kódexek, régi könyvek közé kerülünk, megérzünk valamit gondos készítőik munkájából, a nagy, régi könyvtárak levegőjéből, őrzőik s búváraik életéből. Szinte látjuk a MvS és MvGl anyakódexét is (megőrizőjéről kapott neve: Koncz-kódex): bükkfából készült, sima bőrrel bevont táblák közé szorított, ele-

[1] A dalokat gyűjtötte: **Maácz László, Olsvai Imre, Várnai Ferenc, Wanke Edit.** Szerkesztette: **Várnai Ferenc.** Átnézte: **Olsvai Imre.** Közreadja Véménd község Közös Tanácsa.

fántcsontszínűvé vált finom pergamenleveleit, pirossal és kékkel díszített, koromfekete tintával rajzolt betűit. Egykor újra kellett kötni, ennek áldozatul esett egy-két sornyi magyar szöveg is. Így is megmaradt azonban 55 szó (közülük néhány ismétlődik): egy 44 szavas összefüggő szöveg — a megfelelő latin sorok magyar megfogalmazása — és 11 lapszélre bejegyzett szó. A Halotti Beszéddel kezdődő szövegemlékeink sorában az 1410 körül leírt MvS igen elől, a 6. helyen áll. Van bennük olyan szó is *(titház)*, mely egyetlen előfordulás, csak a MvGl-ben olvasható; két szavunk *(midőn, melől)* és egy szóalak *(teszen)* írásbeliségünkben itt jelentkezik először; több szónak pedig az ittenin kívül csak egyetlen korábbi adatáról tudunk.

A könyv 3. fejezetétől kezdve nyomon követhetjük, hogyan közelíthető meg mind pontosabban valamely nyelvemlék keletkezésének ideje, milyen rokonságban van más nyelvemlékekkel. Mindezekből az olvasó a tudomány mai eredményeit ismerheti meg, de vitatott pontjait, és e viták érveit is. Hiszen könyvünket jeles szakemberek írták, szakemberek számára (is), s e mostani kiadványban összegezték a tudós társaknak — főként *Bárczi Gézának* és *Benkő Lórándnak* — egy megelőző kiadáshoz fűzött hozzászólásait is. Ugyanakkor, mivel e kiadvány „a nagyközönséghez és a szaktudományi képzésben részesülő főiskolai hallgatókhoz is szól" sok olyan, érdekes kérdésről is eligazítást ad, melyek csak a tudományág művelői körében ismertek. Mindnyájunk javára szolgál ez a mindenkire számító feldolgozásmód: bármelyikünk teljes, mindenre kitekintő képet kap.

A nyelvemlék általános tárgyalásán, szövegének bemutatásán, korabeli olvasatának megadásán kívül minden egyes szaváról külön-külön szócikk készült. A szócikkekből sokat tudhatunk meg a nyelvről is, s arról is, hogyan lehet faggatni a régi nyelvi tényeket. A témák közül mutatóba néhány: hogyan kerülhetett a *páva* szó a magyar szövegbe, mikor a megfelelő latin részben nincs róla szó; mi a *titház*, a ruhák letételével vagy a *titok* szóval kapcsolatos a latin *vestibulumnak* ez az első magyar értelmezése; hogyan használták egykor az *és, s, ha, ha midőn*, meg a most már csak az *éhomra* szóba megőrzött *jonh* szavunkat; hogyan küzdött egymással a megmaradásért a valamikor azonos jelentésű *egyház* és *templom* szavunk; honnan erednek a *medve, atya, valaki, valaminemű, király* s más szavaink.

A kis könyv kiállítása szép: címlapján a kódex egyik díszes, színes oldala; fényképeken láthatjuk a nyelvemlékek eredetijét, s részletes eligazítást kapunk e nyelvemlékekkel foglalkozó irodalomról.

Nyelvemlékeink sorának ez a gyarapodása tovább táplálja bennünk azt a reményt, hogy „eddig még kellően át nem kutatott kézirati gyűjteményeink, könyvtáraink rendszeres átvizsgálása vagy a véletlen kiemelhet majd a lappangásból" újabb, talán még korábbi nyelvi emlékeket is.

I. Gallasy Magdolna

A KOMÁROMI DUNAMENTI MÚZEUM KIADVÁNYAIRÓL

A csehszlovákiai Komáromban működő múzeum itt van egészen közel, mégis keveset tudunk róla. Kiadványaikat pedig éppenséggel alig ismerjük, pedig az elmúlt három esztendőben négy is napvilágot látott, olyanok, amelyek honismereti szempontból figyelmet érdemelnek.

Az egyik a szlovákiai Komárom és szűkebb környéke műemlékeivel foglalkozik.[1] A komáromi járás területén összesen 121 műemléket tartanak nyilván, ezeknek több mint egyharmada megtalálható a könyvecskében. Egy-egy műemlékre így természetesen igen kevés hely jut, de a legfontosabbakat a viszonylag szűkszavú ismertetésekből is megtudhatjuk róluk. A bőséges képanyag mellett a kiadvány nagy értéke, hogy az elmondottakat számos forrásmunka felsorolásával egészíti ki.

A komáromi műemlékek egyik legértékesebbjével, a *várrendszerrel*, külön

[1] Komarno és vidéke műemlékei. (Szerk.: **Kajtár József** múzeumigazgató.) A Városi Nemzeti Bizottság és a Dunamenti Múzeum közös kiadványa. 1974. 56 old.

A komáromi asztalosok céhládája.
(A Dunamenti Múzeum gyűjteményéből.)

füzet foglalkozik.[2] A szlovák és magyar nyelvű füzetecske felvázolja a város és a vár történetét, s ezzel kapcsolatosan a nevezetesebb történelmi eseményeket. Ismerteti a vár számtalan elpusztulásának, újraépítésének, átalakításának történetét. Ehhez a tanulmányhoz is forrásmunka-jegyzék tartozik, aki tehát bővebben kíván foglalkozni a témával, könnyen utána nézhet az őt érdeklő kérdéseknek.

Egy céhtörténeti kiállítás adott alkalmat a téma rövid összefoglalására.[3] Ebből a kiadványból megtudjuk, hogy a mai Szlovákia területén az ismertek közül a kassai szűcsök cége a legrégibb (1307), de a XV. század második felében már Komáromban is virágzott a céhélet, s ettől kezdve kiterjedt és fejlett ipari tevékenység jellemezte a várost.

Komáromtól északra, a Nyitra folyó mellett fekszik Martos (Martovce) falu, amelynek egyik, 1871-ben épült kisparaszti házát műemléknek nyilvánították és „falumúzeumot" alakítottak ki benne.[4] A kiadvány a bemutatott házon kívül általánosságban is foglalkozik a Komárom környéki magyarság hagyományos építészetével, lakáshasználatának rendjével.

A Szlovákiában élő magyarok általában nem dúskálnak a náluk megjelent, honismereti jellegű írásokban. Éppen ezért tartjuk figyelemre méltónak a Dunamenti Múzeum szerény, de hézagpótló jelentőségű kiadványait.

Halász Péter

---

[2] A komáromi erődítmény (**Tok Béla** munkája). 1974. 43 old. szlovák és magyar nyelven. A kiállítási ismertető kiadására a Komáromi vár a 16—19. század metszetein c. bemutató alkalmából került sor.
[3] **Tok Béla:** Komáromi céhek a XV—XIX. században. 1975. 8 old., szlovák és magyar nyelven.
[4] Falumúzeum — Martos. 1976. 16 old., szlovák és magyar nyelven.

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

A falusi fiúk szabadtéri játékai

Útmutató ajánlott pályatétel kidolgozásához

1. A népi játékok szervezett gyűjtésének nagy múltja van hazánkban. Már a múlt század végén értékes és gazdag monográfia láthatott napvilágot e tárgykörben (*Kiss Áron:* Magyar gyermekjátékok gyűjteménye, 1891). A felszabadulás után, 1952—1957 között — *Muharay Elemér* kezdeményezésére, az akkori Népművészeti Intézet támogatásával — bontakozott ki széles körű, s igen eredményes játékgyűjtés. Mindamellett koránt sincs még minden feltárva, s az elmélyedő, szakszerű gyűjtés még ma is igen értékes eredményeket hozhat mind a néprajztudomány, mind pedig a testnevelési és sportbeli, mozgalmi felhasználás számára. A hagyományos játékkultúra arra alkalmas elemeit ugyanis — amint számos példa bizonyítja — egyaránt jól fel lehet használni a különféle szabadtéri társasjáték-alkalmakon és színpadi bemutatókon.

2. A falusi élet átalakulása során a hagyományos játékok a legtöbb helyen egyre inkább kiszorultak a gyakorlatból, s ma már jószerivel csak az idősebbek emlékezetében élnek. Emellett különféle utakon és több hullámban bekerültek a helyi játékkultúrába más vidékről származó népi játékok is. A gyűjtő ezért egyaránt hasznos munkát végez, ha egyrészt felkutatja és számba veszi a gyűjtőhelyén hagyományos játékok és játékélet legrégibb emlékeit, másrészt ha igyekszik megállapítani, hogy a még elérhető legrégibb réteget milyen új játékok gazdagították az idők folyamán. Éppen ezért a gyűjtőnek különös gondot kell fordítania annak tisztázására, hogy a hagyományos játékalkalmak és játékok meddig éltek a gyakorlatban, és hogy milyen ütemben, milyen hatások következtében (iskola, ifjúsági mozgalmak, a futball elterjedése stb.) szűntek meg, illetőleg változtak meg.

3. A fentieknek megfelelően adatközlőinket úgy kell összeválogatnunk, hogy képviselve legyenek köztük az eltérő játékkultúrájú nemzedékek korcsoportjai. (Az adatközlők életkorának megjelölése azért is igen fontos, mivel ezzel tudjuk időhöz kötni a játékokat.) Az egyes játékok korának megállapításánál az időben visszafelé kell haladnunk. Előbb a legfiatalabbak játékkészletét vegyük számba, majd kérdezzük meg az idősebbeket, hogy a mai játékokat ismerték-e, és hogyan játszották. Ha másképpen, mint a fiatalabbak, jegyezzük fel az eltérést. Arra is gondoljunk eközben, hogy az öregek esetleg más néven ismerték egyik-másik mai játékot. E nyomozás eredményeként meg tudjuk állapítani, hogy egy-egy új játék mikor került be és honnan, az egyes korosztályok játékkincsébe. (Pl. más faluból jött vagy a tanítótól tanulták stb.)

4. A fiú- és leányjátékok élesen elkülönülnek. Különösen a nagyobb, kamaszkorban lévő fiúk szeretnek maguk között, csapatban játszani. Figyeljük meg, hogyan csoportosulnak a fiúk falunkban: kor szerint, utcák szerint, társadalmi helyzet, vallás, nemzetiség szerint. (Kicsi fiúk, süldő fiúk, legények csoportja, felszegiek, gazdafiúk, zsellérfiúk stb.) Van-e valami elnevezése ezeknek a csapatoknak (banda stb.) Van-e vezetőjük, ki az és miért éppen ő? Vezéreknek van-e valami címe (első fiú)?

A fiúk kedvenc játékai rendszerint sok testmozgást, ügyességet kívánó, mérkőző csapatjátékok. A játékok fő évadja a tavasz, s még akkor is van bizonyos sorrend a játékok között: pl. először golyóznak, később labdáznak stb. Nyáron inkább fürdés a szórakozásuk, télen korcsolyázás, csuszkálás, szánkázás.

A bonyolult szabályú mérkőzős csapatjátékoknál a gyűjtés legcélszerűbb módja, ha magunk is megtanuljuk a játékot, kiismerjük a szabályok minden csínját-bínját, hogy azután olyan pontossággal írhassuk le, hogy a leírás alapján el is lehessen játszani.

A gyűjtésnél vegyük figyelembe az alábbi szempontokat:

— Hogyan nevezik a fiúk egymás között az illető játékot? Hányan játszhatják,

rendszerint hányan vesznek részt benne? A játéknál állandó csapatok vannak-e vagy mindig újból választanak? Kik a csapatok vezérei? Állandóan ugyanazok, mint a bandák vezérei vagy ideiglenesek? Milyen tulajdonságok alapján választják meg őket? A csapatoknak van-e valamilyen elnevezésük (kintvalók, bentvalók)? Hogyan történik annak a kiválasztása, hogy ki melyik csapatba kerül? Hogyan döntik el, ki kezdi meg a játékot? Hogyan megy végbe a játék helyének kijelölése (vonalak, lyukak stb.)? Ennek ábrázolására készítsünk egy kis alaprajzszerű ábrát, amelyen feltüntetjük a vonalak, botok, csűrök stb. helyét: hány lépésre vagy méternyire vannak egymástól, hol állanak a különböző játékosok, merre van „künn", merre „benn" stb? Mindennek írjuk oda a nevét.

— Mik a játék eszközei (labda, bige, csürök, bot stb.)? Ezeket rajzoljuk le, méreteiket jelöljük meg. Készítési módjuk? Kié az eszköz (közös, mindenkinek van sajátja)?

— A játék szabályai, pontos folyása. Mi a játék célja? Ki nyer? Hogyan dobják a botot, a labdát. Hogyan ütik a bigét? Hogyan vágják a bicskát a földhöz? Hogyan gurítják a golyót? Rajz (vonalemberkéket is rajzolhatunk), fénykép szemléltesse a mozgást, a különböző fogásokat.. Mi számít hibának? Milyen hibákat szabad kijavítani (háromszor szabad dobni stb.)? Mikor kell a játékosnak vagy csapatnak kiállani vagy helyét átadni? Kivételek lehetségesek-e? Milyen ravasz fogásokat elkalmaznak a fiúk, hogy nyerjenek, esetleg milyen babonákhoz folyamodnak (pl. golyózásnál a lyuk megkarikázása ráolvasó mondóka közben, hogy a másik golyója be ne mehessen)? Hogyan büntetik a szabálytalanul vagy ügyetlenül játszó társukat, vagy azt, aki a játékot elrontotta? Hogyan és miért szokás egymás játékát elrontani (pl. a nagyobb fiúk szerteszéjjel dobálják a kisebbek botjait stb.)? Rossz játékost, ügyetlen fogót csúfoló mondókák.

— Ha a játékot többféleképpen játsszák, jegyezzük le a változatokat is.

— Gondosan ügyeljünk arra, hogy az összes szakkifejezéseket: az egyes játszók nevét (hunyó, kanász, disznó stb.), a játékszerek elnevezését (*csürök, pilincke, szőrlapta* stb.), az egyes mozzanatokat (*felszökni, fluttyot üt, kifogja a laptát* stb.), pontosan, a kiejtés szerint jegyezzük le. A népi kifejezéseket mindig húzzuk alá.

— A játékok körülményeit is fel kell jegyezni: milyen korú fiúk játsszák az illető játékot; esetleg legények is játsszák? Ha a lányok is részt szoktak benne venni, vagy esetleg maguk között játsszák, talán némileg módosítva, akkor ezt is említsük meg. Mikor és hol szokás játszani? Melyik évszakban (tavasszal, amikor már elolvadt a hó, húsvét táján, szárazabb téli napokon stb.); csak vasárnap vagy hétköznap is? A nap melyik szakában (este, munka végeztével stb)? Iskolában, legeltetés közben? A falu melyik részében (utcán, főtéren, kertekben), állandó helyen vagy pedig mindig másutt stb.? Melyik játéknak van inkább ünnepi jellege? Vannak-e bizonyos napokhoz kötött játékok (pl. húsvéthétfőn pirostojás *ticcselés*)? Melyik játékot játsszák a fiúk a legtöbbre és miért (a legnehezebbet)? Tüntessük fel, milyen gyakran játsszák a különböző játékokat, mi a kedvencük, mi kerül elő ritkábban és miért? Hogyan tanítják az újoncokat a játékra? Ők eleinte hogyan vesznek részt a játékban (pl. előbb dobnak stb.)?

— Állítsuk össze a faluban ismert összes fiújátékok jegyzékét. Tudakoljuk meg a felnőttek véleményét a játékról, játszásról. Mit tiltanak, mikor tilos játszani (hétköznap, nagy munkaidőben stb.)?

5. Kérdezősködjünk a fiúk játékszerei után, is főleg a különféle „hangszerek" (sípok, kürtök, *brügő* stb.) és a „fegyverek" (nyílpuska, parittya, vízipuska stb.) felől. Készítésük módját pontosan írjuk és rajzoljuk le; esetleg több ábrában mutassuk be a készítés menetét. Itt is tartsuk magunkat a fenti szempontokhoz: milyen korú fiúk készítik a játékszereket és milyen korúak, milyen évszakban játszanak velük? A játékszer neve. Milyen népi elnevezések, mondókák („Kele kele fűzfa . . .") vagy esetleg babonák fűződnek hozzájuk? Mikor és hol szórakoznak ezekkel?

6. Érdemes a nyári fürdőzéssel és a téli mulatságokkal is foglalkoznunk. Hol fürdenek a fiúk, csapatostul járnak-e, milyen játékokat játszanak a vízben stb? Télen: a jégen való csúszkálás, a korcsolyázás nemei, játékok a hóban, szánkázás. Rajzoljuk le a fa- vagy csontkorcsolyákat, szánkókat.

7. A pályamunka bevezetéséül célszerű tömören jellemeznünk a gyűjtőhelyet (helység, megye; lélekszám; egykori közjogi helyzet, pl. jobbágyfalu, mezőváros; település, betelepülések, nemzetiségek; gazdálkodási, megélhetési viszonyok; hagyományos városiasodás).

8. A pályamunka végén gondosan soroljuk fel adatközlőink nevét, életkorát, foglalkozását, vallását (betelepült lakosságnál ez igen fontos). A neveket sorszámozzuk.

A szövegben való utalásnál elég az adatközlő sorszámára hivatkozni. Legjobb adatközlőinkről kis életrajzi jellemzést is készíthetünk.

9. A játékok szakszerű gyűjtéséhez jó példát, hasznos módszertani szempontokat találunk a Magyar népi gyermekjátékok c. kiadványban (írták: *Borsai Ilona, Hajdú Gyula* és *Igaz Mária*, szerkesztette *Keszler Mária*, Ének-zenei Szakköri Füzetek 2., Bp., Tankönyvkiadó, 1975.), továbbá *Hajdu Gyula:* Magyar népi játékok gyűjteménye (Bp., Akadémiai Kiadó, 1971.) c. könyvében, valamint az alábbi — sajnos, jórészt csak egyes könyvtárakban megtalálható — régebbi munkákban: *Lajos Árpád:* A magyar nép játékai (Bp., 1940.); *Berecz István* és *Lajos Árpád:* Hogyan gyűjtsünk népi sportjátékokat? (Bp., 1952.); *Gönczi Ferenc:* Somogyi gyermekjátékok (Kaposvár, 1949.); Néphagyományunk Értékeiből (Szerk.: A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztálya és a Néprajzi Múzeum Adattára, Bp., 1954.); Népünk Hagyományaiból (Szerk.: *Igaz Mária, Morvay Péter* és *Simon Józsefné*, Bp., 1955.); Népünk Hagyományaiból 1956. (Szerk.: *U. ők*, Bp., 1956.); *Lajos Árpád*: Borsodi játékok (Miskolc, 1957.); Borsod megye népi hagyományai (Szerk.: *Bodgál Ferenc*, Miskolc, 1966.).

Kresz Mária és Morvay Péter

A régi gyógyszertári vizsgálatok jegyzőkönyveinek honismereti jelentősége

A múlt század első évtizedeiben a mezővárosi fejlődés útján járó Békés megyei városokban, községekben már megvolt az igény és a lehetőség arra, hogy — lépést tartva az országszerte tapasztalható általános fejlődéssel — közegészségügyi tekintetben is a kor színvonalára emelkedjenek. Adataink vannak arról, hogy a XVIII. században vizsgázott seborvosok működtek a nagyobb községekben is, a múlt század első évtizedeiben pedig létrejöttek az első patikák. Ez a fejlődés — nyilvánvalóan — nem kizárólagosan Békés megyei jelenség volt; hasonló utat jártak be más megyék jelentősebb települései is, és a sorra létesülő patikák egyre nélkülözhetetlenebb tényezői lettek a rangosabb települések egészségügyi ellátottságának.

A vármegyék — érthetően — élénk figyelemmel kísérték ezeknek a — rendszerint — magánvállalkozáson alapuló gyógyszertáraknak a helyzetét, működését. A Békés megyei Levéltár s minden megyei levéltár — más egészségügyi vonatkozású források mellett — gazdag anyagot őriz azokból a jegyzőkönyvekből, amelyek „a közegésség tárgyában kőlt Felsőbb rendelések" értelmében végzett vizsgálatok alkalmával készültek. Ilyen forrásanyagoknak minden megyei levéltárban lenniük kell mivel — mint a fentebbi idézet mondja — a vizsgálatok nem helyi kezdeményezéseken alapultak, hanem országos rendelkezéseken. Ennek a forrástípusnak a tanulmányozása igen hasznos lehet a kutató számára, nem csupán azért, mert a községek patikáinak megalakulásáról, kezdeti körülményeiről adnak tájékoztatást, hanem mivel adatokat szolgáltatnak a gyógyszeres orvoslással kapcsolatos általánosabb kép megrajzolásához is. Mindenképpen megérdemlik, hogy a helytörténészek kutassák és értékeljék ezeket a kortörténeti dokumentumokat.

Miről tájékoztatnak a gyógyszertári vizsgálatok jegyzőkönyvei?

A vizsgálatokat a vármegyei tiszti főorvosok végezték. A század első felében érvényben volt és a vizsgálatok menetét, rendjét meghatározó „Felsőbb rendelések"-et kiegészítette és módosította a császári helytartótanács 1850-ben kiadott szabályrendelete, mely 20 pontban foglalta össze a vizsgálat szempontjait. Ez a szabályrendelet önmagában is sokat elárul a kor viszonyairól. A korábbinál tartalmasabbnak látszó vizsgálatot írt elő, azt új szempontokkal bővítette, és újszerű követelményeivel bizonyos mértékig irányt mutatott és lendületet adott a további fejlődésnek.

A jegyzőkönyvek — mind a korábbiak, mind pedig a helytartótanácsi rendelet előírásai szerint készültek — mindenekelőtt a patika helyzetére — 1850-től jogállására is — vonatkozó észrevételeket tartalmaznak. Rögzítik a patika „tzím"-ét, azaz elnevezését. A Békés megyei patikák esetében *A Reményhez, A Magyar Koronához, A Sashoz, A Kígyóhoz* elnevezésekkel találkozunk más, általánosan használt elnevezések mellett. Tájékoztatnak a jegyzőkönyvek a patika jogállásáról, vagyis jogosítványának „mivoltá"-ról, mely lehetett reál, személyes vagy fiók.

Érdekesek a jegyzőkönyveknek azok az észrevételei, gyakran bíráló megjegyzései, amelyek a patika helyiségeire, felszerelésére vonatkoztak. Értékelték a helyiségek

nevezetesen a „bólt", a „materiális kamarátska", a „laboratorium", a „pincze" és a „herbarium" állapotát, tisztaságát, a célnak megfelelő voltát. A vizsgálatok alkalmával ellenőrizték a mérleget, valamint a „mértéksúlyok"-at, amiket a patikus három évenként hitelesíttetni tartozott. Meg kellett lenni a patikában a „vegykémszerkészlet"-nek; az 1850-ben megjelent szabályrendelet pedig előírta a „Meisner-féle areometer", vagy ahogy néhány esetben írták: a „sűrmérő" beszerzését és használatát. A jegyzőkönyvek utalásaiból kiderül, hogy ellenőrizték a patika felszereltségét, bútorzatát. Megkívánták, hogy a patika „bútorai, edényei tsinosak, tiszták és a' tzélnak minden részben" megfelelőek legyenek, az edények pedig el legyenek látva a szükséges feliratokkal.

Kiterjedt a vizsgálat a patika személyi ellátottságának a helyzetére is. A gyógyszerészek — akik legtöbb esetben a patika tulajdonosai is voltak — megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Diplomájukat általában „a' Tettes Pesti Orvosi Kar"-nál nyerték. Az 1850-es szabályrendelet szerint végzett vizsgálatok alkalmával azt is megnézték, hogy „ a gyógyszerészetet és annak segédtudományait magában foglaló elegendő számú és tudományos minőségű szakkönyvek birtokában van-e a tulajdonos?", vagyis, hogy a gyógyszerész lépést tart-e szaktudományának fejlődésével. Már a század első feléből származó jegyzőkönyvekben is találunk utalást a gyógyszerész szakképzettségére, általános műveltségére (pl. nyelvtudására), általános emberi magatartására vonatkozóan. Az 1850-es szabályrendelet alapján vizsgálni kellett „a gyógyszertár birtokosának személyes tulajdonságait, és véleményét személyzetét illetően műveltségben, előmenetelben és erkölcsi magaviseletben". Ugyanígy értékelni kellett „a megvizsgált gyógyszertár közhírét, a mértéket, árszabást és kiszolgáltatást illetőleg". Ez utóbbi kérdőponttal kapcsolatban a vizsgálat e részébe bevont hatósági személyeknek (községi esküdteknek) a jegyzőkönyv záradékában nyilatkozniuk kellett. A vizsgálati jegyzőkönyv — mely a gyógyszerész hivatali minősítésének is tekinthető — a gyógyszerész általános emberi magatartásának, elöljáróihoz és a „közösség"-hez való viszonyának, szorgalmának értékelését is tartalmazta.

A gyógyszerészek napi munkájáról is képet alkothatunk e jegyzőkönyvek alapján. A kifejezésekből („minden írak és flastromok jól készítve"; „minden receptre, amint el-készítődik") ítélve a gyógyszereket maguk készítették, emellett gyógynövényeket gyűjtöttek és tároltak a herbariumban, vagy amint később nevezték: a „fűpadlás"-on. Nem kis munkát jelentett a gyógyszertári adminisztráció sem. Figyelniük, illetve vezetniük kellett az alábbi dokumentumokat: a „dispensatoriumot", vagyis a hivatalos gyógyszerkönyvet, és annak osztrák kiadásait is, „az Orvosi szereknek... igazított taxá"-ját, vagyis a hivatalos árszabást, a „mérgek könyvé"-t, a „Protocollum"-ot, melybe „a' Patikáriusokat illető Felsőbb Rendelések"-et vezették be, és ott állt „a' Könyv, melybe a' defectusok hónaponként szorgalomatosan béíródnak". Az elkészített gyógyszereket azonnal „taxálni" kellett, és a visszamaradt „vények"-et alphabetikus sorrendben" meg kellett őrizni.

Az ellenőrzés során mennyiségi és minőségi vizsgálatnak vetették alá a patikában tárolt gyógyszereket. Rögzítették, hogy a készítmények „a' helyhez képest elegendő mennyiségben vannak-e", vagyis, hogy a tárolt készletek megfelenek-e a patika nagyságának, és — nyilván — a lakosság lélekszámának.

Az 1850. évi szabályrendelet megszabta, hogy mely gyógyszereket kell a „könnyebb áttekintés végett" együtt vizsgálni. A gyógyszerek minőségi vizsgálatánál különböző eljárásokat alkalmaztak.. Egyes készítményeket, mint pl. „az Extractumot, Syrupokat, Electuariumokat; és Roobokat; ... valamint a' külömbféle Spiritusokat, Liquorokat és Tincturákat" „azoknak színekből, ízekből 's illatjokból" következtetve minősítettek, más esetekben fajsúlyvizsgálatot végeztek mérlegeléssel, később az areométerrel vagy „önsúlymérő"-vel.

A gyógyszerek között „külömbféle sókat, ásványi savanyakat", füveket, virágokat, fákat, gyümölcsöket, magvakat, héjjakat és gyökereket", „etzeteket", „lepárolt vizeket" „extractumokat, Electuariumokat" stb-t soroltak fel a jegyzőkönyvek. Ezeknek a részletesebb értékelése gyógyszerész szakképzettséggel rendelkező kutatók feladata lehet.

A jegyzőkönyvek egy-egy patikára vonatkozóan az évek során bőséges anyagot halmoztak fel, de a hagyományosan megfogalmazott szövegeikben rögzített tényekkel, adatokkal, elismerő vagy elmarasztaló kritikai megjegyzéseikkel általánosságban is számos értékes információt hagytak örökül a helytörténeti kutató számára.

Hentz Lajos

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

A múzeumi történeti pályázatok 1976. évi eredményeiről

Jó eredménnyel zárult a múzeumok ötéves pályázati rendszerének első éve. A Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Hazafias Népfront közös felhívása komoly visszhangra talált. Az Országos KISZ KB csatlakozott a múzeumi felhíváshoz, s az általuk kétévenként — az Országos Diáknapokra — meghirdetett felhívás eredményei is a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumba érkeztek. Közel háromszáz pályamunkát küldtek be az ország különböző részeiből, hogy részt vegyenek az országos döntőben. Külön érkeztek a megyei múzeumi és a KISZ-szervek által továbbított pályázatok, legnagyobb részük már értékelő szaklektori véleményekkel ellátva.

A pályázatok megyénkénti megoszlását a következő összeállítás mutatja (az első szám a KISZ, a második a múzeumi felhívásra érkezett munkák számát jelenti): Bács-Kiskun: 2,0 — Baranya: 6,7 — Békés: 9,8 — Borsod-Abaúj-Zemplén: 14,4 — Budapest: 1,0 — Csongrád: 18,8 — Fejér: 22,11 — Győr-Sopron: 13,16 — Hajdu-Bihar: 8,6 — Heves: 12,8 — Komárom: 11,0 — Nógrád: 1,0 — Pest: 0,7 — Somogy: 3,2 — Szabolcs-Szatmár: 10,4 — Szolnok: 31,5 — Tolna: 6,1 — Vas: 24,0 — Veszprém: 0,3 — Zala: 6,0.

Amint látható, a különböző megyékből beérkezett pályázatok száma meglehetősen eltérő. Voltak olyan megyék is, ahol sem a múzeum, sem a KISZ felhívása nem talált visszhangra. Kézenfekvő, hogy ezekben a megyékben többet kell majd tenni az önálló kutató és alkotó munka iránti igény felkeltése érdekében, s itt elsősorban a megyei múzeumi szervekre, az iskolák honismereti szakköreire és a KISZ-alapszervezetekre hárul nagy feladat.

A legtöbb beérkezett munka a kiemelt témákkal foglalkozik. Első helyen állnak a **helytörténeti** feldolgozások. Itt az egyéni kutatás, az alapvető forrásmunkák gyümölcsöző felhasználása és a szájhagyomány kapta a legnagyobb szerepet. Egyetlen „rendhagyó" munka ebben a témakörben, egy helység történetének lexikonszerű feldolgozása. Az egy-egy város vagy falu múltját leíró dolgozatok általában a településtörténetig nyúlnak vissza, s innen jutnak el a jelenig.

Számban és színvonalban is jelentős helyet foglalnak el a pályázatok között az **üzemtörténeti** feldolgozások. Egy-egy üzem vagy gyárrészleg történetét kísérik figyelemmel ezek a munkák. Több pályázat eddig ismeretlen adatot mutat be, s ezek a dolgozatok nagy szolgálatot tesznek az üzemtörténeti kutatásoknak. Hiányossága azonban a legtöbb ilyen típusú munkának, hogy szerzőik nem lépik túl az üzem vagy gyár kereteit, s nem vizsgálják az üzem társadalmi kisugárzását, azt a fejlődést, amelyet az ipar hozott létre környezetében, az emberek életében.

Az üzemtörténeti feldolgozásokhoz hasonlóak **a termelőszövetkezetek létrejöttével és fejlődésével** foglalkozó munkák. Számuk örvendetesen nagy. A dolgozatok anyagának gyűjtése közben sok új információval találkoztak a fiatalok, a fő feladattal azonban ezúttal még nem igen tudtak megbírkózni. Az anyag gazdagságában többnyire elveszett az önálló, értékelő mondanivaló, a legtöbb pályázó megelégedett a kapott iratanyaggal, jegyzőkönyvekkel. Több pályamunkát éppen ezért nem is tudtunk megfelelően értékelni, mert azok kizárólag a jegyzőkönyvek és egyéb irattári feljegyzések szószerinti kimásolását tartalmazták. A közel harminc termelőszövetkezet történetét feldolgozó pályázatnak alig egyharmada érte el a kívánt színvonalat.

Noha csekélyebb számban érkeztek be, színvonaluk jelentőssé teszi a **legújabbkori történettel** és a **munkásmozgalom történettel** foglalkozó munkákat. Eredményesek azok a feldolgozások is, amelyek a munkások, illetve egy-egy gyár munkásainak életmódjával foglalkoznak. Különösen azok érdemelnek említést, amelyek a társa-

dalmi változásokat figyelembe véve az egyéni életsorsban kísérik nyomon a fejlődést.

Az **életmódkutatás** másik jelentős forrása a visszaemlékezés. A pályázók módszere az emlékezés-gyűjtésben igen eltérő. Vannak olyan pályamunkák, amelyek csupán a magnetofonra vett nyers szövegeket rögzítik, mások átfogalmazzák azt. Kevés az olyan interjúkészítő, aki felismerve a visszaemlékezések műfajának sajátosságait, kérdéseivel segítette volna a nyilatkozót, s a céljainak legmegfelelőbben irányította volna a mondanivalót. Kétségtelen, hogy ehhez a gyűjtőnek már meglehetős jártassággal kell rendelkeznie választott témájában.

Az említett és kiemelt témákon kívül nagy számban képviselteti magát az **irodalom** és a **képzőművészet.** Ezek az írások egy-egy író vagy művész korszakait tárják fel, s igyekeznek az életrajzhoz újabb adatokat felkutatni. E dolgozatok legjobbjait — annak ellenére, hogy elsősorban nem irodalmi pályázatról volt szó — jutalmazta a zsüri.

Elenyésző számban küldtek be pályázatot **az oktatás, a közművelődés, a sport, az iskolatörténet** témakörében.

A pályamunkák nagy része alapos kutatással készült, komoly felkészültségről tanúskodik. A színvonalas ifjúsági pályázatok eredményei mögött a helytörténeti szakkörök vezetőtanárainak felkészültsége és ügyszeretete rejlik. Olyan iskolákban, szakmunkásképző intézetekben, ahol komoly szakköri munka folyik, már a téma megválasztása is gondos alapossággal, a felhívásnak megfelelően történt. A későbbiekben a dolgozatok külső formáját, majd tartalmát is meghatározta az állandó tanári útmutatás.

Alapos munkát és jó felkészültséget árulnak el azok a pályázatok is, amelyek a KISZ-bizottságok által szervezett — s egy-egy megyei múzeum gyűjtési programjába illeszkedő — honismereti gyűjtőtáborok munkája alapján készültek. A díjazott és a jutalmazott munkák között ezeket is mind megtaláljuk.

A beérkezett 287 pályázat elbírálása komoly feladat elé állította a zsürit. Az előzetes szaklektori véleményekre támaszkodva, a pályázati felhívásban ismertetett díjazási rendszert követve kellett a magasszínvonalú dolgozatok helyes értéksorrendjét megállapítani. Az *ifjúsági egyéni,* a *felnőtt egyéni* és a *csoportos kategóriákban* 1 db I., 2 db II., 3 db III., összesen 18 db díjat osztottak ki. Ezen kívül 34 dolgozat kapott jutalmat. A zsüri az alábbi munkákat találta díjazásra érdemesnek:

Felnőtt egyéni kategória

I. díj: *Dr. Rácz István:* Ünnepek és hétköznapok. A pápai járás élete a Magyar Tanácsköztársaság idején.

II. díj: *Dr. Forman István:* Orosháza a második világháború idején. (1939. január 1.—1944. október 5-ig.) — *Dr. Kovács András:* A pécsi Középfokú Kereskedelmi Szakoktatás fejlődése.

III. díj: *Király György:* Ez Iváncsa. (Helytörténeti kislexikon.) — *Frommer Ilona:* Pilisborosjenő története. — *Kranczicki Pál:* Életem. (Visszaemlékezés.)

Ifjúsági egyéni kategória

I. díj: *Palancsa Attila:* A dombóvári téglagyári munkások életmódja.

II. díj: *Mikulási Erzsébet:* Egy Pest megyei állami gazdaság története. (Felsőbabád) — *Ivanov Györgyi:* A szegedi Kenderfonógyár és munkásainak története.

III. díj: *Bereczky Ibolya:* A szolnoki Cukorgyár Rt. története. (1912—1919) — *Gáll Éva:* Dunaföldvári kovácsok. — *Edőcs István:* Kismotor és Gépgyár 3. sz. gyáregysége. (Mezőkövesd) — *Dankó Márta:* Váci Mihály életútja. — *Ladányi Lívia:* A komlói szénbányászat fejlődése és népgazdasági jelentősége.

Csoportos kategória

I. díj: *Sebes György Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola:* Feljegyzések a Sebes testvérek munkásmozgalmi tevékenységéről.

II. díj: *A pécsi 508. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet honismereti szakköre:* A szomszéd ház tisztje. (Emlékezés Asztalos János honvéd ezredesre.) — *A zalaegerszegi Ganz Ábrahám Gépészeti Szakközépiskola honismereti szakköre:* Andráshida története és szocialista átalakulása.

III. díj: *„Tizek társasága":* A „Jásztej" üzem története. — *Buzágh Aladár szocialista brigád:* A Papíripari Vállalat dunaújvárosi Papírgyára története. — *Teleki Blanka Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola honismereti szakköre:* A mezőtúri téglagyár története.

A díjak és jutalmak átadására 1977. április 6-án került sor a Hazafias Népfront Belgrád rakparti székházában.

Visszatekintve az 1976. évi pályázat tapasztalataira, megállapíthatjuk, hogy az jó

eredményeket hozott mind a KISZ, mind a múzeumok számára. Számos kiváló munka született, sok fiatalt rávezetett a kezdeményezés, a kutató és az alkotó munka örömére, s ezek között is első helyen kell említenünk a szakmunkásképző intézetek fiataljait, akik országszerte nagy lelkesedéssel s komoly tudással vettek részt a pályázaton.

A beküldött munkákat a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum *Adattárá*ban helyeztük el, felhasználásuk, publikálásuk csak a pályázat írójának külön engedélyével lehetséges.

A Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Hazafias Népfront már közzétette az 1977. évre szóló pályázati felhívását. Az elkövetkező években a két múzeum, a Hazafias Népfront és a KISZ KB egységes rendszerré kívánja szélesíteni a pályázatot. Ennek értelmében az 1976-ban indult, s öt éven át minden évben meghirdetésre kerülő felhívásokra továbbra is várjuk mindazok munkáját, akik a múlt és a jelen megvallatásával írt dolgozataikkal értékesen szélesítik és mélyítik történeti tudatunkat.

Illés Ilona

Az 1976. évi 24. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése

1976. december 9-én ült össze az országos gyűjtőpályázat bíráló bizottsága *dr. Tálasi István* akadémikus, egyetemi tanár elnökletével, hogy döntsön az 1976-ban beérkezett felnőtt és ifjúsági pályaművek rangsoráról és a díjak odaítéléséről.

1976-ban 178 felnőtt és 106 ifjúsági, összesen 284 pályamunka érkezett a Néprajzi Múzeumba. Ezek közül 14 felnőtt és 31 ifjúsági mű nem érte el a kívánt színvonalat. 35 felnőtt és 16 ifjúsági munka nyert magasabb díjazást. A beérkezett kérdőívek száma 68 volt, ebből 26 részesült magasabb díjazásban.

A beérkezett pályamunkák tematikus megoszlása: nyelvészet: 30, gazdálkodás: 33, életrajz: 23, viselet: 30, szokások, népköltészet, hiedelem, népi gyógyászat: 55, helytörténet: 12, táplálkozás: 10, település, építkezés: 8, nemzetiségi néprajzi gyűjtés: 12. Egy-egy pályamű érkezett még az alábbi témakörökben: temetkezés, jogszokások, halászat, vásározás, játék, cigányfolklór és teherhordás.

Az 1976-ban elkészített dolgozatok *földrajzi megoszlása:* Borsod-Abaúj-Zemplén: 35, Csongrád: 30, Pest: 26, Szolnok: 22, Hajdú-Bihar: 18, Heves: 15, Baranya: 13, Fejér: 13, Veszprém: 13, Zala: 13, Szabolcs-Szatmár: 12, Győr-Sopron: 10, Somogy: 10, Tolna: 10, Vas: 8, Békés: 7, Bács-Kiskun: 5, Nógrád: 5. Komárom megyéből nem érkezett be pályamunka. Határon kívüli területről érkezett: Erdélyből 12, és Szlovákiából 4.

A beérkezett pályamunkák rangsorolása tematikus csoportok szerint történt, a bizottság a díjakról és jutalmakról a megyei díjak figyelembevételével, azok kiegészítésével döntött. Csak azok a pályaművek nyerhettek helyezést, melyek szerzői a pályázat feltételeként meghirdetett kérdőíveket kitöltötték, illetve azt folyamatosan készítik és utólag megküldik, tekintettel arra, hogy sokan a pályázók közül a megyei pályázati felhívás szerint dolgoztak, és ebből az országos pályázat feltételéről nem szerezhettek tudomást.

Ugyanezért az 1976-ban beérkezett kérdőívek száma nem érte el az előző években beérkezettekét. A 70 db kérdőívből a bizottság 26 db-ot magasabb díjazásra alkalmasnak talált; ez az arány (37 %) jóval kedvezőbb a nyertes ifjúsági és felnőtt pályamunkák arányánál (18 %). A néhány kiemelkedő értékű pályamunka mellett az általános színvonal csökkenése (különösen az ifjúsági kategóriában) miatt a bíráló bizottság a segédletek és kérdőívek fokozottabb felhasználását kívánatosnak tartja és javasolja. A pályamunkák tematikus szóródásának aránytalanságait nyomtatott segédletek felhasználásával szükséges szabályozni.

Az eredményjegyzékben csak az országos helyezéseket elért pályaművek kerülnek felsorolásra. Nem szerepelnek azok a munkák, melyek csak megyei szinten értek el helyezést; s azok sem, melyek pénz-, illetve könyvjutalmat érdemeltek.

FELNŐTT PÁLYÁZÓK

Kiemelt I. díj (4000 Ft): *Csergő Bálint*, Székelyudvarhely: Ismert növények és azok hasznosítása Küküllőkeményfalván. — *id. Dobosy László-ifj. Dobosy László*,

Ózd: Festett asztalosmunkák a Sajó és a Bódva között. — *Kóczián Géza-Szabó István-Macalik Ernő-dr. Szabó László:* Etnobotanikai és népgyógyászati adatok Kalotaszegről. — *özv. Maczó Mihályné,* Szentendre: Önéletrajz I—VIII. — *Molnár Ambrus,* Hajdúhadház: Szeghalom határának helynevei; Szőlőskertek keletkezése és a szőlőművelés kezdetei a hajdúsámsoni határban; Martinkai szőlőskert telepítése és története; Szerep határának helynevei. — *Süle Sándor,* Révfülöp: Kővágóőrs helynevei. — *Szabó József,* Bük: Hagyományos paraszti állattartás Bük községben és a Répce vidékén.

Kiemelt I. díj (3500 Ft): *Ambrus Vilmos,* Nagyvejke: Hadikfalvi István életrajza; Rokonkereső; Tyria; A bukovinai székelység fuvarozási szokásai; Apel-Isten-segíts névtára; Földrajzi nevek a bukovinai volt öt székely faluból; A Regátban; A bukovinai székelyek bérmunkán; Hajnal Mátyás életuttya. — *Hagymásy Sándor,* Mezőtúr: Legeltető állattartás Túrkevén. — *Sebestyén Ádám,* Kakasd: Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván. — *Urbán Teréz,* Megyaszó: Nyíregyháza utcanevei.

I. díj (3000 Ft): *Eliás Anna Mária,* Pécs: Bogádi lakodalmak. — *Dr. Faggyas István,* Ózd: Részletek a keleméri gőzmalom történetéből; Aratási munkák és az azzal kapcsolatos szokások a földesúri birtokon; Fejfa feliratok, temetkezési szokások a Sajó vidékén. — *Gémes Eszter,* Balástya: Életem.

II. díj (2500 Ft): *Balázs Lívia,* Rábapordány: Szokásokhoz fűződő hiedelmek, hiedelemmondák és hiedelemtörténetek négy rábaközi faluban. — *Duka János,* Csíkszereda: Táncszavak és táncbekiáltók; Csíkszentlélek tizeseinek eredete és élete; Rokonkereső. — *Gál Gyula,* Szilvásvárad: Csűrőskertek. — *Molnár László,* Páka: Pincék — felmérés a pákai Csomai és Újhegyen. — *Naszály Sándor,* Dunavecse: Dunavecse földrajzi nevei. — *Villányi Péter,* Budapest: Tövisháti mesék (Magyar népmesék a Szilágyságból). — Honismereti Szakkör, Magyaregregy: Vegyes gyűjtés.

Felemelt III. díj (1800 Ft): *Dr. Horváth István,* Kenyeri: Ünnepi szokások Kenyeriben a századforduló táján.

III. díj (1500 Ft): *Bazsó Dénes,* Villány: Népi gyermekjátékok. — *Bíró Ferencné,* Budapest: Tengelic-Szőlőhegy története 1944-ig. — *Faragó Jánosné,* Jászárokszállás: Hordás, nyomtatás, cséplés I—II. — *Farkas Irén,* Székkutas: Székkutas és környéke földrajzi nevei. — *Galuska Imre,* Kesznyéten: A telek titka, avagy a téli—nyári szállásváltó. — *Harmath Lajosné,* Hajós: Bölcsőtől a sírig Nádszegen. — *Mohácsi Bálintné,* Tiszaroff: Táplálkozás Tiszaroffon. — *Molnár Ilona-Molnár Endréné,* Domoszló: A kender feldolgozása és eszközei Kisnána községben. — *Pánczél Józsefné,* Csanádpalota: Aratás Kövegy határában. — *Pintér István,* Nagykanizsa: Hiedelmek, babonák; Egy tőzsgyökeres pásztorcsalád élete; Helyrajzi történet; Pogányszentpéter népi táplálkozása; Jelesnapi szokások. — *Dr. Szabó Lajos,* Taktaszada: Baloghné Csizik Erzsébet eredetmondái, novellameséi. — *Szigeti György,* Szeged: A hagyományos szántás-vetés Apátfalván.

IFJÚSÁGI PÁLYÁZÓK

Kiemelt I. díj (2500 Ft): Tóth Judit, Sajóbábony: A telkibányai református temető.

II. díj (1500 Ft): *Várszegi Ernő,* Paks, Vak Bottyán Gimnázium: Egy halászfamília Tolnában. — *Szalipszki Péter,* Sárospatak, Rákóczi Gimnázium: Egy törzsökös parasztcsalád története.

III. díj (1000 Ft): *Bereczki Ibolya,* Szolnok, Verseghi Ferenc Gimnázium: Tiszajenő földrajzi nevei. — *Fábián Ilona,* Ráckeve, Ady Endre Gimnázium: Aratás Makádon. — *Harsányi Erika,* Pásztó, Mikszáth Kálmán Gimnázium: Új élet születik. — *Juhász Erzsébet-Miszlai Mária,* Gyula, Erkel Ferenc Gimnázium: Népi táplálkozás Eleken és Újkígyóson. — *Kelemen Gyöngyi,* Dombóvár, Gőgös Ignác Gimnázium: Megismerkedéstől a házasságig. — *Mályi Anna,* Szolnok, Vásárhelyi Pál Szakközépiskola: A kosárfonás munkamenete és hagyományai Tiszafüreden. — *Pavlovics Mária,* Ady Endre Gimnázium, Ráckeve: Cséplés, hordás. — *Sike Ágnes,* Eger, Szilágyi Erzsébet Gimnázium: Hagyományos palóc szántóföldi földművelés. — *Sisák Ágnes,* Szeged, Ságvári Endre Gimnázium: Kistelek környékének népi táplálkozása. — *Stümmer Anna,* Pécs, Leőwey Klára Gimnázium: Szokások, ünnepek, viselet, házak Bárban. — *Szendrei Eszter,* Balmazújváros, Általános Gimnázium: Lakodalmi szokások Balmazújvároson. — *Támer Gabriella,* Tamási, gimnázium: A korbácsolástól a javasasszonyig — Szakály község népi gyógyászata. — *Wéber Mária,* Pécs, Leőwey Klára Gimnázium: Kék- és fonalfestészet.

KÉRDŐÍVES GYŰJTÉS

Kiemelt I. díj (1000 Ft): *Zongor Ferenc*, Celldömölk — Molnár Mihály, Bánréve.

I. díj (500 Ft): *Balázs Lívia*, Rábapordány — *Kóczián Géza*, Nagyatád — *Dr. Kovács Jenő*, Nyőgér — *Magyar Julianna*, Kaposvár — *Molnár László*, Páka — *Molnár Ambrus*, Hajdúhadház — *Süle Sándor*, Révfülöp — *Vöő Imre*, Szigetszentmiklós — *Lehel Vezér Gimnázium Honismereti Szakköre*, Jászberény.

II. díj (300 Ft): *Ambrus Vilmos*, Nagyvejke, — *Barcza Zsuzsa*, Eger — *Gajda Imre*, Miskolc — *Gémes Eszter*, Balástya — *Ivánesics Istvánné*, Tápiószentkereszt — *L. Papp Zsigmond*, Dévaványa — *Madáchy Károly*, Körmend — *Németh Imre*, Kapuvár — *Pintér Pálné*, Tihany — *Simon József*, Balatonszentgyörgy — *Vörösmarty Géza*, Pozsony — *Zsupos Zoltán*, Berettyóújfalu.

III. díj (100 Ft): *Bereczki Imre*, Dévaványa — *Harmath Lajosné*, Hajós — *Komoly Pál*, Szeged — *Molnár Dezső*, Celldömölk — *Pánczél Józsefné*, Csanádpalota — *Szabó István*, Keszthely — *Dr. Szabó László*, Pécs — *Szendrei Eszter*, Balmazújváros — *Villányi Péter*, Budapest — *Zöldy Pál*, Szeged.

1977-ben változások következtek be a pályázat szervezésében. *Dr. Végh József*, a pályázat nyelvészeti oldalának gondozója és fáradhatatlan szervezője nyugdíjba vonult. *Dr. Kerékgyártó Adrienne* szervező munkája elismerése mellett felmentést kapott a néprajzi pályázat szervezése alól, munkájának ellátását *Szacsvay Éva* muzeológus kapta, aki eddig a kérdőíves gyűjtés szervezési feladatait látta el. A Nyelvtudományi Intézet ez évtől nem vesz részt az országos pályázat meghirdetésében.

A Néprajzi Múzeum, tekintettel arra, hogy ebben az évben 25. alkalommal kerül megrendezésre az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat, *jubileumi pályázati felhívást* ad ki, amelyben jubileumi témákat és új pályázati feladatokat tűz ki (a paraszti életet ábrázoló rajz- és fényképpályázat) megemelt díjakkal és jutalmakkal.

A jubileumi pályázati felhívást, az 1976. évi eredményjegyzéket és a kérdőíveket március végéig minden iskolához, múzeumhoz és egyéni érdeklődőhöz eljuttatta.

Biharnagybajomi ház

Jubileumi pályázati felhívás

A Néprajzi Múzeum és a megyei tanácsok múzeumi szervei meghirdetik az 1977. évi

25. ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŰJTŐPÁLYÁZATOT

mely alkalomból a Néprajzi Múzeum külön témákat és külön felemelt díjakat tűz ki. A pályázat két feladatból tevődik össze.

Pályázni lehet:

I. ÖNÁLLÓ PÁLYAMUNKA beküldésével, amely helyszíni gyűjtésen alapul, illetve a paraszti élet saját tapasztalatán, esetleg levéltári kutatáson nyugszik, *eredeti ismeretanyagot tár fel.* Tekintettel arra, hogy a kérdőívek tudományos felhasználhatósága igen nagy — az elmúlt évekhez hasonlóan — minden pályázónak egy, érdeklődése szerint kiválasztott, a Néprajzi Múzeumtól igényelt *kérdőívet is ki kell töltenie.* A feltételként beküldött kérdőív-válasz a pályamunkáktól függetlenül, automatikusan *részt vesz a kérdőíves pályázaton,* ahol külön díjazásban részesül. Az önálló pályamunkákat készítők számára a pályázat meghirdetői az alábbi *témaköröket javasolják:*

1. A családi üzemszervezet felbomlása, átalakulása a) A paraszti földművelés megváltozása (szántóföldi és kerti növénytermesztés használati eszközei a tsz megalakulása előtt és után). — *b)* Az állattartás megváltozása (az igavonás egykor és ma használt eszközei, az istállók és ólak egykori és mai felszereltsége). — *c)* A hagyományos paraszti élet ünnepeinek és szokásainak átalakulása.

2. A paraszti élet emlékei

a) Rajzpályázat. Régi rajzok és ábrázolások a hagyományos paraszti életről; falun élő felnőttek és gyermekek rajzsorozatai. (Méretek: 34x27 cm; 50x 36 cm és 63x50 cm). — *b) Fényképpályázat.* (Hivatásos fényképészek és néprajzosok nem vehetnek részt). A paraszti élet mozzanatainak ábrázolása — munkafolyamatok, technikák, szokások — fényképsorozatokon. (Benyújtandók a felvételek negatívjai, és 1 db 6x9-es és 1 db 13x18-as, vagy annál nagyobb nagyítás. A nyertes filmnegatívok a Néprajzi Múzeum tulajdonába mennek át a szerzői jog fenntartása mellett.) — *c) Eredeti kéziratos okmányok* másolatai (móringlevelek, céhiratok, inventáriumok stb.).

3. a) Település — telekelrendezés — építkezés — lakóház — lakásbelső — gazdasági épületek. — *b)* A paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse — kisparaszti állattartás — egy volt paraszti gazdaság eszközkészlete. — *c)* Földrajzi nevek — személynevek (keresztnevek, ragadványnevek, becézőnevek) — állatnevek.

4. Paraszti önéletrajzok — egy törzsökös pásztorcsalád élete.

5. A magyarországi nemzetiségek körében élő hagyományok.

A pályamunkát két azonos tartalmú és kiállítású (azonos fotókkal, fonetikus bejegyzésekkel stb.) — lehetőleg gépelt — példányban kell beküldeni a gyűjtőhely szerint területileg illetékes megyei múzeumigazgatóság címére, az általuk meghatározott időpontig. A kézzel írt paraszt-önéletrajzokat, a pályázat feltételeként kitöltött kérdőíveket, a rajz- és film- és fényképpályázatra készített anyagot közvetlenül a Néprajzi Múzeumba kell küldeni. *A kérdőív-válasz nélkül beérkező pályamunkák* az országos döntőn *nem vehetnek részt, ettől csak indokolt esetben tekinthetünk el.* (A felsorolt témakörökben *Balogh—Végh:* A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse, valamint *Morvay J.:* Népi találkozás c. részletes útmutatója alapján készített pályamunkák szerzői mentesülnek a kísérő kérdőív kitöltése alól, mivel ezek — a kérdőív-válaszokhoz hasonlóan — egységes szempontok szerint szolgáltatnak adatokat.)

A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet. Egy pályázó több pályamunkát is benyújthat és több pályázó vagy szakkör közösen is készíthet pályamunkát. (A gyűjtők a szakirodalmat elsősorban tájékozódás, gyűjtési szempontok kialakítása céljából használják, a pályamunkában a hangsúlyt a saját maguk által a helyszínen gyűjtött anyag közlésére vessék.) Nem lehet a pályázaton doktori értekezésekkel, továbbá olyan kéziratokkal résztvenni, amelynek elkészítését hivatalos munkaterv írja elő, vagy amelyet más pályázatra már benyújtottak.

II. MEGVÁLASZOLT KÉRDŐÍVVEL

Azok számára, akik nem kívánnak pályamunkát készíteni, de a pályázaton részt kívánnak venni, meghirdetjük a kérdőíves pályázatot, melyet a pályamunkáktól függetlenül rangsorolunk és díjazunk. (Ezen vesznek részt automatikusan a kötelezően kitöltött kérdőívek is.) A kérdőívek elbírálásánál az egy községben kitöltött különbö-

ző kérdőívek, illetve egyetlen kérdőívnek több községben való felgyűjtése, valamint a kérdőívek válaszanyagának fényképpel és rajzokkal való kiegészítése esetén *kiemelt első díjakat is osztunk.* A kérdőív rövid, tényszerű megválaszolása is rendkívül értékes a tudomány számára, ezek is jutalmazásban részesülnek.

Az idén az alábbi két kérdőív kitöltését javasoljuk: 1. *Boross:* Kertészeti építmények, csőszkunyhók. — 2. *Juhász:* Tanyai telekelrendezés (az Alföld területére).

Választani lehet még az alábbi kérdőívekből: 1. *Csilléry:* Szobabelsők — 2. *Balassa M.:* Épületfalak — 3. *Selmeczi Kovács:* Csűrök építése és használata — 4. *Paládi Kovács:* Az abara — 5. *Balassa M.:* Méhesek — 6. *Varga:* Szakrális emlékek — 7. *Kecskés:* Présházak és pincék — 8. *Gráfik:* Folyami vontatás — 9. *Gráfik:* Csúszójárművek — 10. *Morvay—Kresz:* Táplálkozás, konyha, kamra.

A kiválasztott kérdőíveket a pályázók postai úton igényelhetik a Néprajzi Múzeumtól.

ORSZÁGOS DÍJAZÁS

A pályamunkák megyei és országos szinten kerülnek elbírálásra és díjazásra. A megyei pályadíjakat a megyei felhívások tartalmazzák. Az országos döntőre beérkezett pályamunkákat a fenti témakörökön belül rangsoroljuk és egymáshoz viszonyított értékük szerint díjazzuk, figyelembe véve a megyei szinten elért díjösszegeket. A pályamunkákat az országos döntőbizottság összesített díjazásban részesíti; az összetett díj a megyénél nyert díjból és az országos döntőbizottság által megítélt díjkiegészítésből áll. Szükség esetén az egyes díjak többszörösen, illetve megosztva is kiadásra kerülnek. *Az 1. és 2. kiemelt témakörökben elkészített dolgozatok felemelt díjazásban részesülnek.*

Országos díjak az egyes témakörökön belül:

	Pályamunkák		*Kérdőívek*
	Felnőtt	*Ifjúsági*	
I. díj:	3000 Ft	2000 Ft	500 Ft
II. díj:	2500 Ft	1500 Ft	300 Ft
III. díj:	1500 Ft	1000 Ft	100 Ft

BEADÁSI HATÁRIDŐ: 1977. szeptember 30.

Eredményhirdetés országos szinten: 1977. december első felében.

Néprajzi Múzeum
Gyűjtésszervező Csoport

Nagykapusi ház

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Celldömölki Nagyközségi és Járási Könyvtár és a Hazafias Népfront Nagyközségi Bizottsága pályázatot hirdet *Celldömölk, valamint a járás egészére, illetve egyes településeire vonatkozó munkák* megírására.

A pályázat témakörei: munkásmozgalom, ifjúsági mozgalom; gazdaságtörténet (ipar, termelőszövetkezet, egyéb szövetkezet); néprajz; művelődéstörténet; településtörténet; egyéb témakörök.

A pályamű adjon hiteles képet a feldolgozott területről. Mutassa be a fejlődés különböző szakaszait. Segítse elő a járás múltjának, a felszabadulás utáni évtizedekben bekövetkezett változásoknak megismerését.

Általános tudnivalók:

1. Pályázni csak olyan munkákkal lehet, amelyeket eddig nem publikáltak. *2.* A pályázat jeligés. A pályaműhöz kérjük zárt, jeligés borítékban mellékelni a jeligét, a szerző nevét és címét. *3.* A pályázat terjedelme 30 gépelt oldalnál kevesebb nem lehet, és a pályázatot 2 példányban kell beadni. *4.* A beérkezett pályamunkákat bírálóbizottság értékeli. *Pályadíjak:* I. 3000 Ft, II. 2000 Ft, III. 1500 Ft. A díjakon kívül a könyvtár megvásárolja azokat a munkákat, amelyek alkalmasak a megőrzésre.

5. A nagyközségi és járási könyvtár fenntartja magának azt a jogot, hogy a díjazott pályamunkákat újabb tiszteletdíj nélkül közölhesse.

6. Beküldési határidő: 1977. október 31. Cím: Nagyközségi és Járási Könyvtár, 9501 Celldömölk, Pf.: 40.

HAZAFIAS NÉPFRONT
NAGYKÖZSÉGI BIZOTTSÁGA,
CELLDÖMÖLK

NAGYKÖZSÉGI ÉS JÁRÁSI
KÖNYVTÁR,
CELLDÖMÖLK

MUNKATÁRSAK

Altmann Julianna, a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa, Bp. — **Bartók Albert** dr. ny. főelőadó, Bp. — **Bárdosi János,** a Savaria Múzeum osztályvezetője, Szombathely — **Benda Kálmán dr.,** az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Bp. — **Berey Katalin** tervezőmérnök, Bp. — **Bohony Nándor** főiskolai tanársegéd, Eger — **Budai Ilona** népdalénekes, Bp. — **Csorba Csaba** múzeológus, Bp. — **Dénes György dr.,** a VITUKI tudományos kutatója, Bp. — **Domokos Sámuel** tanszékvezető egyetemi docens, Bp. — **Faggyas Jenő ifj.** művelődési előadó, Tarpa — **Fehér Zoltán** intézeti adjunktus, Baja — **Fodor István** könyvtáros, Jászjákóhalma — **Gazda István ifj.** egyetemi tanársegéd, Bp. — **Grin Igor** muzeológus, Békéscsaba — **Halász Péter,** az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa, Bp. — **Hentz Lajos,** ált. iskolai igazgatóhelyettes, Mezőberény — **Hiller István dr.** könyvtárigazgató Sopron — **I. Gallasy Magdolna** tud. kutató, Bp. — **Illés Ilona** muzeológus, Bp. — **Jakab Sándor** technikus, Bp. — **Kanyar József dr.** levéltárigazgató, Kaposvár — **Károly S. László,** az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos segédmunkatársa, Bp. — **Király Lajos dr.** főiskolai docens, Kaposvár — **Kovács Ágnes dr.,** az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, Bp. — **Kovács József László dr.,** a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum muzeológusa, Bp. — **Kovács Károly** ny. MÁV tisztviselő, Bp. — **Kovássy Zoltán dr.** ügyvéd, Bp. — **Kresz Mária,** a Néprajzi Múzeum muzeológusa, Bp. — **Kunszabó Ferenc,** az OSZK főmunkatársa, Bp. — **Leblancné Kelemen Mária,** levéltáros, Salgótarján — **Madarász László dr.** jogtanácsos, Bp. — **Majoros Klára** egyetemi hallgató, Bp. — **Molnár (Somlyai) János,** a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum könyvtárosa, Bp. — **Morvay Péter dr.,** a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Nagy Géza** ált. iskolai tanár, Karcsa — **Palov József dr.** múzeumvezető, Szarvas — **Pelle Béláné dr.** gimnáziumi tanár, Eger — **Pernesz Gyula** megyei könyvtárigazgató, Győr — **Rabóczki Ilona** egyetemi hallgató, Bp. — **Szabolcs Ottó,** az Országos Pedagógiai Intézet főosztályvezetője, Bp. — **Szabó Ferenc dr.** levéltárigazgató, Gyula — **Szamosújvári Sándor dr.** gyak. ált. iskolai vezető tanár, Debrecen — **Szathmáry Lajos dr.** ny. gimnáziumi tanár Bp. — **Szele Lajos dr.** osztályvezető, Bp. — **Szikora András** szerkesztő, Bp. — **Tuba László** könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár — **Varga Domokos** író, Bp. — **Végh József dr.,** az MTA Nyelvtudományi Intézetének ny. tudományos főmunkatársa, Bp. — **Timaffy László** dr. középiskolai tanár, Győr — **Tóth István dr.** főiskolai docens, Pécs

TARTALOM

Az Országos Közművelődési Tanács Elnökségének állásfoglalása a honismereti munka tapasztalatairól és továbbfejlesztéséről 3
A helytörténet, a regionális történelem, valamint a nemzeti történelem viszonya az iskolai oktatásban *(Szabolcs Ottó)* 8

KRÓNIKA

A sokszínű magyar nyelv *(Király Lajos)* 11
A harmadik szociográfus találkozó Kecskeméten *(Kunszabó Ferenc)* 13
Falusi múzeumokról
A tarpai falumúzeum *(Ifj. Faggyas Jenő)* 15
A szarvasi szárazmalom *(Dr. Palov József)* 17
A békéscsabai szlovák tájház *(Grin Igor)* 19
Romkertté alakítják a nyéki királyi kastélyok környékét *(Altmann Julianna)* 20
Vajdasági helyismereti gyűjtemények *(Viktorija Cvenček—Szentgyörgyi István)* 22
Spilberk vára a népek barátságának jelképe *(Dr. Szele Lajos)* 25
Csaba Józsefet köszöntjük ... *(Bárdosi János)* 26
A Vas megyei Helytörténeti Lexikonról 29
Búcsú Eperjessy Kálmántól *(Szabó Ferenc)* 30
Búcsú dr. Pápa Miklóstól *(Dr. Dénes György)* 32
In memoriam Lékó István *(Fodor István)* 33

ÉVFORDULÓINK

Sopron 700 éves jubileumára *(Dr. Hiller István)* 34
A győri Streibig nyomdáról 250 év távolából *(Pernesz Gyula)* 38

HONISMERETI OLVASÓKÖNYV

Rákóczi szökése a bécsújhelyi börtönből *(Benda Kálmán)* 41
A mohácsi csatatér további kutatásának lehetőségéről *(Marosi Endre)* 43
Népiskola Somogyban a kései feudalizmus korában *(Kanyar József)* 47
Rákoskeresztúr a XV—XVIII. századi térképeken. *(Dr. Bartók Albert)* 51
Helytörténeti adatok Máramarossziget múltjához *(Dr. Kovássy Zoltán)* 55
A múlt szociográfiája *(Ifj. Gazda István)* 61
ROBERT TOWNSON: Utazások Magyarországon az 1793. esztendőben ... (Közli: *Majoros Klára)* 65

TERMÉS

Hamva vagy Hanva? *(Dr. Madarász László)* 67
Egy fontos atlaszmunka folytatásáért *(Morvay Péter)* 70
A kerékvetőkről *(Szikora András)* 74

DALOLÓ TÁJAK — DALOLÓ NÉP

Zenei élet Vásárhelyen a harmincas években *(Szathmáry Lajos)* 76

SZABAD FÓRUM

A népfőiskolás évek jelentősége életemben negyven esztendő távlatából *(Kovács Károly)* 79

KÖNYVESPOLC

Hajdúsági monográfiák *(Ism.: Csorba Csaba)* 81
Mohács az újabb helytörténeti irodalomban (Ism.: *Dr. Tóth István—Kovács József László)* 85
Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig (Ism.: *Bohony Nándor)* 87

Oláh József: Az akasztó-vésztői uradalmak gazdálkodása a XIX.—XX. század fordulóján (Ism.: *Bohony Nándor)* 89
Halász Péter: A termelőszövetkezeti mozgalom története Apátfalván (Ism.: *Timaffy László)* 89
Tanúságtevők (Lsm.: *Somlyai János)* 91
Könyvek Komlóról (Ism.: *Tuba László)* 93
Elek története (Ism.: *Pelle Béláné)* 94
Newcastle under Lyme (Ism.: *Rabóczki Ilona)* 95
Pál István: A vaspálya túlsó oldalán (Ism.: *Jakab Sándor)* 96
Kovács—Nemes—Örsi: Bauxitbányászat Fejér megyében (Ism.: *Varga Domokos)* 97
Csige—Szalai: A balmazújvárosi Lenin Tsz 25 éve (Ism.: *Nagy Géza)* 98
Timaffy László: A néprajzi anyag felhasználása a történelemszakkörökben (Ism.: *Fehér Zoltán)* 100
Kuczy Károly: Vízi élet, népi hajózás Foktőn (Ism.: *Végh József)* 101
Gilyén—Mendele—Tóth: A felső Tiszavidék népi építészete (Ism.: *Berey Katalin)* 102
Vasi népdalok (Ism.: *Károly S. László)* 103
A Székelykeresztúri Múzeum évkönyve (Ism.: *Leblancné Kelemen Mária)* 105
Dr. Újvári Zoltán: Varia Folklóristica (Ism.: *Dr. Szamosújvári Sándor)* 107
Hazai román folklórgyűjtemény (Ism.: *Domokos Sámuel)* 108
Verkedi József: A cigány népmese (Ism.: *Kovács Ágnes)* 110
Csele vize elfolyik a Dunába. (Ism.: *Budai Ilona)* 112
A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák (Ism.: *I. Gallasy Magdolna)* 112
A komáromi Dunamenti Múzeum kiadványairól (Ism.: *Halász Péter)* 113

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK
A falusi fiúk szabadtéri játékai *(Kresz Mária és Morvay Péter)* 115
A régi gyógyszertári vizsgálatok jegyzőkönyveinek honismereti jelentősége *(Hentz Lajos)* 117

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!
A múzeumi történeti pályázatok 1976. évi eredményeiről *(Illés Ilona)* 119
Az 1976. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése 121
A Néprajzi Múzeum pályázati felhívása 124
Celldömölki pályázati felhívás 126

Sólyom Sándor rajzai (24, 64, 78, 123, 125)

A hátsó borítón: Szlovák tájház Békéscsabán *(Szabó Jenő* felvétele)

HELYREIGAZÍTÁS. A Honismeret 1977. 1. számának 43. oldalán lévő fénykép nem *Darnay Kálmán*t, hanem *Süle Sándor*, Révfülöpön élő helytörténészt ábrázolja. A tévedésért elnézést kér

a szerkesztő

Ady Endre

(*Plugor Sándor* rajza)

